'לא על החרסים לבד חי האדם'

הביוגרפיה של רות עמירן

חיה כץ

'לא על החרסים לבד חי האדם'

לבעלי יקי ולילדי רוני, רחלי וחנוך,
שעשו איתי את כל הדרך מתל עיטון ועד יבנאל

'לא על החרסים לבד חי האדם'

הביוגרפיה של רות עמירן

חיה כץ

π

פרדס הוצאה לאור

Hayah Katz

Ruth Amiran: A Biography

ספר זה ראה אור בסיוע:
קרן המחקר של האוניברסיטה הפתוחה
קרן רות עמירן למחקר ארכיאולוגי בארץ־ישראל במכון
לארכיאולוגיה של האוניברסיטה העברית

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן
במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי
אלקטרוני, אופטי מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר
שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול
בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל

מסת"ב: ISBN: 978-1-61838-006-7

© כל הזכויות שמורות לפרדס הוצאה לאור
ת"ד 45855, חיפה 31458
e-mail: contact@pardes.co.il

תשע"ב 2011
Printed in Israel

תוכן העניינים

שלמי תודה 7

פתח דבר 9

פרק ראשון

הימים ההם, ביבנאל 13

פרק שני

לארכיאולוגית הכי מוצלחת שלי 35

פרק שלישי

למי שהייתה מפקחת על הגליל ונעשתה למפקחת על ירושלים

עיר הקודש 73

פרק רביעי

לא על החרסים לבד חי האדם 99

פרק חמישי

מלך ערד ישב הנגב 125

אחרית דבר 165

רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים 171

מקורות האיורים 187

מפתח 189

שלמי תודה

חובה נעימה לי להודות לכל מי שסייעו בידי להביא ספר זה לידי גמר.

בראש ובראשונה לבני משפחתה של רות אשר פתחו לפני את ביתם ובמיוחד לאחותה אביטל עמיר ואחייניתה שולמית עמיר־זרמי שענו בסבלנות אין קץ לכל השאלות הרבות שחזרתי ושאלתי.

לאנשי אוניברסיטת בן־גוריון שבנגב, פרופ׳ אליעזר אורן ואבנר שמואלביץ אשר אפשרו לי גישה לעיזבונה של רות והעמידו לרשותי פינת עבודה בספרית האוניברסיטה.

למי שסייעו לי באיתור המסמכים הרבים בהם השתמשתי במחקר זה:

מיכל זפט והלנה וילנסקי מגנזך המדינה, אריה רוכמן־הלפרין וסילביה קרפיוקו מארכיון רשות העתיקות, ד״ר עירית ציפר אוצרת ביתן הקרמיקה במוזיאון ארץ ישראל, עופר צמח מנהל ארכיון האוניברסיטה העברית בירושלים, אוסנת מיש ברנדל אוצרת לתקופות קדומות באגף לארכאולוגיה ע״ש שמואל וסיידי ברונפמן במוזיאון ישראל ושרה שרגר מנהלת ארכיון עיריית ערד.

במהלך הכתיבה ראיינתי רבים מחבריה ותלמידיה של רות, תודתי לכולם על שהעמידו לרשותי את זיכרונותיהם ואת זמנם. אני מודה במיוחד לד״ר דוד אילן, כרמלה ארנון, פרופ׳ יהושע ושרה בן־אריה, פרופ׳ רם גופנא, עוזה זבולון, מיקי סבן, פרופ׳ מרים רוזן־איילון ומרים תדמור ז״ל, חברתה הטובה של רות שהלכה לעולמה בטרם ראה הספר אור.

לערן אריה, ד״ר רוני באר־מרקס, ד״ר אמירה גלבלום, ד״ר אודי ויס, ד״ר רז קלטר, ורפאל שפר על הושטת העזרה בעניינים גדולים וקטנים.

לפרופ׳ אביבה חלמיש וישראל רונן שליוו אותי במחקר זה מראשיתו ועד פרסומו, על העזרה והעידוד לאורך כל הדרך.

לחיותה דויטש ופרופ׳ רוני רייך אשר השקיעו בקריאתו של כתב היד, והעירו הערות מועילות ביותר, ולחוה הופמן על תרומתה הרבה לעריכת הספר.

תודותי לדוד גוטסמן מנכ״ל הוצאת פרדס ולכל אנשי הוצאת פרדס על שסייעו בהתקנת הספר והבאתו לדפוס.

פתח דבר

בוקרו של אותו יום באפריל 1962 לא רמז מאומה על העתיד להתרחש בהמשכו. היה זה יום שגרתי לחלוטין הדומה לכל הימים שהיו לפניו. עונת החפירות הראשונה בתל ערד הייתה לקראת סופה, וכרגיל בתום יום העבודה התאסף הצוות למרגלות התל כדי לחזור יחד למחנה המשלחת ששכן בעיר החדשה ההולכת ונבנית — ערד. לאט־לאט התאספו כולם, עלו על הטנדר, והחלו בנסיעה. את הדרך לתל ובחזרה כבר הכירו כולם על בורייה. אלא שלפתע הבחין יורם צפריר, שישב בקצה הטנדר, בקיר המבצבץ מתחת לפני השטח. באותה שעה לא אמר דבר לאיש, ואולם למחרת פנה לרות עמירן וליוחנן אהרוני, מנהלי החפירה, וסיפר להם על אשר ראה. כבר באותו היום ירדו שניהם מן התל הגבוה כדי לראות במה מדובר. הייתה זו חומת הברונזה הקדומה שהקיפה את ערד הכנענית. באותו רגע ידעה רות שכל מה שעשתה בכל השנים הרבות שעברו מאז סיימה את לימודיה היה רק הקדמה למה שיהיה מכאן ואילך. במחשבותיה חזרה שלושים שנה אחורה לחפירה בעי שבה חשפה כסטודנטית צעירה את שרידי הברונזה הקדומה, ושם גם החליטה על עתידה כארכיאולוגית. את שלושים השנים הבאות תקדיש רות לחשיפה אטית וממושכת של שרידי העיר הכנענית ערד על בתיה, רחובותיה ומבני הציבור שבה. עד כי ערד הכנענית תהיה לסמלה של תקופת הברונזה הקדומה כולה.

מחקר זה עוסק בחייה המדעיים והאישיים של רות עמירן. עבודותיה בתחום הקרמיקה הקדומה כמו גם שמונה עשרה עונות החפירה בערד עשו אותה לאחת מן החוקרות החשובות ביותר בתחום הארכיאולוגיה של ארץ

ישראל במאה העשרים, ויותר מכך, סיפור חייה של רות הוא גם סיפורה של הארכיאולוגיה הארץ־ישראלית למן שנות השלושים של המאה העשרים ואילך. את רות לא פגשתי מעולם, ואולם כבר בתחילת שנת לימודיי הראשונה בחוג לארכיאולוגיה באוניברסיטת תל אביב מיהרתי ורכשתי את ספרה על הקרמיקה הקדומה של ארץ ישראל, ספר המשמש כבר חמישים שנה ספר יסוד ללימוד הארכיאולוגיה של ארץ ישראל בתקופות הקדומות.

ראשיתו של מחקר זה נעוץ בהרהוריי במעמד הנשים בעולם הארכיאולוגי בעקבות עבודתי במשלחת חפירות תל עיטון. תשובות לשאלות ששאלתי לא מצאתי, אך במהלך החיפוש אחריהן התוודעתי לדמותה של רות. ככל שהתקדמתי בלימוד דמותה ובמחקריה, כך הבנתי עד כמה נושאי מחקרה העיקריים: הקרמיקה הקדומה של ארץ ישראל וחקר תקופת הברונזה הקדומה האפילו על תחומי מחקר רבים ומגוונים שבהם לא רק הרחיבה והעמיקה, אלא פעמים רבות עבודתה החלוצית הייתה הבסיס למחקרים רבים שנעשו לאחר מכן.

כמו כל ביוגרפיה גם בכתיבת ביוגרפיה זו התמודדתי עם השאלה המרכזית שאתה מתמודד כל ביוגרף, והיא שאלת הבחירה;[1] אלו אירועים מכלל האירועים בחייה של רות ייכללו בסיפור חייה. וגם לאחר שבחרתי אילו ייכללו, היה עלי לקבוע מהו המשקל היחסי שיינתן לכל פרק מפרקי חייה. בהכללה יש שתי גישות עיקריות בכתיבת ביוגרפיה; אחת רואה את ערכה וכוחה של הביוגרפיה בפרטים כולם דווקא, ולפיכך רואה חשיבות בהבאת כל הפרטים שאירעו בחיי האישיות שעליה נכתבת הביוגרפיה. גישה זו במובנים רבים היא מעין 'ביוגרפיה של רשימת־כביסה' המשחזרת 'every new dress or pair of pants, every juvenile poem, every journey, every letter, every loan, every accepted or rejected invitation, every telephone message, every drink at every bar' כדבריה של ברברה טוכמן.[2] גישה אחרת היא הגישה שנקטתי במחקר זה. בגישה זו על הכותב למצוא את האיזון הנכון בין הפרטים שיש בהם להאיר את הדמות, את מעשיה

1 וראו דיון בסוגיה זו אצל חלמיש, 2006.
2 טוכמן, 1981, עמ' 89.

ואת מחשבותיה, ועל כן מקומם בביוגרפיה הכתובה, ובין פרטים השייכים למרחב הפרטי, ואין בהם אלא גלישה לאנקדוטות ולרכילות שלא יתרמו דבר לידיעותינו על נשוא הביוגרפיה. גישה זו נראית לי ראויה גם לאור העובדה שרות הקדישה את כל חייה למחקר הארכיאולוגי, ובמובנים רבים גם המרחב הפרטי היה חלק בלתי נפרד ממנו.

הביוגרפיה היא ביוגרפיה מדעית, ועל כן המחקר מבוסס ברובו על מקורות כתובים, ונסמך פחות על ראיונות אישיים. המקורות העיקריים ששימשו אותי הם בראש ובראשונה עיזבונה של רות שנמסר לאוניברסיטת בן גוריון בנגב. במסגרת כתיבת הביוגרפיה פתחתי לראשונה את הארגזים שבהם הונח העיזבון מאז מותה, ועיינתי בחומר המגוון שהיה בהם. כמו כן נעזרתי רבות בתעודות שמקורן במחלקת העתיקות (כיום רשות העתיקות) ובמוזיאון ישראל הנמצאות בגנזך המדינה. ארכיונים אחרים שהשתמשתי בהם הם ארכיון רשות העתיקות, ובכלל זה ארכיון מחלקת העתיקות של המנדט הבריטי וארכיון האוניברסיטה העברית. לקבלת תמונת רקע ולהשלמת פרטים ראיינתי בעל־פה בני משפחה, עמיתים ותלמידים.

פרק ראשון

'הימים ההם, ביבנאל'

משפחה

בשנת 1913 עלה לארץ זוג צעיר והתיישב ביבנאל שבגליל התחתון. בני הזוג — יחזקאל ודבורה ברנדשטטר — עזבו את עירם טרנוב, עיר בפולין השוכנת ממזרח לקרקוב על הדרך בין קרקוב ללבוב. רות, בתם הבכורה, נולדה ב־8 בדצמבר שנה לאחר מכן.

בטרנוב כמו שאר קהילות גליציה עסקו רוב היהודים בעיקר במסחר, בתעשייה ובמקצועות חופשיים.[1] יצחק ברנדשטטר, סבה של רות, אבי אביה, נולד בשנת 1862.[2] הוריו מתו עליו בילדותו, והוא גדל בבית סבתו מצד אביו, פייגל ברנדשטטר, שהייתה אישה אדוקה וקנאית לדת. בשנת 1868 זכו יהודי אוסטרו־הונגריה, ובהם יהודי גליציה, בשוויון זכויות ובוטלו הלכה למעשה ההבדלים החוקיים בינם לבין בני שאר הדתות. בעקבות זאת חלה תפנית בחיי היהודים שם, והחל תהליך נמרץ של התקרבות לתרבות הגרמנית ולערכי ההשכלה. השלטון האוסטרי והתרבות שייצג הולידו כמה מסלולים אפשריים להשתלבות בתרבויות הסביבה; היו מי שבחרו בתרבות האימפריאלית, והיגרו למרכז אירופה, ובייחוד לווינה, היו כאלה שוויתרו על כל אפשרות להשתלבות, והמשיכו באורחות חייהם הישנים והמתבדלים, והיו מי ששילבו

1 כאמעט, 1954, עמ' 56; פרידברג, 1954, עמ' 201.

2 תולדות חייו של יצחק ברנדשטטר ומשפחתו מבוססים על ספר הזיכרון שהוציאו ילדיו לאחר מותו. יצחק ברנדשטטר, 1944.

חרדיות עם פתיחות לרוח אירופה, וביקשו דו־קיום בין אורח החיים המסורתי לתרבות ההשכלה הגרמנית.[3]

תהליכים אלו אפיינו גם את משפחת ברנדשטטר. דמותו של יצחק, סבה של רות, מתאפיינת בשילוב בין אורח חיים דתי־שמרני ובין פתיחות לרעיונות ההשכלה וההשקפות המודרניות, ונראה כי ביקש דו־קיום בין השניים. יצחק לא ראה סתירה בין הקפדה מדוקדקת על קיום מצוות ובין הכרת העולם האירופאי על בוריו. במסעות העסקים שהביאו אותו לפריז, ללונדון, למוסקבה ולווינה התוודע יצחק למחשבה המודרנית, למוסיקה הקלאסית ולמושגים מתחום המחקר. מכאן נבעה נטייתו למחקר רציונאלי של מצוות התורה, וניסיונו ליישב בין גיל העולם לפי המדע ובין גיל העולם על־פי היהדות. ולאחר שהכיר את התנועות הסוציאליסטיות באירופה רצה לשנות גם את תפיסת הצדקה האופיינית לקהילה היהודית שמתבססת על מתן נדבות בסתר ובגלוי. שילוב זה בין מסורת לפתיחות הביא עמו גם לבית הכנסת; יצחק ששימש בעל תפילה בחגים ובימים נוראים היה מתאים לתפילות מנגינות שהביא עמו מקונצרטים ומאופרות ששמע בבירות אירופה. כשנודע הדבר לחסידים, התרעמו על 'חילול הקודש', אך יצחק הסביר להם את עמדתו, שהשירה נובעת מהשראה שמשותפת לכל בני האדם כשם שהשמים והשמש והירח משותפים לכולם.

במסעות העסקים בכל רחבי אירופה התוודע גם לרעיון הציוני. כשהיה חוזר מווינה, היה מספר בהתלהבות על הדרשות ששמע מפי ר' מאיר איש־שלום (פרידמן), חוקר התלמוד, שלימד תנ"ך, תלמוד ומחשבת ישראל בבית המדרש לרבנים של וינה. בדרשות שנשא בכל שבת אחרי הסעודה הדגיש איש־שלום את חשיבות המעשה הציוני עצמו. וכך הבין יצחק כי "מוכרחים גם אנו לעשות דבר מה בשביל ארץ ישראל, אי אפשר לסמוך רק על ניסים, צריכים לעשות וה' יעזור". בווינה נחשף גם לנאומיו ולמאמריו של הרצל. בשנת 1891 היה יצחק שותף להקמת האגודה הציונית הראשונה בטרנוב, 'אהבת ציון', וחבר פעיל בה, ובשנת 1902 כשנוסדה התנועה הציונית דתית 'מזרחי', הצטרף אליה, ואף היה ציר מטעמה בקונגרסים אחדים. שני בניו

3 על תהליכים אלו בהרחבה ראו: ברטל, 2005.

הבוגרים, אברהם ויעקב, היו פעילים אף הם בתנועה הציונית ושותפים להקמתו של בית הספר העברי הראשון בטרנוב ולהוצאת ספרים בשפה העברית.

בשנת 1890, אחרי שנולדו ליצחק ולהניה ארבעה ילדים נולד יחזקאל. בשנת 1895 כשהיה יחזקאל בן 5, חלתה אמו, ונפטרה בתוך זמן קצר, מותירה אחריה שבעה יתומים, הגדול שבהם בן ארבע עשרה וחצי, והקטנה בת שנתיים וחצי. מרים, שהייתה רק בת שתים עשרה במות אמה, עזבה את בית הספר כדי להתפנות לטיפול באחיה, המבוגרים ממנה והצעירים ממנה. ואולם נטל גידול שבעת הילדים היה קשה על יצחק, ולאחר שנים מועטות נישא לגיטל — בת אחיה של הניה, ונולדו להם עוד ארבעה ילדים.

כבר מילדותו ספג יחזקאל את השילוב בין מסורת והשכלה ובין ציונות ודת. כנער צעיר הצטרף לארגון 'השחר' שפנה בעיקר אל הנוער האורתודוקסי. חברי האגודה היו מבחורי בית המדרש שהתמשכלו במקצת, אך עדיין חיפשו להם עוגן במסורת ישראל ובתרבותה. הם היו קנאים לעברית, וחיפשו תכנים חדשים המעוגנים במורשת ישראל. לא בכדי דבקו חברי 'השחר' בשירת ביאליק, בייחוד בשירי בית המדרש, שכן היו קרובים להם בנפשם.[4] הארגון פעל בערים שונות בגליציה, אך התפתח במיוחד בטרנוב, שבה רחשה פעילות תרבותית ענפה, ובה שכנה גם מערכת כתב העת של 'השחר'.[5]

הפעילות הציונית אפיינה את כל הילדים לבית ברנדשטטר, מאברהם הבכור ועד פדז'ה הצעירה. באחד הימים קנתה פדז'ה שני כרטיסים לנשף שארגנה אגודת הסטודנטים הציונים בעיר. את הכרטיס השני ייעדה לחברתה הטובה דבורה, שהתכוננה ללכת אתה לנשף. דבורה נולדה בשנת 1893, והייתה בתם הבכורה של יעקב וצילי (לבית צימלס) וייס. אביה היה בעל טחנת קמח בטרנוב, וממנה התפרנסה המשפחה. ממש לפני הנשף חלתה פדז'ה, ובידה נותר כרטיס אחד מיותם. בלית ברירה מסרה את הכרטיס לאחיה הגדול, והוא הלך במקומה. יד הגורל הייתה בדבר; יחזקאל ודבורה שנפגשו בנשף, שוב לא נפרדו. קודם היו לזוג חברים, ואחר כך נישאו זה לזה.

4 ברנדשטטר, 1977, עמ' 23-24.
5 כאמעט, 1954 א, עמ' 371-372.

יבנאל

בשנת 1908, בהיותו בן 18, נפרד יחזקאל מהוריו, מאחיו ומארוסתו ועלה לארץ מתוך כוונה לבנות בארץ בית, ולהביא את דבורה אליו לאחר זמן. לפני יציאתו מטרנוב נפרדו ממנו כ־100 מחברי תנועת ה'שחר', והעניקו לו מתנה מן הוועד הפועל הציוני בטרנוב עם הקדשה, וזו לשונה: "לחברינו העסקן הנמרץ ורב הפעלים, לאות חיבה בעד עבודתו הבלתי מיוגעת לטובת רעיוננו הקדוש". הפרדה בתחנת הרכבת בטרנוב הייתה נרגשת. ואביו, יצחק, שהאמין בכל לבו ברעיון הציוני אמר לו: "אם תרצה לבוא לטייל אפילו כל שנה ולא יהיה לך כסף אל תדאג לזה, אבל אם תרצה לחזור הביתה תמצא את הבית נעול".[6] יחזקאל היה ראשון הבנים שעלה לארץ. בשנת 1909 עלה יהושע אחיו הצעיר, והצטרף אליו ליבנאל. בשנת 1920 הצטרפו אליהם הוריהם יצחק וגיטל שעלו לארץ עם כל ילדיהם, וקבעו את ביתם בשכונת הדר בחיפה.

מטרנוב יצא יחזקאל לבודפשט בדרכו לקושטא. בנמל עלה על ספינה לאלכסנדרייה, ומשם המשיך לנמל חיפה. לאחר כחודש, בנובמבר 1908, הגיע לחופי הארץ. ימים אחדים לאחר בואו לארץ התיידד עם נחמנזון, ששימש נציג ה'ועד האודסאי', והיה ממונה על הטיפול בעולים שעלו זה מקרוב. יחזקאל נשאר עם נחמנזון וסייע לו בעבודתו, אולם לאחר כמה חודשים עזב אותו ופנה לעבודת כפיים. בתחילה השתתף בהכשרת השטח שקנתה החברה היהודית 'עזרה' מייסודם של יהודי גרמניה להקמת הטכניון בהדר הכרמל, ולאחר מכן פנה לעבוד במושבות הגליל. במשך שנתיים עבד יחזקאל כפועל במנחמיה, יבנאל וסג'רה, ולנגד עיניו מטרה ברורה — להיות איכר, וזאת כדי שיוכל להביא לארץ את דבורה שמחכה לו בטרנוב, ולבנות אתה את ביתם המשותף. כך התחברו להם חמישה פועלים צעירים: יחזקאל ברנדשטטר, חיים צימרמן, חיים יפה, גרשון גרינפלד ובנימין דוכובני, ולכולם אותה השאיפה — להיות לאיכרים בעלי נחלה. החמישה הקימו את חבורת 'קדימה' ופנו ליק"א בבקשה לרכוש נחלה. יק"א, שבאותה העת הייתה

6 עבר הדני, 1955, עמ' 266, וכן זכרונות יחזקאל ברנדשטטר, ארכיון יבנאל על שם שרה ויצחק שרפמן.

מעוניינת לאכר פועלים חקלאיים שהתמחו כבר בעבודת האדמה, העמידה בפניהם שתי אפשרויות; להתיישב בכנרת או ביבנאל. כמה גורמים הביאו אותם לבחור ביבנאל; כמתאכרים חשבו חברי הקבוצה לצרף אליהם בבוא העת גם בני משפחה שעדיין לא עלו לארץ, וביבנאל היה בית כנסת והייתה אווירה דתית שתתאים להוריהם. יתר על כן חלקות השדה שהוקצו למענם בכנרת נראו להם קטנות ומפוצלות לעומת האדמות שהוצעו להם ביבנאל.[7]

יבנאל הוקמה על ידי יק"א בשנת 1901 כחלק ממפעל התיישבות אזורי בגליל התחתון. יק"א, 'החברה להתישבות יהודים', נוסדה בשנת 1891 על ידי הברון הירש כדי לעודד הגירה של יהודים נרדפים מאירופה, וליישב אותם במקומות אחרים על בסיס עבודה יצרנית, בעיקר בארגנטינה. בשנת 1899 פנה הברון רוטשילד ליק"א וביקש כי תיקח תחת חסותה את כל נכסיו בארץ. הברון קיווה ששיטות הניהול של יק"א יביאו לעצמאותן הכלכלית של המושבות הוותיקות, שכן נוכח כי הכסף הרב שהשקיע במושבות ב־18 השנים שבהן פעל בארץ לא שחרר את המושבות מתלות בו, והן לא הצליחו להגיע לעצמאות כלכלית. יק"א קיבלה בראשית 1900 את מושבות הברון, ובו בזמן החלה לפעול בארץ לא רק בסיוע למושבות הקיימות אלא גם קנתה אדמות חדשות בגליל התחתון, וייעדה אותן לבני איכרים ולפועלים חקלאיים שלא מצאו את מקומם במושבות הקיימות.[8] בשנים 1901-1910 הקימה בגליל התחתון את סג'רה, כפר תבור (מסחה), יבנאל, מלחמייה (מנחמייה), בית־גן ומצפה. בדומה לשאר מושבות הגליל התחתון גם יבנאל הייתה אמורה להיות משק המבוסס על גידולי פלחה יבשה המבוססים על גידולי בעל. לכל משפחה הוקצתה קרקע בגודל 250-300 דונם שכן חקלאות בעל היא חקלאות אקסטנסיבית, ובהקצאת יחידת עיבוד גדולה יהיה אפשר להשיג רווחיות.[9]

יק"א, שקנתה את האדמות, הקצתה לאיכרים שהתיישבו באזור תקציב שנועד לקניית אמצעי ייצור לבניית הבתים והחצרות ולקיום בשנים הראשונות. על אדמת יבנאל יושבו שתי קבוצות איכרים עיקריות: 18 משפחות שנאלצו שנתיים קודם לכן לעזוב את מושבותיהן בחורן בפקודת השלטונות

7 עבר הדני, 1955, עמ' 264-268.
8 גולדשטיין ושטרן, 1991, עמ' 104-105.
9 ביתן, 1982, עמ' 83.

התורכיים, והמתינו לאפשרות להתיישב מחדש, ו־14 משפחות שעזבו את מטולה בגלל מחסור בקרקע. רוב המייסדים היו אפוא בעלי משפחות בעלי ניסיון חקלאי שרצו להקים מושבה חדשה.[10] כבר בשנים הראשונות לקיום המושבה היה אפשר להבחין במתח ששרר בין הקבוצות השונות הן בשל ההבדל בניסיון החקלאי הקודם של שתי הקבוצות, הן בשל תפיסתם השונה בנוגע לדרך העבודה. המטולתים כבר צברו ניסיון בעבודת האדמה בעוד אנשי החורן, שהיו שם שנתיים בלבד, עדיין לא הספיקו ללמוד את העבודה. יתר על כן היה שוני מהותי בין שתי הקבוצות; ה'חורנים' התיישבו ביבנאל ביוזמתם ובמימונם, לעומת אנשי מטולה שהתיישבו בתקצוב הברון. ואם כך בעוד אנשי מטולה חרשו בעצמם במחרשות אירופיות ובסוסים, נעזרו אנשי ה'חורן' בחראתים הערבים שחרשו בשוורים ובמחרשות עץ.[11] המתח בין ה'חורנים' ל'מטולתים' הגיע לשיאו בשנת 1910, והאיכרים שהיו שייכים לקבוצה ה'חורנית' ביקשו להחזיר את הנחלות שלהם ליק"א תמורת סכום מועט. את הנחלות האלה הציעה יק"א לחמשת חברי קבוצת 'קדימה'.

אמנם חברי 'קדימה' פנו לחיי איכרות, אך תפיסת עולמם הייתה ונשארה קשורה לערכי העלייה השנייה; הם היו בעלי תודעה לאומית מעמדית, משכילים ומאורגנים, ועד מהרה כונו בפי התושבים הוותיקים 'הקבוצה הרדיקלית'. סיסמתם הראשונה של חברי 'קדימה' הייתה: 'פועל עברי ועבודה עברית', ועל כן אין להעסיק פועלים ערבים במשקיהם. בשנה הראשונה ביבנאל חיו חיי שיתוף, וניהלו אורח חיים של קבוצה, וכיוון שעדיין לא נישאו, שכרו את תחיה ליברסון, שאותה הכיר חיים צימרמן באום ג'וני, שתנהל עבורם את משק הבית. רק לאחר זמן, כשמקצתם נשאו נשים, התחלקו באיכרויות, וחיו בנפרד.[12] ואולם לא רק בכך התייחדה חבורת 'קדימה' ביבנאל. הרדיקלים היו הראשונים שהכניסו למושבה חידושים שמטרתם לעלות את תפוקת התוצרת

10 שפר, 2004, עמ' 56-59.

11 שם.

12 עבר הדני, 1953, עמ' 46-48; ברנדשטטר, 1977, עמ' 30-31, וכן זכרונות שרה צימרמן־גריס, ארכיון יבנאל על שם שרה ויצחק שרפמן.

החקלאית; הם הכניסו את השימוש במכונת דיש, והחליפו את הפרות הערביות דלות התנובה בפרות הדמשקאיות.[13]

בשנת 1913, כאשר יחזקאל כבר היה לאיכר, החליט לשוב לטרנוב כדי להינשא לדבורה ולהביאה עמו ליבנאל. כל אותו זמן למדה דבורה עברית בסמינר, התכוננה לעלייה וחיכתה לשובו. יחזקאל סיפר לדבורה על הבית שבנה ביבנאל, שבלט בחידושים הטכנולוגיים שבו; זה הבית הראשון שהוזרמו בו מים למטבח, ואפילו הופעלה בו מקלחת. היה זה גם הבית הראשון בכל הגליל התחתון שהותקנה בחדר השירותים, שעדיין היה בחצר, 'ניאגרה'. מיכל ההדחה לא התמלא מעצמו, משום כך העמידו סולם בסמוך, ולאחר כל שימוש טפסו על הסולם ומילאו את ה'ניאגרה' מחדש במים. חידוש זה הביא רבים ממושבות הגליל אל בית ברנדשטטר בכדי לחזות ב'פלא'.[14]

יחזקאל ודבורה נישאו ב־11 בנובמבר 1913 בדמביצה (Debica) השוכנת כ־20 ק"מ מזרחית לטרנוב, ומיד אחר כך עזבו את טרנוב בדרכם לביתם החדש ביבנאל; מטרנוב נסעו ברכבת לנמל טריאסט שבצפון־מזרח איטליה, ושם עלו על האנייה 'הלואן' (Helouan). בגלויה ששלח יעקב פת, שנסע אתם באונייה, לבן דודו בעודם עוגנים באלכסנדרייה בדרכם לארץ, כתב: "הים היה שקט, רק רוחות קלות מנשבות, השמים בהירים ובלילה הם זרועי כוכבים. הים ומימיו הכחולים רגועים, משתרע במרחבי אין סוף".[15] את ירח הדבש בילו יחזקאל ודבורה בהפלגה שלווה לארץ.

חמש שנים לאחר שבא יחזקאל בפעם הראשונה לארץ, הגיעו השניים ליבנאל. הרחוב הראשי שהיה במדרון היה מרוצף באבנים, מקצתן עגולות ומקצתן מרובעות. הבתים שתכננה יק"א היו זהים בצורתם; הקירות נבנו מאבני בזלת שחורות האופייניות לאזור הגליל התחתון, והרעפים יובאו ממרסיי דרך נמל חיפה. הבתים נבנו משני צדי הרחוב, ובהם שניים או שלושה חדרים ומטבח. רצפת הבית הייתה מעפר מהודק ללא ריצוף, ולקראת שבת מי שרצה להדק את האבק והעפר שעל הרצפה, מרח אותה בבליל של מים, חומר וזבל

13 ברנדשטטר, 1977, שם.
14 שם, וכן אביטל עמיר (לבית ברנדשטטר), בע"פ.
15 אגמון, 2007, עמ' 78. לצילום רשימת העולים באנייה ובה שמותיהם של יחזקאל ודבורה ברנדשטטר ראו: שם, עמ' 77.

פרות. בחזית הבית הייתה גינה שהוקפה בגדר מעץ או מרשת מתכתית, ומאחורי הבית — חצר מוקפת חומת אבן. בחלקה האחורי של החומה השתרעה חלקת שדה צמודה — 'החכורה'. החצר שימשה לעבודות המשק השונות, ושם אכלסו את בעלי החיים. לשם כך בנו רפת, מתבן, מחסנים וסככות, וב'חכורה' גידלו ירקות, ונטעו עצים. לעתים גידלו שם גם מעט ירק לבהמות. אל החכורה נכנסו דרך שער קטן שהיה בחומת האבן שהקיפה את החצר.[16]

בדומה לכל הבתים במושבה גם בית ברנדשטטר נבנה מאבני בזלת שחורות, בבית היו שלושה חדרים, מטבח וחצר. בגן האחורי ניטעו עצי פרי שונים; אפרסקים, שזיפים וענבי מאכל. שדרה של עצי מנדרינות שהובאו מפתח תקווה, ביתניה ומפרדסי הברון הובילה מן השער עד הכניסה לבית, ובסמוך לשער נטע יחזקאל שני עצי תמר.[17] בריהוט הבית נכללו שתי מיטות, שולחן גדול וארבע כיסאות, ספה מלוחות על ארגזי נפט ושק ממולא קש למצע. סדין מחובר לקיר בשישה מסמרים שימש ארון בגדים, ולארונות המטבח שימשו ארבעה ארגזי נפט אחד על גבי השני עם כיסויי בד ודרגשי עץ.[18] דבורה אשר עזבה את ביתה המבוסס בטרנוב באה ליבנאל ובלבה החלטה נחושה, ללמוד מן הנשים השייכות לדור המייסדים של המושבה, נשים שנלחמו עם בעליהן את מלחמת הקיום, התנסו בגידול חיות המשק, והתמודדו עם הקשיים הכרוכים בחיי בית ומשפחה. לתוך עולם זה נולדה רות.

ילדות

בכ' כסלו תרע"ה (8.12.1914) נולדה ליחזקאל ולדבורה בתם הבכורה רות. עמוס נולד שנה וחצי לאחר מכן בשנת 1916 ואביטל, הבת הצעירה, שהייתה צעירה מרות בעשר שנים, נולדה בשנת 1924. כמו רוב אנשי העלייה השנייה, עזבו יחזקאל ודבורה את משפחותיהם ועלו לארץ מתוך אמונה בחזון הציוני,

16 שפר, 2004, עמ' 19–30, וכן זכרונות שרה צימרמן־גריס, ארכיון יבנאל על שם שרה ויצחק שרפמן.

17 שם.

18 עבר הדני, 1955, עמ' 268.

ואולם במעשה זה לא ניתקו את קשריהם עם בית הוריהם ועם העולם היהודי הישן שנותר בגולה. בשנת 1917, כשהייתה רות בת שלוש, החלה התקדמות של הכוחות הבריטיים צפונה. יחזקאל ודבורה חששו כי הצבא התורכי יפגע ביהודים בנסיגתו, ועל כן החליטו כי דבורה ושני ילדיה רות ועמוס ייסעו למשפחתה בטרנוב עד יעבור זעם. היה זה באמצע דצמבר, יחזקאל ליווה את אשתו וילדיו עד דמשק, ובטרם חזר ליבנאל הספיק לראות את גופותיהם של יוסף לישנסקי ונעמן בלקינד תלויות בכיכר המרכזית של דמשק. דבורה והילדים עשו דרכם לטרנוב לבדם, ובאחת מן התחנות נעלמה רות הקטנה. שעות של חרדה עברו על דבורה עד שמצאה אותה לבסוף בריאה ושלמה. אך הזעזוע המשיך וחלחל בה גם שנים אחר כך; בכל פעם שהייתה דבורה נזכרת בזה, הייתה מתמלאת אימה מן המחשבה מה היה קורה אילולא נמצאה רות, ואילו את רות שעשעה המחשבה מה היה קורה אילו באמת הייתה הולכת לאיבוד. דבורה והילדים נשארו בטרנוב שלוש שנים, ורק בשנת 1920, כשמלאו לרות שש שנים, חזרו לארץ. עם חזרתם נדרה דבורה כי שוב לא תצא מן הארץ עד יום מותה, ואכן כך היה. בשנת 1959 נסע יחזקאל לפולין, וביקר בטרנוב, והיה מן הראשונים שביקרו במחנות ההשמדה, ואולם דבורה עמדה בדיבורה ולא נסעה אתו.[19]

דבורה ושני הילדים חזרו ליבנאל לאחר היעדרות של שלוש שנים, אך המקום נשאר כמו שהיה; מקום שכוח אל, שהנסיעה אליו קשה מכיוון שהכביש בין יבנאל לכנרת עדיין לא נסלל. הם היו צריכים לשוב ולהתרגל לתנאים הקשים של בקעת יבנאל; בקיץ בחום הרב, דבורה הייתה פורסת סדינים רטובים לקרר את הבית, ובחורף, בימות הגשמים, הייתה החצר שוקעת בבוץ עד שלעתים קשה היה לנוע בה. החיים ביבנאל התאפיינו במחסור שנבע מחוסר יכולת להתפרנס מגידולי הפלחה. אמנם הממוצע הרב שנתי בבקעת יבנאל הוא 300-400 מ"ל לשנה, אך רצפי שנים שחונות ופיזור הגשמים לאורך עונת החורף פגעו ביבולי הבעל, ולא היה אפשר להתפרנס מגידולים אלו.[20] גם בשנים של יבול טוב לא היה לו ערך רב, רק 70 גרוש לשק חיטה, ובשנת בצורת או בצורת למחצה לא היו גם הגרושים המעטים

19 אביטל עמיר (לבית ברנדשטטר), בע"פ.
20 ביתן, 1982, עמ' 15-21.

הללו.[21] המחסור במים הקשה גם על עיבוד האדמה, והורגש גם בחיי היום־יום. עד שנת 1932 הגיעו המים ליבנאל ממעיין הנובע על המדרון העולה מעל למושבה, ומשם זרמו לכיוון בתי המושבה. אך מכיוון שכמות המים במעיין הייתה מוגבלת, היה צריך לקצוב את המים; חצי יום מים לחלקה העליון של המושבה, בו היה ביתה של רות, וחצי יום לחלקה התחתון.

מרים, אשתו של שמואל צימרמן, שהגיעה ליבנאל בשנת 1915, מתארת את המושבה באותן השנים: "והמושבה בימים ההם קודרת וחרבה. לטאות שחורות מתרוצצות על הקירות השחורים, וגם התרנגולות והפרות נראו דלות, שחורות ורזות. מבעלי הכנף איוו את מושבם כאן העורבים והזרזירים השחורים, אך ה'בלבל' נעים־הזמירות טרם הגיע לכאן אף באביב. השמים וההרים רבצו מעולפים וחשופים בשרב היום, ובלילה התאבך עשן הטאבונים והכפר נבלע בעשן מחניק. גם האיכרים נראו אפורים ויגעים, כי רבו הפגעים והכישלונות".[22]

תכלית החיים ביבנאל הייתה העבודה. יום העבודה החל בטרם עלה השחר, והסתיים רק בחשכה. דבורה עסקה בכל עבודות הבית, ניפתה את הקמח ולשה את הבצק, הבעירה את הטבון שעמד בחצר, ואפתה את הלחם, חבצה חמאה, וגבנה את הגבינה. בנוסף על כך היה עליה להרתיח דוד מים גדול בחצר ולכבס ביד, לסחוט ולתלות את הכביסה על חבלים, לנקות את הבית ולתפור בגדים לכל בני המשפחה.[23] אולם בכך לא תמו עבודותיה שכן על אשת האיכר היה גם לדאוג לכל עבודות המשק; לטפל ברפת שהיו בה כמה פרות חולבות, בעופות שבחצר ולגדל ב'חכורה' את הירקות שנועדו לסיפוק התצרוכת העצמית. עבודותיה היו כה מרובות, שלעתים כשהיה מגיע ליבנאל מכתב שנשלח מן הבית בטרנוב, הייתה דבורה שמה אותו בכיס הסינר כדי "להרגיש את הבית", שכה הקפידה לשמור על קשר רצוף עמו, אך לא פתחה אותו עד שמצאה לה זמן לשבת ולקרוא אותו ברגעי שקט ונחת.

כמו שאר הילדים במושבות הגליל גם רות הייתה צריכה לעזור בעבודות המשק השונות. ביבנאל זרעו הבנים את החמצה והדורה, ואילו הבנות רעו את

21 יחזקאל ברנדשטטר אצל: עבר־הדני, 1953, עמ' 48.
22 עבר הדני, 1955, עמ' 263.
23 שפר, 2004, עמ' 24.

האווזים. רות הייתה יוצאת לעבודה מוקדם בבוקר לאחר שאכלה את דייסת הסולת בחלב והגבינות שהכינה אמה. וכיוון שלא היו שעונים, היה שמש בית הספר יוצא כל בוקר בשעה שבע מבית המנהל ומצלצל בפעמון בכל רחבי יבנאל, סימן שהגיע הזמן להפסיק את העבודה ולהתחיל להתכונן לבית ספר. רות הייתה רצה הביתה, לוקחת את הכריך עם החלווה שהכינה לה אמה לארוחת עשר, ומשם ממשיכה לבית הספר.[24]

רות עם אמה והאח עמוס

24 זכרונות שרה צימרמן־גריס, ארכיון יבנאל על שם שרה ויצחק שרפמן.

יחזקאל היה יוצא מוקדם בבוקר לעבוד בשדה, וחוזר לאחר השקיעה. חשמל הגיע ליבנאל רק בשנת 1934, ועד אז עם ערב, כאשר שקעה השמש, היו מדליקים את מנורת הנפט, ויושבים לאורה. בבית היו כמה סוגים של מנורות נפט; בסלון — מנורת נפט גדולה עם ארובה מזכוכית צבעונית, ובמטבח על השולחן מנורת נפט פשוטה.

בחצר הבית ביבנאל

בערב התאספה המשפחה סביב השולחן, והילדים שכבר אכלו בצהריים עוף עם אטריות, אכלו ביצה ותבשיל עדשים או חמצה. לאחר ארוחת הערב הייתה דבורה בוררת את השעועית או החיטה, ורות ועמוס, שעבדו כל היום, סיימו את הכנת שיעורי הבית ולאחר מכן קראו ספרים. לאחר שהשכיבה את הילדים, חזרה דבורה לשבת לאור מנורת הנפט. בשעות מנוחה אלו הייתה קוראת את המכתבים שאמה שלחה לה מהבית ואחר כך התפנתה לעיין בספרים שהביאה אתה ליבנאל.

במשך כל השנים האלה המשיכה קבוצת הרדיקלים, ובהם יחזקאל, להביא למושבה חידושים שמטרתם לעלות את תפוקת התוצרת החקלאית; הם קנו מן הקואופרטיב של מרחביה מכונת דיש קטנה, אך המכונה במקום להפריד את הגרעינים מן השיבולים גרסה את הגרעינים, והדבר עורר כמובן את לעגם של האיכרים הוותיקים. מספר שנים מאוחר יותר, הם קנו מכונת דיש גדולה אותה הדליקו בעזרת קוצים ועצים. קבוצת הרדיקלים ביצעה את הדיש במשותף; בכל שבוע העבירו את המכונה מחצר לחצר, וכולם באו לסייע למשפחה. עקרת הבית הייתה מכינה אוכל ושתייה לכל הקבוצה שעבדה אצלה, והילדים היו מצטרפים גם הם, מסתכלים בגצים שעפים, ורואים איך גרעיני החיטה הזהובים יוצאים ממכונת הדיש.[25]

בבית הספר שהקימה פיק"א נפתחה כיתה א' רק אחת לשנתיים, ולכן בכיתה שנפתחה בשנת הלימודים תרפ"ב (ספטמבר 1921), ואליה הצטרפה רות, למדו ילדים בני חמש עד שבע. בשנת 1926 התחלפו רוב המורים בבית הספר ביבנאל. שניים מן המורים החדשים השאירו על רות את רישומם, ונראה כי השפיעו על חייה הרוחניים ועל השקפתה, המנהל אברהם אבא אורי והמורה יעקב גלפמן. אורי היה אדם דתי, והגיע ליבנאל על סמך הסכם שגובש שש שנים קודם לכן, ולפיו בית הספר יהיה בפיקוח של בתי הספר הכלליים, אך המנהל יהיה דתי, ולימודי מקצועות היהדות יילמדו כמו שהם נלמדים בבתי הספר הדתיים. הסכם זה אפשר לאחד את ה'חידר' שהיה ביבנאל, ושימש את ילדי המשפחות הוותיקות, עם בית הספר שהקימה פיק"א, ולמדו בו בשלב הראשון בעיקר ילדי הרדיקלים. אורי, איש העלייה השנייה, ששירת בגדודים העבריים בימי מלחמת העולם הראשונה, חינך את ילדי בית הספר בראש ובראשונה לאהבת התנ"ך ולאהבת הארץ.[26] נראה כי שני ערכים מרכזיים אלו שהיו כרוכים זה בזה בתפיסת עולמו של אורי יבואו לידי ביטוי גם לאחר זמן, בשנות לימודיה התיכוניים של רות בתיכון הריאלי בחיפה.

25 יפה, 1971, עמ' 64, וכן זכרונות שרה צימרמן-גריס, ארכיון יבנאל על שם שרה ויצחק שרפמן.

26 התיאורים על השפעתם המכרעת של המנהל אורי והמורה גלפמן מופיעה בזיכרונותיהם של כל ילדי יבנאל בתקופה זאת. כך לדוגמה בזיכרונותיהם של שרה צימרמן-גריס, ישראל (גופן) גפן ושמואל יצחקי, ארכיון יבנאל על שם שרה ויצחק שרפמן. ביטוי לכך ניתן גם בזיכרונותיה של מרים אורי-אמן, בתו של המנהל אורי, בע"פ.

בחברה הארץ־ישראלית המתהווה, ובעיקר אצל אנשי העלייה השנייה שאורי נמנה עליהם, מילא התנ"ך מקום מרכזי בהגדרת הזהות החדשה. התנ"ך היה לחוליה המקשרת בין העם לארצו שכן העולים ביקשו למצוא בארץ שרידים ממשיים למקומות, לאירועים ולאנשים הנזכרים בתנ"ך.[27] אהבת הארץ והכרתה באו לידי ביטוי בעיקר בטיולים, ובהם נופי התנ"ך היו למוחשיים. טיולי בית הספר נערכו לעמק יזרעאל, והדמויות התנ"כיות התעוררו לחיים לעיני התלמידים שטיילו בנחל חרוד. ילדי יבנאל, ובהם רות, שחזרו את מלחמתו של גדעון במדיינים, אך בו בזמן גם חוו את החיים בתל יוסף ובבית אלפא שהיו בראשיתם. בה בשעה ייצג גלפמן את יהדות הגולה, הוא תרגם שיריים מיידיש, ולימד את מיטב ספרות ההשכלה; סיפורי י"ל פרץ ושלום עליכם. כנגד השורשיות של אורי, היה גלפמן במידה רבה גשר לסבים ולסבתות של ילדי יבנאל שנשארו בגולה.

על הקשר השורשי והבלתי אמצעי לאדמה אפשר ללמוד ממכתב ששלחה לחברתה מרים אורי. מרים, בתו של אברהם אבא אורי מנהל בית הספר, באה עם משפחתה ליבנאל בשנת 1926, והייתה לחברתה הטובה של רות. בשנת 1928 עברה מרים ללמוד בירושלים, ורות כותבת לה:

"היום, יום חורף ממש, בחוץ קר, החוטם מתאדם כשאת מהלכת בחוץ. גשם, גשם נוטף ודולף מכל הגגות האדומים, גם הם שמחים בשמחת החקלאים. האדמה הרוויה שמחה כאם בתינוקה הרך, הנה מתחילה היא להצמיח צמח, והדשיא דשא.

הלימודים אצלנו הולכים למישרים, אנו לומדים הרבה והיטב. ואנו כמובן מתקדמים יפה בכל.

זכרי אותנו, את חברייך וחברותייך מימי ילדותך, מאותם הימים, שהיינו מטיילים יחדיו על הרי הגליל, שהיינו מתגלגלים על ערמות התבואה הגבוהה שבגורן, ועוד ועוד."[28]

27 שפירא, 2005, עמ' 1-5; נוימן, 2009, עמ' 56-57.

28 מכתב מרות למרים אורי־אמן מן התאריך: ה' טבת תרפ"ט (18.12.1928).

אהבתה של רות לארכיאולוגיה הייתה נטועה בנופים אלו. מעל בית העם ביבנאל היה סלע, וכל הילדים הקטנים ביבנאל הגיעו עד אליו. כאשר גדלו הילדים מעט, התרחב טווח הטיולים, ומן הסלע המשיכו ל'כנפיים'. ה'כנפיים' היו מוט שהוצב על גל אבנים גדול דרומית־מערבית ליבנאל שלקצהו חוברו כנפיים מברזל. את הכנפיים הקימו הגרמנים במלחמת העולם הראשונה לנקודת ציון לצורך מדידות ומיפוי. אמנם התורכים עזבו את הארץ, אך הכנפיים שנשארו היו לחלק מן המסלול הקבוע של ילדי יבנאל. וכאשר גדלו עוד, המשיכו הלאה עד לאום זריד, השוכנת בין יבנאל למנחמיה, ומשם חזרה ליבנאל או לכיוון שרונה. במסלול זה עברו בחורף בין מרבדי הרקפות, הכירו גתות עתיקות וחורבות.[29] אולם רות לא הסתפקה בכך, בשעות הפנאי הייתה מטיילת גם לתל ינועם השוכן בתחומי שדות יבנאל. את החרסים שמצאה על פני התל אספה בשקים והביאה אתה הביתה, ובחצר האחורית של הבית, על גבי שולחן הייתה פורסת את החרסים ומנסה להפיק מהם את מרב המידע.[30]

בבית הספר הריאלי

כשאר מושבות הגליל התחתון התאפיינה גם יבנאל במחסור, והפרוטה כמעט ולא הייתה מצוייה. למרות זאת השקיעו יחזקאל ודבורה בחינוך הילדים. בשנים ההן המשיכו רק ארבעה עד חמישה אחוז מן התלמידים שסיימו את בית הספר היסודי ביבנאל בלימודים תיכוניים.[31] בשנת 1929, לאחר סיום בית הספר היסודי ביבנאל, החלה רות את לימודיה התיכוניים בבית הספר הריאלי שבחיפה.[32] עמוס הצעיר מרות בשנה וחצי, החל גם הוא ללמוד בשנת 1930 בבית הספר הריאלי, ובסתיו 1934 עבר ללמוד בכדורי, והיה לבן המחזור הראשון בבית הספר. משנת 1926 נקבעו בבית הספר ארבע דרגות של שכר לימוד; שכר לימוד מלא, חצי שכר לימוד, מלגת לימודים מלאה, שחייבה

29 זכרונות עמוס (ברנדשטטר) מוקדי, ארכיון יבנאל על שם שרה ויצחק שרפמן.
30 אביטל עמיר (לבית ברנדשטטר), בע"פ.
31 זכרונות שמואל יצחקי, ארכיון יבנאל על שם שרה ויצחק שרפמן.
32 הלפרין, 1970, עמ' 158.

תשלום סמלי קטן, והנחה משפחתית לאחים ולאחיות של תלמיד המשלם לפי תעריף מלא. מלגה חלקית או כמעט מלאה נועדה לתלמידים מוכשרים ממשפחות מעוטות אמצעים. לא ידוע מה היה גובה שכר הלימוד שנדרשו הוריה של רות לשלם עבור לימודיה, אך ברור שעלות חינוכם של שני הילדים אינה עניין של מה בכך, ומידת ההשקעה של יחזקאל ודבורה בחינוך ילדיהם הייתה מעל ומעבר ליכולתם.[33]

בית הספר הריאלי נוסד בשנת 1913. ראשיתו של בית הספר נעוצה בהחלטה של חברת 'עזרה' להקים בחיפה טכניקום (לימים הטכניון) שיכשיר מהנדסים וטכנאים שעד אז הובאו מחוץ־לארץ. לעזרתו של הטכניקום הוחלט להקים בתי מלאכה שישמשו להשתלמות במקצועות הנלמדים בטכניקום וכן בית ספר תיכון ריאלי, שיכשיר את תלמידיו להמשך לימודיהם בטכניקום. בישיבת הקורטוריון (מועצת המנהלים) הוחלט ששפת ההוראה של המקצועות המדויקים תהיה גרמנית, כיוון שהשפה העברית דלה מכדי לשמש להוראת לימודי טכניקה ומדע בשלב הגבוה. וכדי שהתלמידים שילמדו בטכניקום יהיו ברמה הראויה לבית ספר גבוה, יש ללמד בגרמנית גם בבית הספר התיכון. בתחילה ניסו הנציגים הציונים בקורטוריון להציע הצעת פשרה, ולפיה תיקבע השפה העברית כשפת בית הספר הריאלי, ובנוגע לטכניקום תישאר השאלה פתוחה. אך הם היו במיעוט, והצעתם לא התקבלה. גל המחאה שהציף את כל הארץ ידוע בכינויו 'מלחמת השפות'. היישוב כולו התלכד סביב בית הספר, ו'מרכז הסתדרות המורים' הכריז חרם על שני המוסדות החדשים, שבעצם עדיין לא הוקמו. בנובמבר 1913 התאספו תושבי חיפה סמוך לטכניקום למחות נגד החלטת הקורטוריון. באספת מחאה זו הוחלט על ייסוד בית ספר הריאלי שיהיה כולו עברי. בית הספר הריאלי העברי הוקם בדצמבר 1913, ולמנהלו מונה ד"ר ארתור בירם.[34] עד שנת 1924 נחשב בית הספר לבית ספר 'עמלני', המכוון את תלמידיו למלאכה. עקב ביקורת על

33 מעניין להשוות את יחסם של הוריה של רות להשכלה לזה של ראובן פייקוביץ, אביו של יגאל אלון. בשל פער הגילים הקטן בין רות ועמוס נדרשו הוריהם לשלם במשך כשנתיים שכר לימוד עבור שני ילדים, וזאת בשעה שפייקוביץ לא היה מוכן לשלם מכיסו אפילו עבור חינוך לבן אחד (שפירא, 2004, עמ' 57).

34 הלפרין, 1970, עמ' 71-79.

צמצום ההשכלה העיונית, השתנה בשנה זו לבית ספר עיוני. שינוי זה בא לידי ביטוי בשני דברים עיקריים: נוספו שתי כיתות עליונות (י"א ו־י"ב), ומכיתה ט' נפתחה מגמה הומניסטית מקבילה לריאליסטית.[35]

בשנים הבאות התפתח בית הספר הריאלי, וכאשר החלה רות את לימודיה בו, נחשב למוסד היכול "להקנות השכלה בשיעור הנדרש לאוניברסיטה [...] הטוב בבתי הספר התיכוניים העירוניים בארץ ישראל."[36] עם צוות מורי בית הספר נמנה ד"ר יחזקאל קויפמן, ששימש כמורה הראשי ללימודים עבריים. קויפמן, ששנים אחר כך לימד כפרופסור למקרא באוניברסיטה העברית, עסק בימים שלמדה אצלו רות בתולדות המחשבה הלאומית, ופרסם את ספרו 'גולה ונכר' שהוא אחד מספרי היסוד של ההגות הציונית. בספר זה עסק קויפמן בשאלת ההתבוללות ומהותה. טענתו העיקרית של קויפמן הייתה כי מטרתה העיקרית של ההשכלה הייתה השלטת התרבות החילונית במקום תרבות התורה בתוך החברה היהודית פנימה ללא רצון לוותר על הלאומיות הישראלית. ואולם כנגד לאומים אחרים באירופה אצלם הביאה ההשכלה להחייאת התרבות הלאומית, בישראל הביאה ההשכלה לידי התבוללות מוחלטת וטמיעה, ובסופו של דבר, להרס לאומי.[37]

כמחנך ראה קויפמן חשיבות רבה בחינוך הנוער לערכי תרבות. הוא האמין כי החינוך לערכי תרבות יהיה הבסיס לעיצובו של משכיל עברי המכיר את תרבות עמו וכמו כן את תרבות העמים. הוא התנגד לגישה הרואה את התלמיד במרכז, וראה בכך סכנה לחינוך הנוער בארץ. לדעתו, גישה זו חותרת לביטול האוטוריטה של המחנך כנושא התרבות וערכיה, ומביאה לביטול יחס של יראת כבוד כלפי קנייני העבר ומורשת הדורות. קויפמן היה מן המורים הבולטים בבית הספר הריאלי והשפעתו הרבה הורגשה בקרב המורים והתלמידים

35 שם, עמ' 151-155.

36 דו"ח ממשלת המנדט מיום 28 למרץ 1927, וראו שם, עמ' 162. יש לציין כי בתקופה זו היו בסך הכול ארבעה בתי ספר תיכוניים עיוניים ששירתו את כלל הציבור היהודי בארץ (בן־אבות, 2009, עמ' 305, הערה 2).

37 קויפמן, 1929-1932.

כאחד. כמורה נהג בהתאם לתפיסת עולמו, והוראתו התאפיינה בהקפדה על שמרנות דידקטית שאינה מוותרת על "השינון, הספר והתוכנית".[38]

בלימודי העברית לא הייתה מסורת הוראה בארץ כמו שהייתה במקצועות הריאליים, ובשל כך היה על צוות בית הספר לגבש את דרך הלימוד. הדבר בא לידי ביטוי בעיקר בלימוד התנ"ך שהיה מקצוע הלימודים הראשי בלימודים העבריים. בית הספר ראה חובה לדאוג לכך "שהתלמידים לא רק יקנו את לימוד התנ"ך קניה חד פעמית, אלא ירכשו אותו לתמיד".[39] נראה כי כך נראו פני הדברים, בייחוד בנוגע לרות שכל ימי חייה נשאה תנ"ך בתיק שהיה צמוד אליה.

רות החלה את לימודיה בבית הספר הריאלי באלול תרפ"ט (ספטמבר 1929). עבור רות שגדלה כל חייה בבקעה סגורה הייתה זאת היציאה הראשונה אל מעבר לאופק ולעולם שגדלה בו. רות התגוררה בפנימייה של בית הספר ששכנה בשכונת הדר. רוב התלמידים בפנימייה באו מחוץ לארץ כדי ללמוד בבית הספר הריאלי, ונזקקו למקום מגורים, ואליהם הצטרפו גם תלמידים מיישובים מרוחקים מחיפה. בפנימייה בבית הספר הונהג משטר לימודים קפדני. משעה 15:00 עד ארוחת הערב שהו התלמידים בחדרי העבודה והכינו את שיעוריהם תחת השגחה. מלבד זה היה עליהם לסדר את חדרי המגורים שלהם שכן תשומת לב רבה ניתנה למסדר הארונות ולניעור כלי מיטה. בערבי שבת ובמוצאי שבת הורשו תלמידי הכיתות הגבוהות לצאת לבלות, ואולם היה עליהם לשוב לפנימייה עד השעה 22:30, ואז קיבל את פניהם בירם, מנהל בית הספר.[40]

הלך רוחה בתקופה זו משתקף במכתבים שהמשיכה לשלוח לחברתה מרים. רות עזבה את יבנאל, אך מערכת הערכים שאפיינה את החיים ביבנאל ליוותה אותה כל חייה; העבודה כערך עליון, הפשטות שנבעה מחיי מחסור, כל אלו באים לידי ביטוי במכתביה. בכ"ה אלול תרפ"ט (30/09/1929), בהיותה בת 15, היא כותבת למרים:

38 קויפמן, 1995, עמ' 40-41.

39 הלפרין, 1970, עמ' 341-343.

40 תיאור בית הספר בשנים אלו מבוסס על האלבום: 90 וממשיכים: 90 שנה לייסוד בית הספר הריאלי העברי בחיפה: [תרע"ד־תשס"ד, 1913-2003], 2004 רעות.

״מחר ימלאו שבועיים מיום נסעי מהבית, כן, כבר שבועיים ! אני לומדת הרבה אנגלית ומתמטיקה ! מעמיסים עלי לא מעט אבל אין בכך כלום ! בחברת בנות מחלקתי כבר הייתי פעם, הן ילדות נחמדות אבל בכל זאת, במובנים ידועים, הן נופלות קצת ! מילא, אקוה שאמצא, אם ארצה חברה אחת טובה שתתאים לי גם בשאיפותיה ! לעת עתה מה שנודע לי משיחה, אין ביניהן אף אחת החושבת או שואפת לעבודה ! עירוניות גמורות במאה אחוז.

אגלה לך בסוד: אני עכשיו כך חיה בחלום ובדמיון ! אף כי בהכרה אני מכריחה את עצמי ללמוד ברצון ובשקידה, ואומנם עולה בידי, ואני לומדת הרבה, ואף על פי כן נעים לי יותר לשבת סתם ליד מעקה הגזוזטרא ולהביט לאופק שהים מתנשק עם השמים, הרבה יותר נעים לי !״.[41]

רות בנעוריה (כנראה ביבנאל)

41 מכתב מרות למרים אורי־אמן מן התאריך: כ״ה אלול תרפ״ט (30.09.1929).

ובמכתב אחר מוסיפה:

"ראשית אני מודיעה לך שאני נמצאת בפנימיה!
מרים מה את קוראת? איעצך שוב להתמסר לקריאה מקצועית, אם את שואפת להוראה, התמסרי לספרות ההוראה! זוהי ספרות כל כך עשירה! או התמסרי להיסטוריה, הרי גם את זה את אוהבת!
אני עוד טרם התחברתי, התקרבות ממש, כמו שאנו אוהבים, אל אף אחת מבנות כתתי, ובכל זאת אני עם כולן ככה, ככה! וכאן בפנימיה, ישנן בנות טובות אבל כל כך עירוניות ברוחן ובנפשן, שזה קצת יותר מידי בשבילי!"[42]

רות השקיעה בלימודים אך מצאה זמן גם לקריאה. רות התוודעה באותן שנים למגוון ספרים, ובעיקר לספרות יפה — יצירות מן הספרות העברית ויצירות ממיטב ספרות העולם המתורגמות לעברית;

"אני קוראת עכשיו את 'זכרונות של רבולוציונר' ו'עזרה הדדית' של קרופוטקין! והספקתי החופש לקרוא הרבה ספרים טובים 'ז'ן כריסטוף' לרומן רולן ואת כל ספרי הוצאת 'תרבות' שהם בהחלט כולם ספרים טובים מאוד! ופה בחיפה קראתי את: כתבי פטר אלטנברג, את זה מרים אני מיעצת לך לקרוא תיכף, זהו ספר חיים נפלא! את 'על גבול הדממה' של צבי שץ, ספר טוב מאוד ומתאים בהרבה להלך שאיפותי! ועוד ספרים אחדים טובים! בכלל יש לי תוכנית גדולה של ספרים לקריאה, אלו רק היה לי די זמן! אני עסוקה מאוד! ישנם לי הרבה שיעורים, וזולת זה אני כותבת מכתבים לא מעט, ועוד דברים שונים מלבד הקריאה, כך ששעות הקריאה הן מוגבלות במקצת."[43]

42 מכתב מרות למרים אורי־אמן מן התאריך: ו' חשון תר"ץ (9.11.29).
43 מכתב מרות למרים אורי־אמן מתאריך ה' תשרי תר"ץ (9.10.1929).

רות ומרים אורי, סיון תר"ץ

במהלך השנים הבאות התלבטה רות באשר להמשך דרכה. מצד אחד היא גדלה בחברה שהעבודה החקלאית היא ערך עליון בה, ומצד אחר בשנות לימודיה בריאלי התוודעה לחיים העירוניים. התלבטויות אלו באות לידי ביטוי במכתבה למרים:

"מכתבך, מרים, עורר בי הרבה. הרגשתי שוב את הימים ההם של 'הרי הגליל'. מרים צדקת, התרחקתי הרבה מזה. איך ומדוע אינני יודעת בעצמי. בודאי שקשה להסביר זאת. הייתי רוצה לתת לך להבין קצת מהנעשה אצלי אבל לא אצליח ואין לי גם כל רצון ללבוש שוב את הסגנון של ההשתפכות. האמיני לי שזה זמן רב, רב, רב כל כך שלא היתה לי כל

הזדמנות לחשוב על זמנים שעברו, על השנים ההן, הימים ההם, ביבנאל, איתך, מרים, באמת זמן רב. מה לעשות, ככה זה, הזמן עושה את שלו בלי שאני עוזרת לו מרצוני. מרים, שתי השנים ומחצה האלו עשו הרבה, מה עשו? — קשה להשיב. אינני יודעת אם יש על מה להצטער, כי אינני יודעת מה היה אלו לא עברו שתי השנים הללו באותו האופן שעברו. האם הייתי שונה מזו שאני כיום. מרים, די על עצמי. אינני יכולה יותר לבאר לך על עצמי מפני שאני עצמי אינני יודעת יותר. את חושבת על העבודה והקיבוץ. האם גם אני?? קשה לאמר. אין סביבי אותה האווירה המסוגלת לחזק את ידי ורוחי, ואני עוד טרם החלטתי את דרכי ומי יודע אם אצליח בכלל לקבוע בעצמי את דרכי, אולי מוטב לסמוך על החיים והזמן?"[44]

בסופו של דבר, החליטה רות ללכת אחרי נטיות לבה ולפנות ללימודים אקדמאיים באוניברסיטה העברית. התעניינותה בעברה של ארץ ישראל באה לידי ביטוי גם בגיליון הציונים של סוף לימודיה בתיכון, שכן היסטוריה היה המקצוע היחיד שבו קיבלה את הציון 10.[45] ואולם גם אם החליפה את עבודת האדמה הפשוטה בעבודת השדה הארכיאולוגית ה'פשטות היבנאלית' אפיינה אותה כל העת, וכל חייה ראתה את עצמה כ'בת איכרים פשוטה'. החיים ביבנאל בשליש הראשון של המאה העשרים עיצבו את חייה, והעבודה באשר היא נשארה היסוד החזק ביותר בעולמה.

44 מכתב מרות למרים אורי־אמן מתאריך כ"ג אדר ב' תרצ"ב (31.3.32).
45 ארכיון בית הספר הריאלי, חיפה.

פרק שני

'לארכיאולוגית הכי מוצלחת שלי'

בחוג לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית

בקיץ 1933 סיים מחזור י"ד את לימודיו בבית הספר הריאלי בחיפה, ורות הייתה מבוגרי מחזור זה. רמת הלימודים בריאלי הייתה גבוהה, ובית הספר כיוון את תלמידיו ללימודים גבוהים. ואכן רוב הבוגרים, ובהם רות, נטו להמשיך את לימודיהם. אם בשנת הלימודים האחרונה בתיכון עדיין התלבטה רות באשר להמשך דרכה, בשלב זה כבר היה עתידה ברור לה — לימודי 'חקירת ארץ ישראל' באוניברסיטה העברית.[1] סיפור חייה של רות בשנים הבאות הוא גם סיפורה של הארכיאולוגיה הארץ־ישראלית משנות השלושים של המאה ה־20 ואילך. דור זה של ארכיאולוגים שעמו נמנתה היה לדור ראשון של ארכיאולוגים שרכשו את השכלתם האקדמית במחלקה לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית, והוא שגיבש לימים את אסכולת החפירה הישראלית.

למן המחצית השנייה של המאה התשע־עשרה פעלו בארץ מוסדות זרים לארכיאולוגיה ולחקירת ארץ ישראל. 'הקרן הבריטית לחקר ארץ־ישראל' (Palestine Exploration Fund) שנוסדה בלונדון בשנת 1865 הייתה המוסד הראשון שעסק במחקר מדעי של ארץ ישראל. מטרת הקרן הייתה לחקור את ארץ ישראל היא ארץ הקודש מבחינה היסטורית, ארכיאולוגית, אנתרופולוגית, טופוגרפית, גיאולוגית וכן את תנאיה הטבעיים של הארץ, ובכלל זה המטארולוגיה, החי והצומח של הארץ. מפעולותיה החשובות

1 מרים אורי־אמן, בע"פ.

של הקרן כדאי להזכיר את חפירותיהם של צ׳ארלס וילסון (Wilson) ושל צ׳ארלס וורן (Warren) בירושלים וכן את הסקר המקיף שערכו קלוד קונדר (Conder) והרברט קיצ׳נר (Kitchener) בשנים 1871-1878 ברחבי ארץ ישראל המערבית. לעומת מוסדות אחרים שקמו לאחר מכן, לקרן הבריטית לא היה אף פעם בסיס קבוע בארץ, ואת הסקרים והחפירות ביצעו משלחות שבאו במיוחד לצורך זה. מוסדות זרים נוספים שפעלו בארץ ישראל היו ׳החברה הגרמנית לחקר ארץ־ישראל׳ (Deutscher-Palästina Verein) שקמה בשנת 1877; בית הספר למקרא של האבות הדומיניקנים שנוסד בשנת 1890 (École Biblique et Archchéologique Française) ובית הספר האמריקאי לארכיאולוגיה וללימודי המזרח (American Schools of Oriental Research) שהוקם בירושלים בשנת 1900.[2] מטרתם הראשונית של מוסדות אלו הייתה לחקור את עברה של ׳ארץ הקודש׳, ואולם היות שהיו אלו מוסדות מערביים שפעלו בחסות השלטון העות׳מאני, פעמים רבות פעלו מוסדות אלו גם לצרכים פוליטיים של המעצמות האירופאיות שעמדו מאחוריהם.[3] בעקבות פעילותם של החברות והמוסדות הזרים התגבשה בקרב חוקרים ארץ־ישראליים ההכרה בנחיצות חברה יהודית לחקירת ארץ ישראל. וכך בשנת 1913 יזם אברהם יעקב ברור את הקמת ה׳חברה יהודית לחקירת ארץ־ישראל׳. לברור שהיה גיאוגרף הצטרף דוד ילין שהיה חוקר השפה העברית. זו הפעם הראשונה שקמה חברה יהודית שביקשה לעסוק בארכיאולוגיה של ארץ־ישראל.[4] אמנם בתקנון החברה נכתב כי אחת ממטרותיה היא לקדם את העניין הארכיאולוגי המקצועי באמצעות הפצת הידע הארכיאולוגי ובאמצעות פעילות יזומה של חפירות מדעיות, אבל

2 על המוסדות הזרים לארכיאולוגיה ולחקירת ארץ ישראל ראו: בן־אריה, 1999; הנ״ל 1999א (ושם ביבליוגרפיה נוספת).

3 בן־אריה, 1999, עמ׳ 136.

4 עד לראשית המאה העשרים ההתעניינות של החברה היהודית בארכיאולוגיה של ארץ־ישראל הייתה מזערית (בן־אריה, 2008, עמ׳ 20-22). על כך כותב למשל אברהם שמואל הירשברג בספרו ׳ארץ המזרח׳ בהזכירו את חפירותיו של מקאליסטר בגזר: ׳ומבני עמנו, אשר החקירות האלה צריכות להיות היותר קרובות ללבבם, אין איש פונה אליהן׳ (אברהם שמואל הירשברג, 1977, עמ׳ 319).

בפועל עסקה החברה בתחילת דרכה בלימוד הארץ ובהכרתה הכללית.[5] בימי מלחמת העולם הראשונה הופסקה פעילותה, ורק בשנת 1920, עם תום המלחמה, היא שבה לפעול. בהשפעת אליעזר בן יהודה שהצטרף להנהלת החברה נקראה הפעם 'החברה העברית לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה' ולא 'החברה היהודית'.[6] מאותה העת התמקדה החברה במחקר הארכיאולוגי, ובשנת 1921 החלה החפירה הראשונה ביזמתה. החפירה התבצעה בבית הכנסת בחמת טבריה בהנהלת נחום סלושץ.[7] סלושץ נולד בשנת 1872 באוקראינה למשפחה ציונית. במסגרת לימודיו בסורבון היה שותף באקדמיה הצרפתית בהכנת קורפוס הכתובות השמיות, ובו בזמן עסק גם בפעילות ציונית ופרסם גם בנושא זה פרסומים אחדים. לאחר שעלה לארץ ישראל היה שותף לייסודה מחדש של החברה לחקירת ארץ־ישראל. סלושץ לא הוכשר בתחום הארכיאולוגיה, ואולם באותה העת אף אחד מחוקרי ארץ ישראל המקומיים לא היה בעל רקע אקדמי, ולכן בחר בו ועד החברה לנהל את החפירות הארכיאולוגיות הראשונות שלה. בפעילותו בחברה התמקד לא רק בחפירות אלא ערך כמה מן הקבצים המדעיים הראשונים שהוציאה לאור, ועסק גם בגיוס כספים. מחקריו העיקריים לא עסקו רק בארכיאולוגיה אלא בעיקר בחקר יהדות צפון אפריקה.[8]

בשנת 1925 הוקמה האוניברסיטה העברית ועמה נוסד המכון ליהדות שנועד לשמש בין השאר גם ל'חקירת ארץ ישראל'. על תחום דעת זה הופקד ד"ר שמואל קליין שעסק בעיקר במחקר גיאוגרפי־היסטורי של ארץ ישראל.[9] קליין נולד בשנת 1886. אביו היה רבה של קהילת סילש בלהש (Szilas Balhas) השוכנת במערב הונגריה. קליין למד בגימנסיה הממשלתית תחילה בבודפשט ולאחר מכן בעיירה הקרובה לסילש. בשנת 1906 החל ללמוד בבית מדרש לרבנים בברלין ובו בזמן במחלקה לפילוסופיה באוניברסיטת ברלין. מוריו בבית המדרש לרבנים היו דוד צבי הופמן וצבי הילדסהיימר

5 ועל תקנון החברה ראו: ברור, 1944, עמ' 125-127.
6 שם; שביט, 1987, עמ' 50; בן־אריה, 2001, עמ' 314-317; הנ"ל, 2008, עמ' 22.
7 סלושץ, 1921.
8 ידיעות, 1933; בן־אריה, 2001, עמ' 316-317.
9 על תולדות חייו של קליין ראו בחוברת שהקדישה לזכרו החברה העברית לחקר ארץ־ישראל ועתיקותיה לאחר מותו בשנת 1940. ידיעות, 1940.

שהשפיעו עליו רבות, ובעידודם החל להתמחות בתחום המחקר הגיאוגרפי־היסטורי של ארץ ישראל. בשנת 1909 סיים את לימודיו, וקיבל תואר דוקטור לפילוסופיה באוניברסיטת היידלברג. כשנתיים לאחר מכן זכה קליין בפרס מאת אגודת שוחרי היהדות בברלין — 500 מרק שנועדו לנסיעת מחקר לארץ ישראל. הוא סייר בכל רחבי הארץ, ובעיקר בגליל שהיה נשוא מחקרו העיקרי. משנת 1910 שימש כרב, תחילה בבוסניה ולאחר מכן בעיירה ההונגרית נובה זאמקי (Nové Zámky). בשנת 1924 הזמינה אותו המועצה המנהלת של המכון למדעי היהדות באוניברסיטה העברית לכהן כפרופסור לידיעת ארץ ישראל, והוא היה לאחד משלושת הפרופסורים הקבועים הראשונים במכון.

כבר בשלב תכנון אופיו של המכון ליהדות הוחלט כי בנושאי המחקר של המכון ייכלל גם המחקר הארכיאולוגי,[10] אך כיוון שקליין לא היה ארכיאולוג, עם הקמת המכון צורף אליעזר ליפא סוקניק לצוות המכון כארכיאולוג חופר, ותפקידו היה לסייע לאנשי המכון בלימוד עברה של ארץ ישראל.[11] סוקניק החל את לימודיו בארכיאולוגיה בהיותו בן 33, וזאת לאחר שכבר סיים את בית המדרש למורים בראשות דוד ילין בירושלים, ואף עבד כמורה שנים אחדות.[12] הוא השתלם במשך שנתיים (1922־1923) בארכיאולוגיה קלאסית ובשפות שמיות באוניברסיטת ברלין, ועם שובו ארצה בשנים 1923-1924 המשיך ללמוד בבית הספר האמריקאי לארכיאולוגיה בירושלים. שנה לאחר מכן כבר ניהל את חפירת ה'חומה השלישית בירושלים' בשיתוף ד"ר ליאו אריה מאיר. בשנת 1926 קיבל את התואר דוקטור לפילוסופיה מן המחלקה לארכיאולוגיה מקראית בדרופסי קולג' שבפילדלפיה. בחזרתו לארץ שימש בשמונה השנים הבאות כארכיאולוג־חופר במכון למדעי היהדות, ורק בשנת 1934 התמנה למרצה ל'ארכיאולוגיה של ארץ ישראל מתקופת הברונזה הקדומה ועד התקופה הביזנטית'.

מאיר, שחפר עם סוקניק בירושלים, נמנה אף הוא עם מורי המכון למדעי היהדות. תחום התמחותו היה אומנות המזרח והאסלאם. בעלותו ארצה בשנת 1921 התמנה למפקח במחלקת העתיקות של ממשלת המנדט, ובשנת 1926

10 בן־אריה, 2005, עמ' 347-351.

11 שם, עמ' 356-357

12 על תולדות חייו של א"ל סוקניק ראו ב"קווים ביוגראפיים" שכתב בנו יגאל ידין בכרך ח' של ארץ־ישראל המוקדש לזכרו (ידין, 1967).

מונה למרצה במשרה חלקית לאמנות האסלאם ולארכיאולוגיה מוסלמית במכון ליהדות של האוניברסיטה.[13]

ימים ראשונים בחוג לארכיאולוגיה.

משמאל לימין: יגאל ידין, פרופ' א"ל סוקניק, רות, נחמן אביגד וסטודנט

13 על תולדות חייו של ל"א מאיר ראו בארץ־ישראל ז' אשר יצא לזכרו במלואת חמש שנים לפטירתו (הירשברג, 1964).

רפאות כלים, שלהי שנות השלושים. משמאל לימין: רות, סטודנט ויגאל ידין

בסתיו 1933 כשהחלה רות את לימודיה, היו קליין, מאיר וסוקניק שלושת המורים שליוו אותה בצעדיה הראשונים בעולם האקדמיה, עולם שתהיה חלק מרכזי ממנו כל ימי חייה.

בשנות לימודיה הראשונות באוניברסיטה התקיימו הלימודים רק במסגרת 'המכון לחקירת ארץ ישראל'. רק שנתיים לאחר מכן, בשנת 1935, הוקם החוג לארכיאולוגיה ארץ־ישראלית, ושנה לאחר מכן — החוג לארכיאולוגיה של המזרח הקרוב,[14] והלומד בשני חוגים אלו יכול היה להשיג תואר 'מוסמך' בארכיאולוגיה.[15] בשנת 1936 כבר הייתה רות

14 המעבר ללימודים במסגרת חוגים נעשה בעקבות המלצות ועדת הרטוג אשר פעלה באוניברסיטה העברית בשנת 1934 (בן־אריה, 2005, עמ' 379). ועדת הרטוג קמה בעקבות ביקורת שהשמיע אלברט אינשטיין כנגד כוחו הרב של קאנצלר האוניברסיטה, יהודה לייב מאגנס אשר היה אחראי בפועל על כלל העניינים האקדמיים והמנהליים של האוניברסיטה. על הרקע להקמת הועדה ראו בהרחבה אצל: כהן, 2005.

15 בשנים אלו האוניברסיטה לא העניקה תואר 'בוגר' אלא הלימודים היו מכוונים מראש לתואר 'מוסמך' בלבד.

בשלבים מתקדמים של לימודיה, אך כיוון שרצתה ללמוד ארכיאולוגיה, נרשמה לחוג שזה לא מכבר קם, ולמדה עוד שנה כדי להשלים את התואר.[16]

בסגל המרצים היו מאיר וסוקניק, והיות שבאותן שנים היה מאיר המרצה הבכיר בחוג, עסקו רוב השיעורים באומנות האסלאם. לכל שיעור היה נכנס מאיר כשתחת זרועו הכרך הראשון מספרו הנודע של קפל ארצ'יבלד קאמרון קרסוול (Creswell), 'ארכיטקטורה מוסלמית קדומה', שפורסם בשנת 1932 — ספר זה שימש ספר יסוד לכל שיעוריו.[17] בשנת הלימודים האחרונה למדה רות בחוג לארכיאולוגיה את השיעורים הבאים: קריאת מקורות לאומנות ערבית; ארכיאולוגיה מוסלמית; פרקים נבחרים באומנות מוסלמית; האומנות התורכית והאומנות והארכיאולוגיה הביזנטיות. ואכן על אף התעניינותה של רות בארכיאולוגיה של תקופות קדומות, ובעיקר בחקר הקרמיקה, השתתפה רות בתרגילים ובקורסים מתקדמים בנושא זה. שתי העבודות הסמינריוניות שהגישה לקראת סוף לימודי המוסמך התבססו אף הן על ספרו של קרסוול. בחורף 1938 הגישה עבודה סמינריונית, ונושאה היה הסגנונות השונים בעיבוד האבן בארץ ישראל מן התקופה הביזנטינית ועד הכיבוש התורכי בשנת 1517. עבודה אחרת שכתבה בסתיו 1938 עסקה באלמנטים הססניים באומנות המוסלמית.[18]

חפירות העי וג'רישה

הלימודים על הארכיאולוגיה של התקופות הקדומות היו מועטים יחסית לשיעוריו של מאיר. לעומת שיעורים רבים באומנות האסלאם לימד סוקניק שלושה שיעורים בלבד; 'תולדות החפירות בארץ ישראל', 'התקופה הכנענית בארץ ישראל', וקורס נוסף שעסק בכלי החרס העתיקים ובמיונם (בצירוף

16 גנזך המדינה, פ-2565/2.

17 הכרך השני של הספר יצא לאור בשנת 1940 ובשנת 1969 יצאו לאור כל חמשת הכרכים במלואם, וראו: קרסוול, 1969.

18 עיזבון רות עמירן, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב.

אימון בציור כלי החרס).[19] התעניינותה של רות בתקופות הקדומות יכלה אפוא לבוא לידי ביטוי בחפירות שבהן בחרה להשתתף בעת לימודיה. בשנים 1934-1935 חפרה בא־תל המזוהה עם העי, והצטרפה למשלחת החפירות של יהודית קראוזה־מרקה (Krause-Marquet), ובשנים 1934, 1936 ו־1940 חפרה בתל ג׳רישה (גריסה) בהנהלת סוקניק. משתי חפירות אלו החפירה בעי היא שהשאירה עליה את רישומה, ואותה הזכירה אף שנים רבות לאחר מכן.

העי נזכרת בתנ״ך בספר יהושע ז־ח בהקשר של סיפור כיבוש הארץ בידי יהושע. על־פי הסיפור המקראי לקח עכן מן השלל שהוחרם ביריחו, ומכיוון שעל־פי התפיסה המקראית אין בני ישראל מנצחים את אויביהם אלא אם כן הם נקיים מחטא, לפיכך הם נענשו כולם בשל חטא עכן, וכיבוש העי נדון לכישלון. רק לאחר שנתפס עכן ונענש, פנו בני ישראל לכבוש את העי בשנית, והפעם נשרפה העיר והושמה ל״תל־עולם שממה עד היום הזה״ (יהושע ח, כח). מקומה של העי מפורט בסיפור הכיבוש: ״אשר עם בית און מקדם לבית אל״ (יהושע ז, ב). היות ובית אל מזוהה עם הכפר ביתין, הרי שיש לחפש את מקומה של העי ממזרח לביתין. בשנת 1924 הציע ויליאם פוקסוול אולברייט (Albright) לזהות את העיר המקראית העי עם האתר א־תל השוכן בסמוך לכפר דיר דבואן (כ־20 ק״מ מצפון לירושלים).[20] פירוש השם ׳עי׳ הוא חורבה או חורבות, ומכאן שהשם א־תל מתאים מן הבחינה הסמנטית לשם ׳עי׳. בשנת 1928 ערך ג׳והן גארסטאנג (Garstang) חפירת בדיקה קצרה באתר, ובתוך כך חשף יישוב המתוארך לתקופת הברונזה הקדומה.[21] לאור ממצאים אלו יזמה בשנת 1933 קראוזה־מרקה חפירה מחודשת באתר. בדומה לרות הייתה גם יהודית קראוזה ילידת הגליל התחתון. היא נולדה בסג׳רה בשנת 1906; אביה אליהו קראוזה שימש מנהל החווה החקלאית של יק״א בסג׳רה, ואמה חיה לבית חנקין, אחות ליהושע חנקין. בשנת 1914 מונה קראוזה למנהל מקווה ישראל, והמשפחה עזבה את סג׳רה. יהודית למדה בגימנסיה העברית ׳הרצליה׳ בתל אביב, ולאחר סיום לימודיה נסעה

19 גנזך האוניברסיטה העברית, מערכת השעות לשנת תרצ״ח־תרצ״ט.
20 אולברייט, 1924.
21 ארכיון רשות העתיקות: תיקיה מדעית מנדטורית: תיק 183, תל, אל־(עי).

לפריז ללמוד את הוראת הלשון הצרפתית. בצרפת שינתה את תכניותיה, ונרשמה ללמוד בסורבון ספרות ותולדות ימי הביניים. בסופו של דבר, פנתה ללימודי שפות, ולמדה אכדית, סורית וארמנית ב־École des hautes Études, ובה בעת השתלמה גם בארכיאולוגיה של ארץ ישראל והמזרח הקרוב ב־École du Louvre.[22] לאחר סיום לימודיה נשארה פרק זמן בפריז, ולימדה שם. איב מרקה (Marquet), בן למשפחת אצילים צרפתית, שהיה אחד מתלמידיה, התאהב בה, התגייר למענה, ונישא לה. את זמנם חילקו בין פריז למקווה ישראל, שם גרו הוריה.[23]

בראשית 1933 פנתה קראוזה למחלקת העתיקות המנדטורית בבקשה לקבל רישיון חפירה בא־תל. לקראוזה, שהייתה רק בת 27, לא היה ניסיון חפירה רב, ועל כן סירב בתחילה רוברט ויליאם המילטון (Hamilton), מנהל מחלקת העתיקות של ממשלת המנדט, לאשר לה את החפירה. הברון רוטשילד, שהיה בקשר עם משפחת קרואזה מתוקף עבודתו של אביה ביק"א, פנה אישית להמילטון, ואף הבטיח את מימון החפירה, וקראוזה קיבלה את הרישיון, והחלה בהכנות לחפירה.[24] כל ניסיונה בעבודת שדה ארכיאולוגית הסתכם בהשתתפות בעונת החפירות הרביעית של גארסטאנג ביריחו, שם טיפלה בעיקר בממצאים מן הקברים, לכן צירפה שותף לחפירה — את שמואל ייבין. ייבין נולד בשנת 1896 באודסה ועלה עם משפחתו לארץ בשנת 1905. הוא סיים את לימודיו בגימנסיה הרצליה בשנת 1914, ממש לאחר תחילת מלחמת העולם הראשונה, ועל כן גויס לצבא התורכי. על שירותו בצבא זכה במדליית המלחמה הטורקית ובעיטור מטעם גרמניה. בשנת 1923 הוא קיבל תואר 'מוסמך' באוניברסיטת לונדון, וזאת לאחר שלמד ארכיאולוגיה אצל פלינדרס פיטרי (Petrie). עם סיום לימודיו החל לחפור בקרניס (Karanis) שבמצרים, ושם חפר בין השנים 1923-1928. בשנים 1928-1929 המשיך בלימודיו באוניברסיטת ברלין והשתלם בשפות שמיות ובערבית, ולאחר סיום לימודיו עבר לחפור בעיראק. וכך בשנת 1933 החלו קראוזה בת העשרים ושבע וייבין שהיה מבוגר ממנה בעשור את חפירתם בעי.

22 בר"ג, 1996, עמ' 118.
23 על־פי זיכרונות אחייניתה יהודית קראוזה־סובול.
24 ארכיון רשות העתיקות: תיקיה מינהלית מנדטורית: תיק 28/66, תל, אל־(עי).

באחד מימי שנת 1933, זמן קצר לפני תחילת החפירה, נודע לקראוזה כי חלתה בשחפת. בטרם החלה החפירה היא נסעה לשווייץ שכן הדעה המקובלת הייתה כי שהייה ממושכת בהרים בכוחה לרפא את המחלה. בינתיים החלו ייבין ואביה של יהודית לארגן את החפירה בארץ. בתחילה חשבו לבנות על גבי התל מבנה שישמש למגורי המשלחת, ואולם לאחר שהבינו כי הבנייה תהיה כרוכה בהוצאות רבות ובאיבוד זמן רב, הם ויתרו על תכניתם המקורית, ושכרו מבנה בתחומי הכפר דיר דבואן ששימש כמחנה המשלחת. את שטחי החפירה המיועדים חכרו מבעלי הקרקעות, תושבי הכפר, במחיר חמש לירות א״י לדונם לשנה. כמו כן התחייבו לשלם 250 עד 500 מיל א״י עבור כל גפן עקורה. ציוד חפירה כמעט ולא היו צריכים לרכוש שכן את רוב הדברים הביאו מן המחסן של פיק״א בחיפה. עונת החפירות הראשונה נערכה בסתיו 1933, ובמהלכה נחשפו שרידי יישוב מתקופת הברונזה הקדומה. בחלקו הגבוה של התל נחשף מקדש האקרופוליס, ואותו פירשה מרקה־קראוזה כארמון, נוסף על כך נחשף קטע מחומת העיר, וכן ממזרח לתל נחשפו קברים המתוארכים אף הם לתקופת הברונזה הקדומה.[25]

בקיץ 1934 רות כמעט בת עשרים שנה. אמנם היא למדה 'חקירת ארץ ישראל', אך התעניינותה העיקרית הייתה בתחום הארכיאולוגיה, וכך בסוף שנת הלימודים הראשונה שלה באוניברסיטה פנתה רות ליהודית בבקשה להצטרף למשלחת החפירות בעי. יהודית הסכימה לצרף אותה לצוות, בתנאי שרות תביא אתה לחפירה מיטה כדי שיהיה לה היכן לישון. רות לא השתהתה הרבה, היא לקחה מיטת ברזל, העמיסה אותה על מונית בירושלים, ונסעה למחנה המשלחת בדיר דבואן. נראה כי הקשר הקרוב בין רות ובין יהודית התבסס לא רק על אהבתן המשותפת לארכיאולוגיה, אלא גם בשל חוויות ילדות משותפות שחוו שתיהן בילדותן במושבות הגליל התחתון. כמו יבנאל גם סג׳רה הוקמה בראשית המאה על ידי יק״א, ועל כן הווי החיים שבו גדלה רות ביבנאל שיקף במידה רבה גם את חייה של קראוזה בסג׳רה. במהלך עונת החפירות השנייה, שבה השתתפה רות כחברת צוות, התרחבה החפירה, ונוספו שטחים על אלו שנחפרו בעונה

25 ידיעות, 1934.

הראשונה. במהלך עונה זו נחשף מקדש A השוכן בסמוך לחומת העיר ומתוארך לתקופת הברונזה הקדומה ג׳ וכן היישוב מתקופת הברזל א.[26]

המקדש מתייחד גם בחפצי הפולחן שנמצאו בו — כלי אלבסטר ואבן מצריים. במאמר שהתפרסם בשנת 1970, שנים רבות לאחר החפירה, חזרה רות לכלים המצריים שנמצאו במקדש זה.[27] מן הכלים שנמצאו ראוי להזכיר בייחוד כלי אלבסטר, המחקה נאד מים שהיה עשוי במקור מעור חיה. נראה כי כלי האלבסטר והאבן המצריים היו במקור חלק ממכלול כלי המקדש של מקדש האקרופוליס שנבנה בחלקו העליון של התל, ושימש בתקופת הברונזה הקדומה ב, ומזמן שחדל המקדש לפעול, הועברו הכלים למקום הפולחן החדש בן תקופת הברונזה הקדומה ג.[28]

החפירה בעי הייתה בשביל רות חפירה מכוננת. היא העריצה את יהודית קראוזה־מרקה, וראתה בה מודל לחיקוי; אישה יפה ומוכשרת בכל עיסוקיה. בתום עונת החפירות ידעה רות כי חייה השתנו, ומעתה ואילך יהיו קשורים בארכיאולוגיה של ארץ ישראל. ואולם לעי היה עוד תפקיד חשוב בחייה של רות שכן בחפירה זו נזרעו גם זרעי אהבתה לתקופת הברונזה הקדומה. בשנים שיבואו תמשיך לתור אחר התקופה עד שתגיע לערד, ומכאן ואילך תהיה תקופת הברונזה הקדומה מזוהה עם דמותה של רות.

באביב 1934, עוד קודם לחפירתה בעי, הצטרפה רות לחפירות של סוקניק שנערכו בתל ג׳רישה שעל גדות הירקון (כיום בתחומי רמת גן). תל ג׳רישה הוא הגדול מתלי הירקון, וגודלו כ־52 דונם. התל מכונה גם הר נפוליאון שכן לפי האגדה חיילי נפוליאון בנו אותו בן לילה כאשר שפכו חול להקמת עמדות לתותחנים שהפגיזו את יפו. בעת עיבוד הפרדסים שנטעו מסביב לתל נחשפו קברים אחדים שהפנו את תשומת הלב לתל עצמו. וכך בעידוד י״ל גולדברג בעל הפרדסים ובסיועו הכספי החל

26 קראוזה־מרקה, 1935.

27 עמירן, 1970.

28 מקדש האקרופוליס נחשף עוד בעונת החפירות הראשונה בעי. קראוזה פירשה את המבנה שגודלו 25x25 מטר והצטיין בבניית אבן מוקפדת כארמון. אולם לאור חפירתו של ג׳וזף א. קלאווי (Callaway) באתר בשנים 1964-1970 מקובל לפרש את המבנה כמקדש. על תוצאות חפירותיו של קלאווי ראו: קלאווי, 1972; הנ״ל 1980.

סוקניק לחפור על גבי התל הגבוה בשנת 1927.[29] החפירה נערכה מטעם המכון למדעי היהדות באוניברסיטה העברית, והייתה החפירה הראשונה של תל שנערכה מטעם מוסד מדעי יהודי. בעונת החפירות הראשונה נחשפו שרידים מסוף תקופת הברונזה הקדומה, תקופת הברונזה התיכונה, תקופת הברונזה המאוחרת ותקופת הברזל א.[30] מטרת החפירה בעונת 1934 הייתה להעמיק ולהבין את הממצאים שנחשפו בעונה הראשונה. העבודה התרכזה בעיקר בחלק הדרומי־מערבי של התל, ובמהלכה נחשפו שכבות מתקופת הברונזה המאוחרת, תקופת הברזל א, המאופיינת בקרמיקה פלשתית, ושכבה מתקופת הברזל ב המתוארכת למאה הי' לפנה"ס. מן הממצאים הזעירים שנתגלו בעונה זו יש להזכיר חרפושית ירוקה מטיפוס 'חרפושיות הלב' המצריות, ועליה חקוקים פסוקים מ'ספר המתים' המצרי.

בכל פרק הזמן שמ־1933 עד 1935 התמודדה קראוזה עם מחלת השחפת, ובפרקי הזמן שבין עונת חפירות אחת לשנייה נסעה לנפוש בשוויץ.[31] בשנת 1935 התקיימה עונת החפירות השלישית בעי, ורות חזרה לחפור עם המשלחת של קראוזה וייבין. בעונה זו המשיכו בחשיפתו של הכפר מתקופת הברזל א וכן נחשף הביצור מתקופת הברונזה הקדומה.[32] קראוזה המשיכה לחפור בעי אף שהרופאים הסבירו לה כי השתתפותה מסכנת את חייה. ואכן עונה זו הייתה עונת החפירות האחרונה שלה, שכן בקיץ 1936 היא נפטרה והחפירות בעי נקטעו. לאחר זמן מה המשיכה רות לחפור עם סוקניק בתל ג'רישה; עונת החפירות השלישית בתל נערכה באביב 1936. בעונה זו נחפרה הפסגה הדרומית של התל, ובה נחשפו שכבות מתקופת הברונזה המאוחרת. בעונה זו נתגלתה מערכת ביצורי תקופת הברונזה התיכונה ב, ובה חומת לבנים חלקלקה שהייתה בנויה מכמה שכבות.[33]

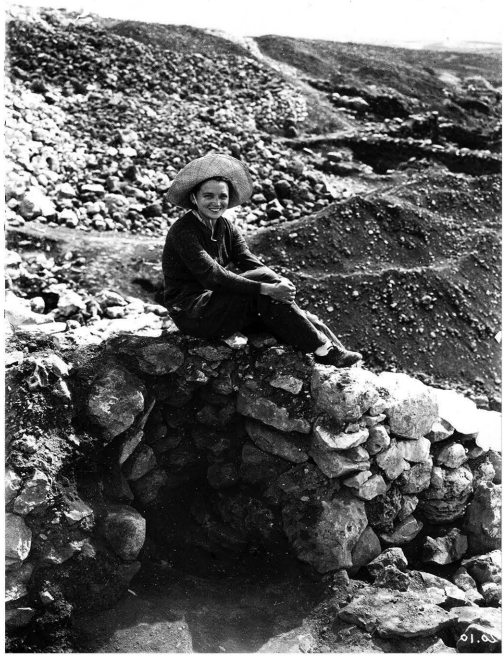
29 אביצור, 1958, עמ' 65-66.

30 ארכיון רשות העתיקות: תיקיה מדעית מנדטורית: תיק 74, גריסה, תל.

31 על־פי זיכרונות אחייניתה יהודית קראוזה־סובול.

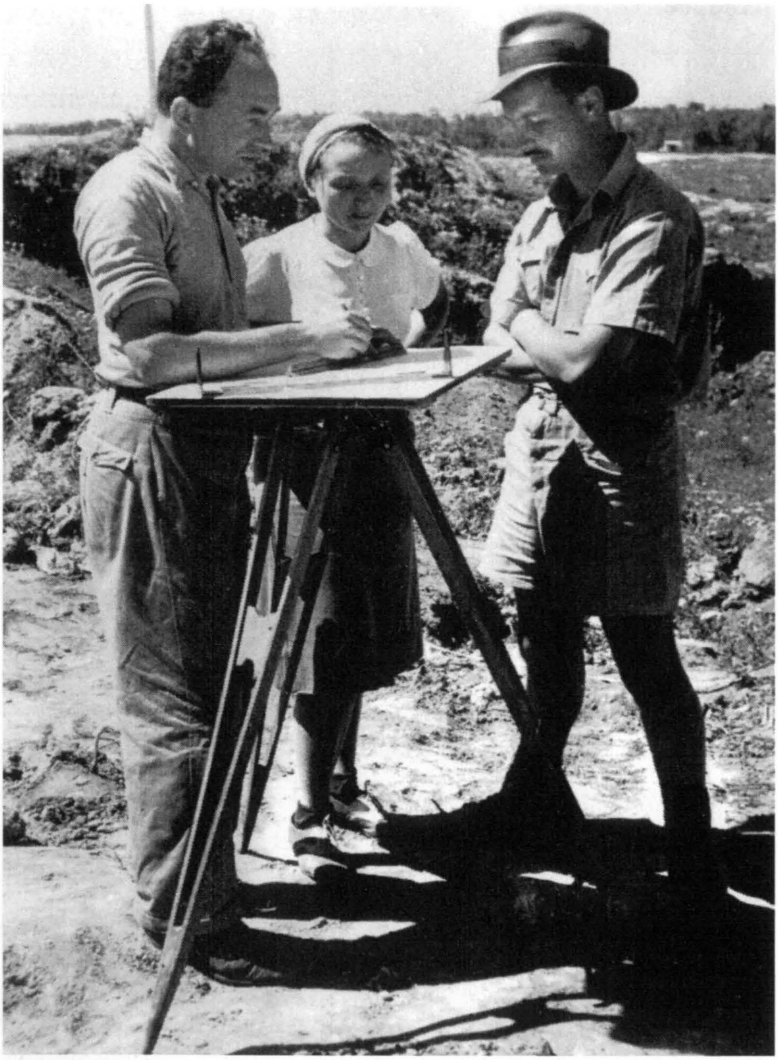
32 קראוזה־מרקה, 1935.

33 ארכיון רשות העתיקות: תיקיה מדעית מנדטורית: תיק 74, גריסה, תל, וכן: סוקניק, 1935; הנ"ל 1938; הנ"ל 1944. למסקנות החפירה הנוגעות למערכת הביצורים מתקופת הברונזה התיכונה ראו: גבע, 1982.

רות בחפירת העי, 1934

חפירות תל ג׳רישה, 1940.

משמאל לימין: נחמן אביגד, רות ויגאל ידין

סיום הלימודים

רות נחשבה לתלמידה מצטיינת על אף הקשיים הכלכליים שאתם הייתה צריכה להתמודד בשנות לימודיה. אמנם בשנת 1932 התגלו מים בקידוח שנעשה ביבנאל, ולפתע זרמו מים בשפע, אך המצב הכלכלי של המושבה עדיין היה קשה; חיי עוני ומחסור שנבעו מעיבוד חקלאי המבוסס על חקלאות אקסטנסיבית.

רות ידעה שבבית עובדים קשה כדי לאפשר לה ללמוד, וכשהורע המצב הכלכלי בבית, שוב לא יכלה להיעזר בו.[34] היא ביקשה את עזרתו של סוקניק, וזה פנה באוקטובר 1938 לוורנר סינטור, שכיהן כאדמינסטרטור האוניברסיטה, וביקש כי האוניברסיטה תסייע לה:

"פונה אני לכבודו בזאת בדבר התלמידה רות ברנדשטטר, הלומדת זה חמש שנים באוניברסיטה והעומדת לגמור את חוק לימודיה בשנה הזאת. מצבה החומרי של משפחתה הורע בזמן האחרון וקשה מאוד יהיה לה להתפרנס כעת בכדי שתוכל להכין את עבודת הגמר שלה ולהתכונן כמו"כ [כמו כן] לבחינתה האחרונה. היא תלמידה חרוצה ושקדנית והייתה יכולה כבר לפני שנה לגמור את חוק לימודיה, אולם לרגלי זאת שבחרה בתור מקצוע ראשי את לימודי הארכיאולוגיה, שאך לפני שנתיים נתאשר הלימוד הזה כמקצוע ראשי, היה עליה להישאר זמן רב יותר באוניברסיטה. לו אפשר היה לכה"פ [לכל הפחות] להמציא לה סכום של 25 לירות א"י, כי אז היה זה מקל עליה בהרבה את פרנסתה במשך השנה הזאת".[35]

סינטור דחה את הבקשה, אבל סוקניק לא קיבל את רוע הגזרה, ופנה למאגנס שינסה הוא לעזור; "אני מתכבד להודיעהו, כי תשובת הד"ר סינטור על מכתבי ביחס לגב' ברנדשטטר מיום 31 באוקטובר היתה כי 'לדאבוני אין אפשרות'.

34 הדברים מובאים בשני מכתבים שהשתמרו בעיזבונו של סוקניק (גנזך המדינה, פ-2570/1, 17.6.39, פ-2565/2, 31.10.38) וכן בדבריה לחברתה פניה שלום.

35 גנזך המדינה, פ-2565/2, 31.10.38.

מה לעשות?".[36] היות ולא נשתמרה כל התכתבות נוספת, אין לדעת כיצד, בסופו של דבר, הסתיים העניין באותה העת. המצוקה הכלכלית הדריכה את מנוחתה של רות גם בהמשך הזמן. בסוף אותה שנה, ביוני 1939, כתבה שוב לסוקניק:

"אינני חושבת שאוכל לחזור ירושלימה בקרוב, כי אינני רואה שום אופן של קיום שם לפני אוקטובר — יבול השנה היה רע מאוד ואין לי אפשרות לדרוש איזו שהיא עזרה מהבית".[37]

במשך שנה זו חיפשה רות חומר לצורך כתיבת עבודת הגמר לתואר 'מוסמך', היא חיפשה נושא שקרוב ללבה, ופנתה לתחום שיהיה במוקד חייה בשנים הבאות: חקר הקרמיקה הקדומה של ארץ ישראל. נראה כי בשנת 1938 שקלה לפרסם על הקרמיקה מחפירות העי. באוגוסט 1938 פנתה חיה קראוזה, אמא של יהודית, להמילטון, מנהל אגף העתיקות, ובמכתבה הבהירה כי הובא לידיעתה שרות מתעתדת לכתוב את עבודת הגמר שלה על ה'קרמיקה של העי', וזאת על בסיס הממצאים שנחשפו בחפירתה של בתה יהודית. בהמשך המכתב פנתה קראוזה להמילטון בבקשה למנוע מרות את השימוש בחומר זה שכן בעלה של יהודית, איב מרקה, מתכוון לפרסם את הממצא.[38]

במכתב התשובה ששלח המילטון לחיה קראוזה הוא כתב כי רות עדיין לא הגישה שום בקשה בעניין האמור, ואולם הוא הבטיח לה שאם בקשה כזאת תוגש, תיבחן פניית משפחת קראוזה.[39] לא נותרו עוד עדויות על המשך המהלכים בנושא, ואפשר שרות כבר בשלב ראשיתי ויתרה על הרעיון, שכן לו פנתה למחלקת העתיקות, ודאי אפשר היה למצוא את הפנייה בתיק המינהלי של חפירת העי. בסופו של דבר, העבודה שכתבה רות בסיום לימודיה עסקה בקרמיקה של תל ג'מה. תל ג'מה שוכן כעשרה קילומטר מדרום לעזה, על גדתו

36 גנזך המדינה, פ-2565/2., 6.11.38.
37 גנזך המדינה, פ-2570/1, 17.6.39.
38 מכתב מאת חיה קראוזה בתוך: ארכיון רשות העתיקות: תיקיה מינהלית מנדטורית: תיק 28/66, תל, אל-(עי).
39 מכתב תשובה לחיה קראוזה (שם).

הדרומית של נחל הבשור. חלקיו הצפוני והצפוני־מזרחי של התל נסחפו בזרמי הנחל, ועל כן בצד זה נחשף התל עד לסלע האם. בשנת 1922 חפר באתר קנון פיתיאן־אדמס (Pythian-Adams) שביצע חתך בדיקה בצדו הצפוני של האתר.[40] לאחר מכן, בחורף 1926-1927, חפר במקום פיטרי. פיטרי התמקד בצפון־מערב התל שכן לדעתו הוקמו המבנים הציבוריים בכיוון אליו פונה רוח הים הקרירה.[41] פיטרי הפריד בין שש שכבות שונות. חמש צוינו באותיות מ־JK ועד AB, ואילו השכבה האחרונה הובחנה כשכבת אסמים, וממנה חשף עשרה אסמים. את השכבה הקדומה ביותר JK תארך לימי השושלת הי״ח במצרים. תארוך זה קבע פיטרי על סמך חרפושית של תחותמס השלישי שנמצאה בשכבה זו. השכבה הבאה GH תוארכה למאה הי״ב, ימי רעמסס השלישי, גם הפעם התבססה ההנחה על חרפושית הנושאת את שמו של המלך. ראשיתה של שכבה EF נקבע לשנת 932 שכן לדעת פיטרי עיר זו נכבשה על ידי שישק. שכבה CD יוחסה לימי אמציה, בסוף המאה הט׳ לפנה״ס, שכבה AB למאה הז׳ לפנה״ס בהתאמה לימי פסתמיך מייסד השושלת הכ״ו במצרים, לעומת זאת מבני האסמים יוחסו לתקופה הפרסית.[42]

העבודה אשר נקראה 'הקרמיקה של גרר' נכתבה בהנחייתו של סוקניק.[43] מטרת העבודה הייתה לבחון מחדש את הממצאים מחפירותיו של פיטרי בתל ג׳מה. רות השוותה בין ממצאי החפירה, שפורסמו על ידי פיטרי, ובין הנתונים שהתווספו למחקר מאז החפירה. לצורך כתיבת העבודה בחנה רות את הכלים מן החפירה שנמצאו במוזיאון רוקפלר וכן השתמשה בצילומי כלים שהשיגה מן המכון הארכיאולוגי של אוניברסיטת לונדון. מסקנותיה של רות היו שונות מאלו של פיטרי. רות הדגישה בעבודתה את נקודת התורפה שבשיטתו של פיטרי שתארך כל שכבה בהתאם לאירועים היסטוריים, ולא ניסה כלל לתארך על סמך השוואות קרמיות לכלי החרס שחשף בשכבות השונות, ולדבריה: ״קביעת נקודה — מאורע אחד, שאול מההיסטוריה, בתוך שכבה ידועה אינה מספיקה כדי ידיעת אורך, או התחלה וסוף של פרק הזמן ששכבת הריסה

40 פיתיאן־אדמס, 1923.
41 פיטרי, 1928, עמ׳ 2.
42 פיטרי, 1928.
43 עמירן (ברנדשטטר), 1939.

זו מגלמת בתוכה; שיטה כזו גורמת לאבסורדים".[44] השיטה שבה השתמש לתארוך הממצא התמיהה אותה, שכן פיטרי נחשב לארכיאולוג הראשון שחפר בארץ ישראל בשיטות חפירה מדעיות. בחפירתו בתל חסי בשנת 1890 אימץ את עקרונות החפירה הסטרטיגרפית, והשליט את הבסיס לטיפולוגיה המשתנה של כלי החרס כבסיס לתארוך השכבות השונות. רות שבה ומעירה על כך: "מסקנה שנייה ומתמיהה ביחס לאבי הקרמולוגיה: נראה שהקרמיקה היא לדעתו רק בבחינת אינדיקטור ממדרגה שנייה, להבנת מהותה של שכבה מסוימת [...] החפץ מקבל את תאריכו המוחלט לפי מקומו בסטרטיפיקציה שזוהתה עם ההיסטוריה ולא להפך".[45] לבד משאלת המהות ניסתה רות לתארך את השכבות לתקופותיהן, וזאת על סמך הידע שכבר היה קיים בזמן שנכתבה העבודה. בעבודתה תארכה מחדש את שכבות היישוב בתל ג'מה על־פי הסדר הבא: ראשיתו של היישוב בתל ג'מה בתקופת הברונזה התיכונה ב'. קרמיקת ייבוא קיפרית שנמצאה באתר מלמדת כי היישוב המשיך בקיומו בתקופת הברונזה המאוחרת. את שכבת היישוב הקדומה ביותר, שכינה פיטרי שכבה JK, תארכה לתקופת הברזל א, וזאת לאור הקרמיקה הפלישתית שנמצאה בה. שכבה GH תוארכה למאה הי' לפנה"ס, וחורבנה נקבע לשנת 925 לפנה"ס בהתאמה למסע שישק. שכבות EF ו־CD תוארכו לתקופת הברזל ב', מסוף המאה הי' ועד סוף המאה הז' לפנה"ס. שכבה AB ושכבת האסמים תוארכו לתקופה הפרסית.[46] משנת 1970 נחפר האתר מחדש על ידי משלחת מטעם המוזיאון הסמיתסוני בוושינגטון בראשות גאס וילארד ון ביק (Van Beek), תוצאות חפירתו איששו את רוב התיקונים שהציעה רות בעבודתה, ואכן את הערך העוסק בתל ג'מה במהדורה הראשונה של האנציקלופדיה לחפירות ארכיאולוגיות באנגלית כתבו רות וון ביק יחדיו.[47]

44 שם, עמ' 19.

45 שם.

46 טבלת סיכום, עמ' 32 (שם). טבלה זו הוכנסה אחר כך בערך 'תל גמה' שכתבה רות במהדורה העברית של האנציקלופדיה לחפירות ארכיאולוגיות שיצאה לאור בשנת 1970, וראו: עמירן, 1970א.

47 ראו: עמירן וון ביק, 1975; ון ביק, 1992.

עם קבלת התואר

רות שסיימה את לימודיה בשנת 1939 קיבלה את התואר ׳מוסמך׳ בארכיאולוגיה, והייתה לבוגרת הראשונה שסיימה את החוג לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית. כשנתיים אחריה סיימה סטודנטית נוספת את לימודיה בחוג, והסטודנט השלישי שקיבל תואר ׳מוסמך׳ בארכיאולוגיה היה יגאל ידין, ואולם היה זה רק בשנת 1944.[48] אפשר לשער כי ידין ורות למדו בזמן מן הזמנים יחד, וכנראה מעורבותו בפעולות ההגנה באותן שנים מנעה ממנו להשלים את לימודיו עד שנת 1944. עם סיום לימודיה התקשתה רות למצוא עבודה, לא באוניברסיטה ולא במחלקת העתיקות המנדטורית, והיא שקלה לנסוע לחפור בחוץ לארץ, ולהצטרף למשלחת החפירות של הטי גולדמן

48 גנזך האוניברסיטה העברית, רשימת הבוגרים מהשנים 1935-1947.

שחפרה בתרסוס השוכנת בדרום תורכיה.[49] ואולם, בסופו של דבר, החלה לעבוד מיד באוקטובר 1939 ב׳בית הנכות לעתיקות היהודים׳ שהקים סוקניק. ראשיתו של המוזיאון בשנת 1936 עם פטירתו של גדליה משה קוטשר, יהודי דרום אפריקאי שציווה את כל כספו להקמת מוזיאון ארכיאולוגי בחסות האוניברסיטה העברית. למנהל המוזיאון נתמנה סוקניק שכבר בשנת 1937 החל בביצוע הצוואה. לאחר ארבע שנים, בשנת 1941, נחנך מבנה המוזיאון. בית הנכות ריכז את כל הממצאים הארכיאולוגיים שנחשפו בחפירות של המכון ליהדות, ולאחר מכן המחלקה לארכיאולוגיה. לאוסף זה צורף האוסף הארכיאולוגי של החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה, ונכללו בו הממצאים מחפירותיה בטבריה, בחומה השלישית בירושלים, ברמת רחל, בבית שערים וחפצים נוספים שנרכשו על ידי המוזיאון. כמו כן נכללו באוסף ממצאים מחפירות שונות שנערכו בארץ, כגון חפירות מקאליסטר בגזר וחפירות ריימונד וייל (Weill) בירושלים. בהסכם בין משפחת קראוזה לבית הנכות נקבע כי במוזיאון יהיה גם חדר לזכרה של יהודית מרקה־קראוזה, ובו הממצא מחפירות העי.[50] מטרת בית הנכות הייתה לא רק להציג את הממצאים השונים אלא גם לעסוק בפרסום החפירות שנערכו בחסות החוג לארכיאולוגיה. עם צוות בית הנכות נמנו, פרט לסוקניק, נחמן אביגד סטלה בן־דור ורות. תפקידה של רות היה ״בהרשמת החפצים, טיפול בספריה ועיבוד החומר הארכיאולוגי של החפירות ובית הנכות״.[51] נוסף על כך שימשה רות כאסיסטנטית בחוג, ולימדה את הקורס העוסק בכלי חרס עתיקים ומיונם.

מחקרים ראשונים

העניין הרב שמצאה רות בקרמיקה בא לידי ביטוי במחקריה הראשונים. בשנת 1941 התפרסם מאמרה הראשון שהיה משותף לה ולאברהם בירן, ועסק בסקר

49 גנזך המדינה, פ-2570/1, 17.6.39.
50 סוקניק, 1942, עמ׳ 5-8.
51 שם, עמ׳ 102.

אתרים בעמק בית שאן.[52] המאמר על הקרמיקה מהקבר בכנרת היה מאמרה השני, ובעצם המאמר הראשון שכתבה בעצמה. במאמר שהתפרסם בשנת 1943 בידיעות י' אפשר לראות את מרבית המאפיינים שיבואו לידי ביטוי בעבודותיה אחר כך; במחקריה ניכרת גישה רב־תחומית לחקר הקרמיקה המשלבת בחינה של כמה כיווני מחקר. כבר במאמר זה יש הידרשות לא רק להיבטים הכרונולוגיים והטיפולוגיים של כלי החרס אלא גם לשימוש שנעשה בקרמיקה בעולם האמונות, ועיסוק בהיבטים הטכנולוגיים הקשורים בייצור הכלים.

המאמר נכתב כתגובה למאמרו של בנימין מזר (מייזלר) שהתפרסם קודם לכן. מזר פרסם בחוברת הראשונה של ידיעות י' את דו"ח החפירה של הקבר בכינרת. בקבר שנחשף בשנת 1940 נכללה חצר מרובעת שגודלה 2.3x2 מ' המובילה לחדר קבורה סגלגל שגודלו כ־3.38x2 מ'. בחדר הקבורה נמצאו כ־50 כלים תמימים ועוד כמות רבה של חרסים. מכלול הכלים האחיד תוארך לתקופת הברונזה הקדומה ב', וכלל קרמיקה 'מתכתית' שנעשתה בצריפה מעולה המחקה כלי מתכת, פכים שעוטרו בחיפוי אדום ומירוק ופכים מטיפוס כלי 'אבידוס'.[53] קרבתו של הקבר לתל בית ירח, והעדרם המוחלט של כלי בית ירח ממכלול הקבר הביאה את מזר להציע שני פירושים שונים לממצאים. אחד, מכלול הקבר קדום למכלולים שכוללים את הקרמיקה מטיפוס 'כלי בית ירח'. והאחר, המכלולים הם בני אותה תקופה, אך היות שכלי בית ירח היו כלי יוקרה ששימשו רק את האליטות, הם לא שימשו כמנחות קבורה.

מזר מציע במאמרו לקבל את ההסבר השני. לפירוש זה היו השלכות לא רק בשאלת אופייה של הקבורה בברונזה קדומה אלא גם בנוגע לכרונולוגיה של התקופה, שכן משמעותה הכרונולוגית של הצעתו היא שיש להקדים את ראשית השימוש בכלי בית ירח כבר לתקופת הברונזה הקדומה ב'.[54]

רות לא חששה מעולם להביע את דעותיה גם אם היו מנוגדות למקובל. אף שמזר היה בעל תואר בכיר משלה, לא נמנעה רות מלכתוב מאמר תגובה שנוגד את הפירוש שהציע מזר. רות מסבירה במאמרה עד כמה הסברה המייחסת

52 בירן ועמירן (ברגמן וברנדשטטר), 1941.
53 מזר (מייזלר), 1942.
54 שם, עמ' 7–8.

את ההבדלים במכלולים לשוני שבין כלי חרס ששימשו בחיי יום־יום ובין מכלולי הכלים שהונחו כמנחות הקבורה היא בעייתית "כי לא הובלטו עד־כה בחפירות בארץ ההבדלים בין כלים שהיו נוהגים לתתם בקברות לבין כאלה ששימשו רק את החיים".[55] רות מדגישה כי אין להשתמש בהסבר זה כלל ללא דיון מעמיק בסוגיית עולם האמונות הקשורות במנהגי הקבורה, עולם שבעת כתיבת המאמר היה בעצם חתום. לפיכך היא פונה להסבר ההגיוני לטעמה, והוא שיש הבדל כרונולוגי בין המכלולים השונים, והמכלול שנחשף בקבר בכנרת מייצג שלב קדום יותר למכלול כלי בית ירח.[56]

לאמתו של דבר, חשיבותו של מאמר זה היא בעיקר במשפט שנכתב כמעט בסופו, ובו היא מציינת כי במחקר המשותף שלה עם הגיאולוג יעקב עקיבא פרומן נבדקו גם חרסים מטיפוס כלי בית ירח שנמצאו בתל בית ירח.[57] תוצאות הבדיקה הראו כי הכלים יוצרו באזור בית ירח, וכדבריה של רות: "אפשר לאמר כמעט בוודאות שכלים מפוארים אלה שנמצאו בכמות גדולה בח'רבת־כרך נעשו במקום, ואינם אימפורט [יבוא] ממקום אחר כלשהו".[58] בדיקות אלו היו הבדיקות הפטרוגרפיות הראשונות שנעשו בארץ. הפטרוגרפיה היא שיטת מחקר הלקוחה מתחומי המינראלוגיה. הטכניקה מבוססת על פריסת פרוסות דקות (Thin Sections) של טין והתבוננות בה דרך מיקרוסקופ. לאחר זיהוי המינרלים אפשר להשוות את התוצאות עם מפה גיאולוגית, ולקבוע היכן גיאוגרפית היה אפשר לאסוף את הרכב הטין המסוים, ובכך עונה הבדיקה על השאלה היכן נעשה כלי חרס מסוים. השימוש בשיטות פטרוגרפיות לצורך מחקר ארכיאולוגי נעשה לראשונה בשנות השמונים

55 עמירן (קלנר ב.), 1943, עמ' 63-64.

56 שם, עמ' 65.

57 משפחת כלי בית ירח (Khirbet Kerak Ware) מתוארכת לתקופת הברונזה הקדומה ג'. משפחת כלים זו שנעשתה ביד מטין באיכות גרועה מתאפיינת הן ברפרטואר הכלים הנכללים בה הן בטיפול שנעשה לכלי אשר כלל חיפוי עבה חלקו אדום וחלקו שחור ומירוק מעולה אשר הקנה לכלים ברק. שם המשפחה בא לה מן האתר תל בית ירח השוכן בדרום-מערב הכנרת, ושם זוהה והוגדר לראשונה. כלי בית ירח בולטים בזרותם, וכפי שרות הראתה אחר כך במחקריה שעסקו בנושא זה, נראה שמקורם בעולם הקדרות הטרנס קווקזית. סביר כי היו אלו קדרים שבאו מאיזור זה וייצרו את הכלים על פי מסורות שהכירו ממקום מוצאם (על שאלת מוצא הכלים ראו, להלן עמ' 92, הערה 45.

58 שם.

של המאה התשע עשרה, ואולם פריצת הדרך בעניין זה נעשתה רק בראשית שנות השלושים של המאה העשרים על־ידי אנה שפרד (Shepard).[59] שפרד נולדה בשנת 1903 בניו ג'רסי, ובשנת 1922 החלה את לימודי האנתרופולוגיה באוניברסיטת סן־דייגו אצל ווסלי ברדפילד (Bradfield) שעסק בטכנולוגיות הקשורות בייצור כלי חרס, ושימש גם כסגן מנהל מוזיאון האדם בסן דייגו. ואולם לא רק ברדפילד קירב אותה לנושא זה. אביה היה כימאי, ושפרד נעזרה בו רבות, בעיקר לאחר מותו הפתאומי של ברדפילד בשנת 1929. בשנת 1930 החלה לחפש אחר מכלול גדול דיו שיוכל לשמש אותה לבחינת רעיונותיה הנוגעים למחקר הפטרוגרפי. בשלב זה חברה לאלפרד קיידר (Kidder), שהחל לחפור עוד בשנת 1915 בפקוס (Pecos) שבניו מקסיקו. המחקר הפטרוגרפי נמשך שנים אחדות, ובשנת 1936 פרסמו השניים את הדו"ח, ובו פרק העוסק בתוצאות המחקר הפטרוגרפי שערכה שפרד.[60] למרות שבדיקות פטרוגרפיות כבר נעשו קודם לכן, מחקר זה נחשב כמחקר החלוצי בתחום השימוש בפטרוגרפיה בארכיאולוגיה. לימים תהפוך אנה לחברתה של רות, וביחד הן תעסוקנה במחקרים שונים הקשורים לקרמיקה של ארץ ישראל.

רות שמעה על הרעיון שנסמך על בדיקות אלו זמן מועט בלבד לאחר ששפרד וקיידר פרסמו את מחקרם. בשנת 1941 ערכה רות סדרת בדיקות פטרוגרפיות בעזרת פרומן. כנגד השיטה המקובלת מראשית המחקר הפטרוגרפי ועד היום, המבוססת על בדיקת השקפים שנעשים מן החרסים, השיטה שהשתמשו בה רות ופרומן הייתה שונה. פרומן פורר את החרס הנבדק, ובשימוש בצנטריפוגה הפריד בין המינרלים הקלים לכבדים. זיהוי מקור הטין נעשה על־פי זיהוי המינרלים הכבדים שהרכיבו את החרס.[61] הבדיקה הראשונה שערכו רות ופרומן הייתה לקבוצת הכלים מטיפוס 'כלי בית ירח' שנזכרו במאמרה על הקבר מכנרת.[62]

59 על תולדות חייה של אן שפרד ראו: תומפסון, 1991; בישופ, 1991.

60 קיידר ושפרד, 1936.

61 עמירן (ב. קלנר) ופרומן, 1946, עמ' 12.

62 תוצאות הבדיקות הפטרוגרפיות, שעליהם כתבה רות במאמרה, תואמות את תוצאות הבדיקות הפטרוגרפיות של קרמיקה זו שנתקבלו לא מכבר. על פי בדיקות אלו כלי בית ירח נוצרו בארץ ישראל בכמה מרכזי ייצור בצפון (חצור, בית ירח, בית שאן, עפולה וכנראה גם תל קשיון), ומשם הופצו לסביבתם הקרובה ולעתים גם הרחוקה (צוקרמן ואחרים, 2009).

בשנים הבאות תחזור רות פעמים רבות לשאלות העומדות בבסיס מאמר זה, ואולם בשנת 1973 פרסמה רות מאמר משותף עם בנימין מזר, ובו הציגו את הממצא מן הקבר במלואו, ובכלל זה ניתוח שרידי שני שלדים שרופים שנמצאו בקבר.[63] במאמר חזר מזר ותיאר את הקבר, ורות עיבדה את כל הממצא מן הקבר, ובכלל זה הקרמיקה וכן התכשיטים. מניתוח הממצא הקרמי עולה שיש לתארך את המכלול כמו התארוך הראשוני שהציעה, היינו למחציתה השנייה של תקופת הברונזה הקדומה ב.

דוד

לבד מן החיים המקצועיים השתלבה רות בו בזמן גם בפעילות ההגנה בירושלים. ב־1939 הצטרפה רות לחי״ש. החי״ש — חיל השדה של ההגנה — הוקם בשנת 1939 כדי לארגן מסגרת צבאית שתוכל לבצע פעולות יזומות. החי״ש היה מורכב מצעירים בני 18–25 עובדים ולומדים שהתאמנו בערבים ובשבתות. מפקדת ההגנה בירושלים השקיעה מאמץ רב בארגון 'חיל השדה' במחוז. למפקד החי״ש בירושלים מונה שמעון רבינוביץ (שמיר), ובשלב הראשון הוקמו שני גדודים שמנו חמש מאות איש.[64] רבים מן הסגל הפיקודי באו מקרב הסטודנטים של האוניברסיטה העברית, ורות ששירתה כמזכירת החי״ש בירושלים נמנתה עמם. באחד הימים פגשה רות בחור ששימש כאחד ממפקדי פלוגות החי״ש בירושלים, בחור אירופאי בכל הווייתו נוגד את היבנאליות הארץ־ישראלית שלה; הקפלים במכנסי החאקי שלו היו תמיד מגוהצים, הוא אהב מוזיקה קלאסית, וכדרכם של ה'ייקים' היה מסודר מאוד ושקול בכל מעשיו.

דוד הורסט קלנר נולד בברלין בדצמבר 1910. אביו היה רופא בן למשפחה שהיגרה מליטא לגרמניה. בשנת 1929, לאחר סיום לימודיו בבית

63 מזר, עמירן והאס, 1973.
64 ינאית, אברהמי ועציון, 1973, עמ' 209.

הספר התיכון, פנה ללמוד גיאוגרפיה בפרייבורג.[65] בעקבות מעבר מורהו הנס שרפפר (Schrepfer) לפרנקפורט עבר גם דוד לאוניברסיטת פרנקפורט להמשך לימודיו. בסוף שנת 1932 הצטרף דוד לסקר גיאומורפולוגי בדרום הרי אורל, אבל בשל עליית היטלר לשלטון בגרמניה לא רצה לחזור לגרמניה, ונסע לאוניברסיטת ברן שבשווייץ. את עבודת הדוקטורט שלו, שעסקה בטרסות נהר באיטליה, עשה שם. בשנת 1935 התכתב דוד עם יהודה ליאו פיקרד שעמד בראש החוג לגיאולוגיה באוניברסיטה העברית בנוגע לאפשרויות העבודה בארץ. בקיץ של אותה שנה הגיע דוד לירושלים, ועם בואו החל לעבוד בספרייה לגיאולוגיה של האוניברסיטה העברית. פיקרד העריך את יכולותיו של דוד, יתר על כן ביניהם נקשרה גם ידידות עמוקה, ובסיסה הרקע האישי והתרבותי המשותף לשניהם. באותה העת כבר החלו החיפושים אחר גיאוגרף שיהיה ביכולתו למסד את לימודי הגיאוגרפיה באוניברסיטה, ופיקרד הציע את מועמדותו של דוד למשרה. על משרה זו התמודד גם נתן שלם שהיה בעל תואר בגיאולוגיה מאוניברסיטת פירנצה. בשל חילוקי דעות באוניברסיטה בנוגע למועמד מוסכם הוחלט לדחות את ההכרעה, למרות זאת הציעו לדוד פרס מחקר לשנתיים ללא שום התחייבות למשרה באוניברסיטה. וכך בקיץ 1937 קיבל דוד תקציב מחקר לשנתיים שיועד להכנת ׳אטלס ארץ־ישראל׳. בשנת 1939 כבר הציג דוד טיוטות למפות האטלס, אך ההחלטה על בחירת המועמד לתפקיד נדחתה שוב ושוב.

דוד כמו רות הצטרף אף הוא לחי״ש בסוף שנות השלושים. הוא השתתף בקורס קצינים, והיה למפקד פלוגה של החי״ש בירושלים. כאן נפגשו השניים; הבחור יפה התואר מצא מיד חן בעיניה, והיא, תכליתית מטבעה, החליטה שלו תינשא. דוד קלנר לא אכזב אף הוא, ולאחר שנתיים בקפדנות ׳יקית׳ האופיינית לו כתב לה:

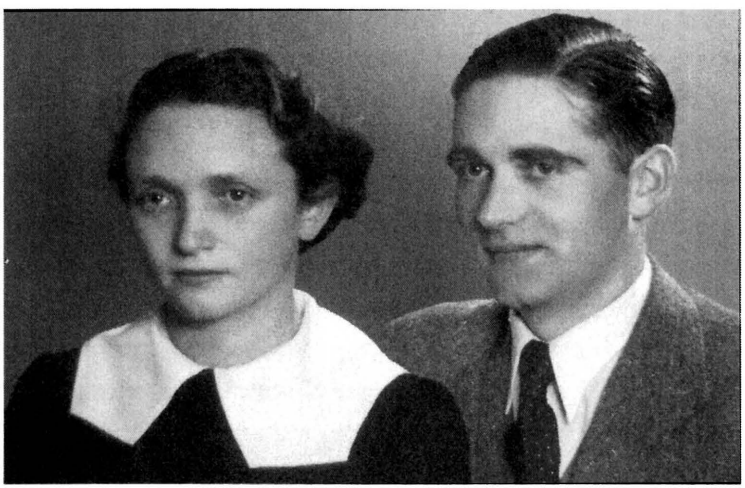
״רות אשתי האהובה ביותר
הצעה לתוכנית חודשית:

65 תולדות חייו של דוד עד לנישואיו לרות מבוססים על מאמרו של בר־גל העוסק בתולדות המחלקה לגיאוגרפיה באוניברסיטה העברית (בר־גל, 2005).

1. אנו עוד נתחתן החודש.
2. בבית דודי תתפנה דירה ליום 1.3.41 ואנו נוכל לאכול אצל דודתי, בנוגע למעט הסידורים שיהיו בקשר עם דירה עצמאית נסתדר עם עוזרת.
3. אני דברתי אתה וצריך יהיה לחשוב על זה ברצינות.
4. לכן הנך מתבקשת להכנס אלי עוד הערב כי אני מתגעגע אליך. אם תבואי אחרי 22:30 הכנסי בלי לצלצל.
5. צריך יהיה בקרוב לסוע ליבנאל.
6. אני נורא, נורא אוהב אותך.

לגמרי שלך ולתמיד תמיד

דוד"[66]

רות ודוד לאחר נישואיהם

ב־18 במרץ 1941 נערכה החתונה בבית משפחתה של רות ביבנאל. בין האורחים שבאו לשמוח בחתונתם של רות ודוד היו גם בני הזוג בירם, ארתור וחנה. מאז שסיימה רות את לימודיה בבית הספר הריאלי עברו שמונה שנים,

66 מכתב שנשמר אצל אחותה של רות, אביטל (ברנדשטטר) עמיר.

ואולם כמו רבים מן התלמידים גם היא המשיכה לשמור על קשרים עם ד"ר בירם לאחר סיום לימודיה. נראה שקשריה עם בירם כרוכים גם בקשריה עם אשתו, חנה, ששימשה מנהלת הפנימייה של בית הספר הריאלי.

רות ודוד גרו בשכונת רחביה שרבים מתושביה נמנו עם מורי האוניברסיטה העברית. בשכונה גרו סוקניק ומאיר וכן מיכאל אבי־יונה שעבד במחלקת העתיקות המנדטורית. ואולם בשכונה התרכזו גם כל חייהם החברתיים של רות ודוד. ברחוב אברבנאל גרו גרשם ופניה שלום, ברחוב בלפור מרים וחיים תדמור, בכיכר מאגנס המזרחן דוד איילון שלמד במחזור של רות בבית הספר הריאלי ואשתו חוקרת האסלאם מרים רוזן־איילון שהייתה חברתה הטובה של רות. יתר על כן אופייה 'היקי' של השכונה אפשר לדוד להרגיש בנוח. רחביה שנוסדה במחצית הראשונה של שנות העשרים תוכננה בסגנון 'עיר גנים' אירופאית, ועם בואם של ה"יקים', שהשתכנו בה בשנות השלושים, היא הייתה ל'גרונוואלד בירושלים', על שם שכונת הגנים היוקרתית שבברלין.[67] בפנקס הכתובות של תושבי רחביה משנת 1935 נמצא כי השמות הפרטיים הנפוצים ביותר היו: יוליוס, אלפרד, היינריך, וילהלם, גרטה ועוד, וכך גם שמות המשפחה הגרמניים: בלומנפלד, זלצברגר ובודנהיימר. רחביה הייתה אי פרוסי בים אוריינטלי, וטופחו בה אורחות החיים והתרבות הגרמניים. ההשפעה הגרמנית ניכרה בכל התחומים למן התכנון הארכיטקטוני של הבתים ועד העיצוב הפנימי, ובכלל זה ארונות ספרים שעטפו את כל קירות החדר, כורסאות גדולות ורחבות ושידות, ובהן כלי חרסינה מעודנים.

ביתם של רות ודוד היה בדירת מרתף ברחוב אלפסי 9. שלא כמו רוב הבתים ברחביה, רוב הבתים באלפסי נבנו כבתי דירות להשכרה. בעלי הבניין היו עורך הדין ארנסט קצנשטיין, דודו של דוד מצד אמו, ואשתו אלה שהשכירו את כל הדירות בבניין, פרט לדירתם.[68] בדירה היו בסך הכול שני חדרים ומטבח קטן. בבניין שגרו בו התגוררה גם אלה שפסקי, מי שעיצבה בתים רבים בשכונה. שפסקי יעצה גם לרות, ועזרה לה בבחירת הרהיטים ועיצוב הדירה הקטנה. בחדר האורחים, ששימש גם כחדר העבודה של שניהם, הונחו

67 על תולדות השכונה ואופייה ראו: קרויאנקר, 1989, עמ' 264-283; רמון, 1998.
68 פנקס תושבי שכונת רחביה משנת 1935.

על המרצפות שטיחים מזרחיים, את החדר עיטרו כלי נחושת ואריגות שהביאה רות מתורכיה, ומשני צדי החדר ניצבו זה מול זה שני שולחנות כתיבה. מעל שולחן הכתיבה המסודר של דוד הייתה ספרייתו, ובה כל הספרים שעמדו מסודרים זה לצד זה, ואילו על שולחנה של רות שרר אי־סדר תמידי שאפיין גם את ספרייתה. רות ודוד גרו בבית זה כל חייהם בדמי מפתח.

דוד שבא ממשפחה דתית החליף את הדת בציונות. הוא ראה את האידיאל בדמות הצבר, ורות שיקפה בעיניו דמות זו. דוד אהב אותה כל ימיו, והעריץ אותה ללא גבול. משנות נישואיהם הראשונות נשארו כמה מכתבים שכתב לה דוד, מכתבים מלאי אהבה וגילויי חיבה:

"רות אהובתי ביותר,
מזמן לא כתבתי לך מכתב כי לשמחתנו הרבה הננו חיים יחד בשמחה. אבל היות ותבואי לבדך הביתה הערב אשאיר לך מילים מספר כדי לברכך במקומי. אל תדאגי, ברכותי הלבביות והחמות ביותר 'בעל פה' אמסור לך כשאבוא. רות, רק את יודעת כמה מאושרים אנחנו ורוצה אני להגיד לך כמה שאני אוהב אותך, כמה שאני שמח בך, כמה שאני מודה לך בעד כל האהבה וכל הטוב שאני סופג ממך יום יום. אני מאוד שמח. שמח בחברות הטובה ששוררת בינינו, בכנות ובשמחה ובכל תכונותיך הטובות, גם בידיך המוצלחה שסידרה את ביתינו בטעם ובסדר וכל יום אני מרגיש יותר טוב כאן ויותר 'בבית'.
הזכרי, יקירתי היחידה, ברגע הנהדר שעמדנו תחת החפה, ותשמחי.
שלך לתמיד תמיד, רות ובלי כל הגבלות
דוד"[69]

בשנת 1942 כשראה דוד כי בינתיים הוחלט לדחות את קבלת ההחלטה על פתיחת החוג לגיאוגרפיה, ולא מובטחת לו משרה לעתיד, החליט להתגייס לצבא הבריטי. הוא שירת כקצין ביחידת המיפוי שבסיסה היה במדבר המערבי במצריים. עד סוף מלחמת העולם השנייה שירת במצריים ובארץ

69 מכתב שנשמר אצל אחותה של רות, אביטל (ברנדשטטר) עמיר.

ישראל. באוגוסט 1944 ילדה רות תינוק, אך זה מת זמן קצר לאחר הלידה. דוד שירת בירושלים והתקשר מבית העם ליבנאל להודיע על מות התינוק.[70] רות נסעה להתאושש בבית ההבראה בארזה, ודוד שאהב אותה כל כך ניסה לנחמה במכתב:

"רותינקה, ילדה שלי. העיקר הוא שתבריאי בשקט ולגמרי אז אחרי זה הכל יהיה בסדר ואחרי שתהיה בריאה יהיו לנו ילדים בריאים. אל נא תתני לצער לשלוט בך. נשמח באושר שהיה לנו בחודשים האלה ונשמח לקראת העתיד. ובינתיים העיקר שתהיה בריאה, בריאה לגמרי כמו שאת תמיד — אשה נורמלית שלי, אפילו אם את חושבת לפעמים שלא. אני אטפל בך ואוהב אותך שתשובי הביתה ותראי שיהיה טוב. תשכחי את מה שהיה ותחשבי על העתיד.

היה ברוכה ובריאה, רותינקה שלי. ראש למעלה אנחנו עוד צעירים מאוד והעיקר אהבתנו היא חזקה מהכל.

שלך לגמרי ולעולם,

דוד"[71]

מות התינוק היה עבור רות טאבו, והיא לא שוחחה על עניין זה גם עם הקרובים לה ביותר, אם הם בני משפחתה, אם הן תלמידותיה שהיו לה כבנות. במכתב מזכיר דוד את מחשבותיה של רות התוהה: "האם אני נורמלית?". מן השנים הללו אין כל עדות להתקפות הזעם שבהן הייתה נתונה מדי פעם. אולם לאור ידיעותינו על השנים הבאות, ניתן להניח כי יש בדברים אלו ביטוי לכך.

בכל השנים האלה המשיכה רות במחקריה בתחום הקרמיקה, וכך גם בקנקני 'למלך'. קנקני 'למלך' הם קבוצת קנקנים המתוארכת לסוף המאה הח' לפנה"ס. על ידיות הקנקנים הוטבע אחד משני החותמות הבאים: חרפושית בעלת ארבע כנפיים או גלגל חמה דו כנפי. מעל הסמל הוטבעה הכתובת

70 הפרטים הקשורים במות התינוק אינם ידועים כל צורכם שכן רות לא שוחחה בנושא זה עם איש. כך אפילו השאלה לגבי מינו של התינוק נותרה פתוחה. כמו־כן לא ברור האם התינוק מת שעות אחדות לאחר הלידה או שרד מספר ימים ורק לאחר מכן נפטר.

71 מכתב שנשמר אצל אחותה של רות, אביטל (ברנדשטטר) עמיר.

'למלך', ומתחתיה שם אחת מארבע הערים: זיף, שוכה, חברון וממשת.[72] שלושת המקומות הראשונים מזוהים, ואילו בנוגע ל'ממשת' הוצעו כמה הצעות, אך החוקרים לא הסכימו עם אף אחת מהן, וזיהוי המקום נשאר, בסופו של דבר, שנוי במחלוקת. בבדיקות הפטרוגרפיות שהמשיכה רות עם פרומן, חיפשו השניים לפצח את החידה, ומטרתם היא לזהות את מקומה של 'ממשת' המוטבעת בקנקני 'למלך'. נקודת המוצא של המחקר הייתה שארבעת המקומות הנזכרים בטביעות מייצגים את מקום ייצור הקנקנים, ועל כן ההשערה היא כי ייתכן באמצעות בדיקה פטרוגרפית של הקנקנים לזהות את האזור שבו יוצרו קנקנים אלו, ומכאן גם את מקומה של ממשת. לדעת רות היו שתי אפשרויות: אחת היא מרשה, והאחרת היא זיהוי ממשת עם ממפיס היא כרנב. מרשה (תל צנדחנה) שוכנת כשני ק"מ מדרום לבית גוברין. התל נחפר בשנת 1889 על ידי פרדריק בליס (Bliss) ומקאליסטר שחפרו שם מטעם הקרן הבריטית לחקירת ארץ ישראל. בליס ומקאליסטר חפרו את התל שמשתרע על פני 24 דונם, ומצאו שרידים מתקופת הברזל ב, ואותם אפשר לתארך לשנותיה האחרונות של ממלכת יהודה וכן שרידים מאוחרים יותר מן התקופה ההלניסטית. כרנב או בשמה הרומי ממפיס שוכנת בנגב, 40 ק"מ מדרום מזרח לבאר שבע. האתר כבר נסקר כמה פעמים במאה התשע עשרה ואף לאחר מכן, ושרידיו שורטטו על ידי הסוקרים השונים. שלא כמו השרידים הקדומים שנמצאו במרשה ומתוארכים לתקופת הברזל ב, כרנב לדעת הסוקרים השונים, אינה קודמת לתקופה הרומית, ונראה כי על אף זאת הדמיון בצלילים בין ממפיס לממשת הביא את רות לבדוק את אפשרות זיהויה כאחת מן הערים המוטבעות בקנקני 'למלך'.

לצורך הבדיקה לקחו רות ופרומן שברים משישה קנקנים. ארבעה שברי קנקנים עם טביעות למלך (טביעת חותם אחת של 'חברון', שתי טביעות של 'שכה' ועוד טביעה של 'ממשת'). כמו כן נבדק חרס שמקורו בלכיש השוכנת בקרבת מרשה וחרס מכרנב. מתוצאות הבדיקה שערכו התבהר כי יש דמיון בין הכלי שמקורו בלכיש ובין שבר הקנקן עם טביעת החותם 'ממשת', וזה

72 לסיכום הממצא טביעות למלך ראו: ווהן, 1999, עמ' 81-167; פוקס, 2000, עמ' 235-216.

מה שהביא את רות למסקנה שיש לזהות את ממשת במרשה הנמצאת בקרבת לכיש,[73] אך שאלת זיהויה של 'ממשת' לא נפתרה עד עצם היום הזה.

המוזיאון הארכיאולוגי בפלשתינה־א"י (מוזיאון רוקפלר)

במאי 1946 לאחר שבע שנים שעבדה רות ב'בית הנכות', והיא בת 32, עזבה את האוניברסיטה העברית, ועברה לעבוד במחלקת העתיקות של ממשלת המנדט הבריטי. מחלקת העתיקות המנדטורית הייתה מחלקה עתירת תקציבים שכן תקציבה לא התבסס על מימון ממשלתי אלא על כספי התרומה של ג'והן ד' רוקפלר הבן. בשנת 1925 שכנע האגיפטולוג האמריקני ג'יימס הנרי ברסטד (Breasted) מן המכון ללימודי המזרח בשיקגו את רוקפלר לתרום מכספו למען הקמתו של מוזיאון ומכון מחקר בירושלים. רוקפלר נענה לבקשה, ותרם שני מיליון דולר שיועדו להקמת מוזיאון לארכיאולוגיה בירושלים ולאחזקתו. התרומה חולקה לשניים; מחצית נועדה להקמת המוזיאון, ומחצית הושקעה בקרן שנועדה לממן את הפעילות השוטפת של המוזיאון ומחלקת העתיקות המנדטורית. ב־13 באוקטובר 1927 שלח רוקפלר מכתב לנציב העליון, הלורד פלומר, ובו נוסחו תנאי התרומה. בתנאים נקבע שהמוזיאון יוקם באזור 'כרם אל־שיח' השוכן בפינה הצפונית־מזרחית של חומת ירושלים, המוצגים שיוצגו בו לא יהיו מתחום מדעי הטבע אלא רק ממצאים ארכיאולוגיים, וכן ניהולו בפועל יהיה בידי ממשלת המנדט בהתייעצות עם מועצה בין־לאומית מייעצת שממשלת המנדט תיתן בה אימון.[74] המוזיאון שהוקם בכספי התרומה ידוע בכינויו 'מוזיאון רוקפלר' אף ששמו הרשמי הוא 'המוזיאון הארכיאולוגי בפלשתינה — א"י' (The Palestine Archaeological Museum). בשנת 1938 נחנך המוזיאון, ומאז ועד שנת 1948 שימש הן לריכוז כל הממצא

73 עמירן (ב. קלנר) ופרומן, 1946. בדיקה בשיטת האנליזה הכימית (Neutron Activation Analysis), המאפשרת גם כן לזהות את מקום ייצור הכלים, נעשתה בשנות ה־80 ליותר ממאה חרסים שמקורם בקנקני למלך מסוגים שונים. הבדיקה העלתה כי מקורם של כל קנקני למלך בבית יוצר אחד שהיה בשפלה (מומזן, פרלמן וילין, 1984).

74 ראו: גנזך המדינה, גל־ 44874; זוסמן ורייך, 1987.

הארכיאולוגי שנחשף בחפירות שנערכו באתרים שונים, הן למקום משכנה של מחלקת העתיקות של ממשלת המנדט, משמעות הדבר הייתה שמחלקת העתיקות והמוזיאון חד הם, ועל כן עובדי המוזיאון הם בעצם עובדי מחלקת העתיקות.

עם צוות המחלקה נמנו עובדים בריטים, ערבים ויהודים. בשנת 1946, כשהצטרפה רות למחלקת העתיקות, שימש המילטון כמנהל המחלקה, ולימינו סדריק נורמן ג׳ונס (Johns), כעוזר למנהל. המפקח הראשי היה דימטרי ברמקי (Baramki), ומיכאל אבי־יונה שימש כעורך כתב העת של המחלקה, *The Quarterly of the Department of Antiquities in Palestine* (*QDAP*), ומנהל הארכיון המדעי.[75] רות הצטרפה לסגל המוזיאון בתפקיד ׳אוצרת משנה׳. מלבדה נמנה עם צוות המוזיאון באותו הזמן מנהל המוזיאון ג׳ון הנרי אייליף (Iliffe), שנמנה עם צוות ההקמה של המוזיאון, ופנואל כהנא.

לא ברור מה הביא את רות לעזוב את האוניברסיטה, אולי לאחר שבע שנים חיפשה אתגרים חדשים. ב׳בית נכות היהודים׳ כבר לא היה לה לאן להתקדם, ואילו ׳המוזיאון הארכיאולוגי בפלשתינה — א״י׳ נחשב כבר ביום פתיחתו לאחד המוזיאונים החשובים במזרח התיכון. גם קשריה עם סוקניק לא היו פשוטים שכן סוקניק נחשב לאדם שקשה לעבוד עמו, ובוודאי לרות אשר אף פעם לא חששה לומר את דעתה, הדבר היה קשה שבעתיים. בנסיבות אלו המעבר למוזיאון עתיר התקציבים, שריכז את הממצאים מכל החפירות שנעשו באותה העת בארץ, הלם את שאיפותיה להתקדם. בתפקידה כאוצרת משנה שימשה רות כעוזרת של כהנא שהיה האוצר הראשי. בתפקידה החדש במוזיאון כמו בעבודתה הקודמת ב׳בית נכות היהודים׳ הייתה אחראית בעיקר על רישום ותיעוד אוספי המוזיאון.

השנים שעבדה רות במוזיאון היו קשות מבחינה ביטחונית, מדצמבר 1947 לא יכלו עובדי המחלקה היהודים להגיע למוזיאון שכן מיקומו באזור ערבי מרוחק מכל מרכז יהודי היה כרוך בסכנה עבורם. כדי שיוכלו להמשיך ולעבוד, נקבע סידור מיוחד עבורם, והם עברו לעבוד בספריית שוקן ששכנה ברחוב בלפור. אל הספרייה הובאו מקצת הקטלוגים, והקשר בין מוזיאון

75 על תולדות מחלקת העתיקות של המנדט ראו בהרחבה: בן־אריה 1999, עמ׳ 146-159.

רוקפלר, בו נמשכה עדיין העבודה, ובין ספריית שוקן נעשה באמצעות המילטון ואיילף שנסעו הלוך ושוב בין שני האזורים.[76] בימים הראשונים של מאי 1948, כאשר כבר היה ברור כי שוב לא יוכלו עובדים יהודים לגשת למוזיאון רוקפלר, נערכה פגישה בשטח ההפקר שליד בית הקברות ממילא בין אייליף, מנהל המוזיאון, ובין עמנואל בן־דור, ששימש נציג העובדים היהודים של מחלקת העתיקות. בפגישה זו הגיעו השניים להסכם, ולפיו העובדים היהודים יקבלו עליהם להמשיך בעבודה הארכיאולוגית גם לאחר שיינתקו כל הקשרים בין האזור הערבי ובין היהודי. כדי שיוכלו לעשות כן, הועבר לספריית שוקן עותק אחד של הקטלוג המלא של המוזיאון, ובנוסף על כך נשארו ברשותם קטלוגים ורשימות שכבר הועברו קודם לכן על־ידי המילטון ואייליף. בפגישה שנערכה בין אייליף לבן־דור התחייב אייליף להעביר סכום של 1000 לירות שטרלינג לשנה מכספי קרן רוקפלר כדי לאפשר את המשך העבודה, ואולם העברה זו לא יצאה, בסופו של דבר, אל הפועל.[77]

עוד באפריל 1948 פרסמה ממשלת המנדט פקודה שמטרתה הייתה המשך ניהול המוזיאון ואוספיו לאחר תום המנדט הבריטי על ארץ ישראל. לפי הפקודה יש למנות חבר נאמנים שיחליף את הנציב העליון שהיה הנאמן של המוזיאון עצמו ושל קרן רוקפלר שמימנה את פעילות המוזיאון.[78] חבר הנאמנים דאג אומנם לניהול המוזיאון, אולם כיוון שלאחר קום המדינה נשאר המוזיאון בשטח ירדן, לא התאפשרה הגישה אליו לארכיאולוגים ישראלים. כדי לפתור בעיה זו הוצעו כמה רעיונות שנועדו ליישב בדרכים דיפלומטיות את הבעיה. השאלה המרכזית שדנו בה הייתה עצם חוקיות המהלך שנקט הנציב העליון במינוי חבר הנאמנים. לפיכך הוחלט שאם מדינת ישראל תכיר בחוקיות הפקודה, יידרש להעביר את בית הנכות למקום שתהיה גישה לשני הצדדים, וכן יהיה על חבר הנאמנים לדאוג שהנציגים הישראלים יוכלו להשתתף בישיבות ההנהלה. אם יוחלט לערער על חוקיות הפקודה, מדינת ישראל תדרוש לחלק את אוסף העתיקות והארכיון המדעי לפי עיקרון טריטוריאלי: מה שנמצא בגבולות ישראל יימסר למדינת ישראל, ומה שבגבולות ירדן יימסר לממלכת ירדן. כמו כן

76 עלון 1950, עמ' 1.
77 גנזך המדינה, גל 18944/9.
78 לדיון בנושא מעמד המוזיאון בשנים 1948-1967 ראו: קלטר, 2006, עמ' 174-192.

יחולקו כל הנכסים למיניהם, הן נכסי דה ניידי הן נכסי דלא ניידי, שליש הנכסים יועבר לממלכת ירדן ושני שליש — למדינת ישראל.[79] לאחר בירור משפטי התברר כי בנתונים שהיו קיימים במאי 1948 היה מהלך זה לא רק חוקי כי אם גם הגיוני. סיכום חוות הדעת של היועץ המשפטי לממשלה, שנדרש לסוגיות אלו, היה כי: "יכולני יפה להבין לרוחם של אנשי המדע שלנו ולאכזבתם על אוצר יקר שאינו נמצא בידינו, אך אין זו בעיה הניתנת לפתרון מידי אנשי המשפט".[80]

הדיון בגורלם של הקטלוגים והתיקים שנלקחו מן המוזיאון בשנת 1948 נמשך גם במהלך שנות החמישים. באפריל 1952 הגיעה תביעה מג' הדנגרן (Hedengren), שכיהן כציר שבדיה בישראל והיה חבר בחבר הנאמנים של המוזיאון, להשיב את התיקים והספרים שנלקחו לפני מאי 1948 ונשארו לאחר הקמת המדינה בתחומי מדינת ישראל.[81] בישראל הוחלט לנצל תביעה זו בכדי להעלות מחדש דרישות מחבר הנאמנים של המוזיאון. נקודת המוצא הייתה כי "לפי הגדרת תפקידו במכתב של מר רוקפלר אל לורד פלומר מ־13 באוקטובר 1927 צריך 'בית הנכות להכיל בקרבו את כל החמר על תולדות האדם בארץ־ישראל', לא יתוארו אוסף ומחקר כאלה מבלי שישותף בהם אותו חלק של ארץ ישראל שהוא כיום מדינת ישראל. המצב הנוכחי לא רק שהוא שולל מתושבי ישראל וחוקריה את ההנאה מאוצרות המדע הצבוריים בבית הנכות, כ"א הוא גם שם לאל את האפשרות שאנשי מדע וארכיאולוגיים בישראל יתרמו את תרומתם לתכלית למענה הוקם המוסד".[82]

לפיכך הוחלט לדרוש שני דברים; אחד, לפעול להשתתפותו הפעילה של סוקניק, שהיה חבר במועצה המנהלת של המוזיאון, בישיבות המועצה.[83] ודרישה אחרת, להכין עותקים של החומר שנשאר במוזיאון ולמסרו למחלקת העתיקות הישראלית, ובתמורה יועברו למוזיאון העתקים של כל התיקים והקטלוגים שנשארו בידי מדינת ישראל.[84] אולם בדומה לכל נסיונות הפשרה

79 גנזך המדינה, גל־44874/16, 28.1.51.
80 גנזך המדינה, 44874/16, 2.3.51.
81 גנזך המדינה, 44874/16, 7.4.52.
82 גנזך המדינה, גל־44872/3, 9.6.52; 3.7.52.
83 שם.
84 שם.

הקודמים גם רעיון זה נכשל, וכך ממאי 1948 ועד יוני 1967 לא הייתה כל גישה לארכיאולוגים הישראלים למוזיאון ולחומר שהושאר בו. לאחר מלחמת ששת הימים שהיה אפשר לשוב למוזיאון, חזרה רות ומצאה כי הפתקים שהכינה עדיין מצויים בארונות התצוגה, וצרור המפתחות שהשאירה במוזיאון בימי עבודתה האחרונים נשאר תלוי במקומו, כאילו לא חלפו תשע עשרה שנה.

מוזיאון רוקפלר, 1947

בירושלים במלחמת העצמאות

דוד השתחרר מן הצבא בתום מלחמת העולם השנייה, ובשל אי ההכרעה בדבר מינויו באוניברסיטה פנה לשירות המטאורולוגי הממשלתי, והתמנה לתפקיד סגן מנהל השירות המטאורולוגי, תפקיד בו שימש עד דצמבר 1947. עם פרוץ מלחמת העצמאות חזר דוד לשרת בהגנה במחוז ירושלים; הוא שירת כמפקד גדוד, ולאחר מכן בתפקידי מטה אחרים. בדומה לשאר מפקדי ההגנה גם דוד חשש לגורל תושבי הרובע היהודי, שכן מדצמבר 1947 ועד סוף מאי 1948 היה הרובע היהודי נצור, ובמשך ששת החודשים הללו נתון להתקפות קשות מכל עבריו. במהלך פרק זמן זה התקיימו התייעצויות בדרגי הפיקוד של מחוז ירושלים, בנסיון למצוא דרך לפרוץ אל הרובע, ולשחרר את הנצורים. רות, שידעה כי בבסיס מצודת דוד, מחוץ לחומה, ישנה שבכת ברזל הסותמת את המעבר האחורי אל המצודה, הציעה אפוא שהכוחות ייכנסו אל המצודה דרך מעבר זה המוליך אל חצר המצודה ומשם לתוך העיר העתיקה.[85] ב־17-18 במאי נעשה הניסיון הראשון לפרוץ לעיר העתיקה. נקודת הפריצה נקבעה לשער יפו, וזאת מתוך כוונה שהכוחות יחדרו לעיר העתיקה דרך השבכה שבמצודה. ואולם המבצע נכשל עוד בטרם הגיעו הכוחות למצודה, וזאת משום שהתוואי שנסע בו הכוח הפורץ אל נקודת הפריצה היה בשליטה מוחלטת של אש האויב. בדיעבד התברר כי גם אם הכוחות היו מצליחים להגיע לשער יפו, התכנית להיכנס דרך השער האחורי אינה בת ביצוע שכן המעבר היה צר מדיי יחסית לכוח הפורץ.[86]

למרות הכישלון הצורב לא פסקו כל העת הניסיונות לפרוץ לתוך העיר העתיקה. מתוך הבנה כי בכל מבצע יצטרכו הכוחות לפרוץ את חומת העיר העתיקה, חיפשו מקומות, כדוגמת המעבר בשער מצודת דוד, שבהם אפשר לפרוץ את החומה או אזורים שעובי החומה יאפשר לחפור מנהרה תחתיה כדי להיכנס לעיר העתיקה. על משימה זו הופקד שמעון נחמני, ששימש באותה התקופה כמפקד מטה צפון של ההגנה. נחמני נפגש עם מספר ארכיאולוגים וזאת בכדי למצוא את נקודות

85 קולינס ולאפייר, 1972, עמ' 424.
86 אביזוהר, 2002, עמ' 132-135.

התורפה שבחומה. נחמני שהכיר את דוד ורות בא גם לביתם, ובפגישה סיפרה לו רות כי באזור החומה הצמודה לבית הקברות הארמני בהר ציון יש מקום מתאים לפריצה לעיר העתיקה שכן במקום זה יש חלל בחומה שדרכו אפשר להיכנס ישירות לעיר העתיקה. במבצע הפריצה שהתבצע ב־16 ביולי, וכונה מבצע 'קדם', תוכננה פריצת החומות בשתי נקודות שונות, אחת הנקודות, זו שבהר ציון, התבססה על המידע שמסרה רות.[87] את הבקעת החומה התכוונו לבצע בעזרת 'הקונוס' — מטען נפץ חלול בצורת חרוט שהיה עתיד לפרוץ חור בחומה. ואולם גם נסיון פריצה זה נכשל: בשתי נקודות הפריצה הרעיש חומר הנפץ רעש רב, אך לא הצליח לסדוק את החומה ולו במעט.[88]

באביב 1949 השתחרר דוד מהצבא. לאחר שחרורו הגיש לדיקן הפקולטה למדעי הטבע תכנית מסודרת ללימודי גיאוגרפיה באוניברסיטה, ובשנת הלימודים האקדמית הבאה התמנה למרצה, והקים סוף־סוף את המחלקה לגיאוגרפיה באוניברסיטה העברית.[89] רות, שעבדה עד מאי 1948 במחלקת העתיקות של המנדט הבריטי, הקימה עם שאר עובדי המחלקה היהודים את הבסיס למחלקת העתיקות של מדינת ישראל.

87 ריאיון עם שמעון נחמני, בע"פ.
88 קולינס ולאפייר, 1972, עמ' 554-558; אביזוהר, 2002, עמ' 202-203.
89 בר־גל, 2005, עמ' 435-436.

פרק שלישי

'למי שהייתה מפקחת על הגליל ונעשתה למפקחת על ירושלים עיר הקודש'

מחלקת העתיקות של מדינת ישראל

ב־26 ביולי 1948, חודשים אחדים לאחר הכרזת המדינה, הוקמה מחלקת העתיקות של ממשלת ישראל. למנהלה הראשון התמנה ייבין שהיה צריך לבנות את המסגרת המינהלית של המחלקה החדשה. העובדים הראשונים היו העובדים היהודים של מחלקת העתיקות המנדטורית שעברו לעבוד במחלקה החדשה, ובהם רות. עובדי המחלקה חשו את עצמם בגלות שכן במקום מוזיאון רוקפלר, מקום משכנה של מחלקת העתיקות של ממשלת המנדט, שוכנה המחלקה החדשה במבנה קטן ברחוב שלמה המלך בירושלים, ובמקום תקציב המתבסס על תרומתו של רוקפלר, סונפה המחלקה אל משרד העבודה והבינוי באמצעות המינהל לעבודות ציבוריות ושירותים טכניים, תקציבה הצטמצם, ומקצת העובדים היו אחראיים על כמה תחומים.[1]

בקיץ 1948 חפרה רות ביפו עם פיליפ אורד גיא (Guy). בשנים 1922-1927 היה גיא המפקח הראשי של מחלקת העתיקות המנדטורית, ולאחר מכן מנהל בית הספר הבריטי לארכיאולוגיה בירושלים. לאחר תום המנדט הוא נשאר בארץ, והתמנה לראש מחלקת חפירות וסקר במחלקה העתיקות החדשה.[2] גיא שהעריך את יכולותיה ציין זאת ביומן השדה

1 על תהליך בניית המחלקה החדשה ראו בהרחבה אצל קלטר, 2006.

2 על תולדות חייו בהרחבה בחוברת זיכרון שהוצאה לזכרו על ידי מחלקת העתיקות ראו: גיא, 1957.

של החפירה.[3] בין רות, שהייתה רק בראשית דרכה, ובין גיא בעל הניסיון התפתח קשר חזק, ובשלב מסוים נתן לה גיא את קופסת העץ האדומה, עימה היה יוצא לכל חפירותיו ובה היה ציוד החפירות האישי שלו. רות המשיכה להשתמש בה בכל החפירות שניהלה לאחר מכן, וגם את שעון היד שלו ענדה שנים ארוכות אחר־כך.

לאחר סיום החפירה ביפו התמנתה רות למפקחת מחוז הצפון. קודם להקמת המדינה שימש נעים מח׳ולי בתפקיד מפקח מחוז צפון במחלקת העתיקות של המנדט הבריטי. ואולם במאי 1948, כאשר כוחותיו של פאוזי אל קאוקג׳י פלשו לצפון הארץ, ברח מח׳ולי מנצרת ללבנון.[4] בניו של מח׳ולי למדו באותה העת בבירות, ואפשר להניח שהוא החליט להיות סמוך אליהם, במקום שהיה מרוחק מרוחות המלחמה, וזאת עד שיירגע המצב, ויוכל לשוב לביתו בנצרת. במאי 1948 נשאר מח׳ולי מחוץ לגבולות המדינה, והיה בלי שהתכוון לפליט. וכך, מיד עם הקמת מחלקת העתיקות, פנה ייבין לרות, והציע לה למלא את מקומו של מח׳ולי. רות הסכימה, ובאוגוסט התמנתה לתפקיד זה.

רות נסעה לצפון כל שבוע באוטובוס או בטרמפים, ביקרה בקיבוצים וביישובים, בדקה מה התחדש באוספים המקומיים, זיהתה, הגדירה ויעצה. סיירה בשטח, בדקה היכן בונים וחופרים — ולאחר יומיים־שלושה חזרה לירושלים. מלאת מרץ, עמוסת תיקים, ניירות וחרסים נכנסה לחדרה בקומה השנייה בבניין מחלקת העתיקות. למרות הקשיים שהיו כרוכים בנסיעות הקבועות לצפון הרגישה רות כאילו זה ביתה; החזרה לצפון הייתה חזרה לילדותה ביבנאל, וגם אם מקום מגוריה באותו הזמן היה בשכונת רחביה, מבחינתה, הזהות שלה הייתה קודם כול של ׳בת האיכרים מיבנאל׳. בסיוריה בצפון כמפקחת עתיקות יכלה לחוות מחדש את הפשטות שבה גדלה, וכפי שאמרה בעצמה באחת הפעמים "אנשי הגליל מסתפקים במועט ועובדים קשה לא כמו העירוניים".[5]

על עבודתה של רות בתור מפקחת המחוז אפשר ללמוד מסדרת התכתבויות שערכה עם קלר אפשטיין, חברת קיבוץ עין גב. קלר נולדה בשנת 1911

3 ארכיון רשות העתיקות: תיקיית תיקי חפירה: יפו 3/1948־&.
4 על פרשת מח׳ולי ראו בפירוט אצל: קלטר, 2006, עמ׳ 46-51.
5 מרים תדמור, בע״פ.

בלונדון, ובשנת 1937 עלתה לארץ. במלחמת העולם השנייה התגייסה לצבא הבריטי, ולאחר שהשתחררה, הצטרפה כחברה לקיבוץ עין גב. לאחר זמן, בשנת 1962, חזרה קלר ללונדון, וכתבה בהנחיית קתלין קניון (Kenyon) את עבודת הדוקטורט שלה. לאחר שקיבלה את הדוקטורט, חזרה לעין גב, והייתה לחוקרת בתחום הפרהיסטוריה של הגולן.[6]

בשנת 1948 עדיין הייתה קלר ארכיאולוגית חובבת, חברה בחוג חובבי העתיקות של הקיבוץ. התכתבויותיה עם רות היו בעניין הסקר והחפירות בסוסיתא. סוסיתא (קלעת אל־חצן) שוכנת כשני ק"מ ממזרח לכנרת ובגובה 350 מ' מעל פני הכינרת. תכנית העיר האורתוגונאלית ושרידי המבנים השונים שהשתמרו על פני השטח כבר נסקרו על־ידי גוטליב שומכר (Schumacher) בסקר שערך בגולן בשנים 1883-1885. גוטליב שרטט תכנית סכמתית אך מדויקת למדי של האתר; הוא איתר את רחובה הראשי של העיר ואת שערה המזרחי, סימן את שרידי החומה, את המגדלים וכן את המבנה הרומי המונומנטלי שבמרכזה. הוא אף ציין את שני בתי הקברות וקטעים ממערכת אספקת המים של העיר.[7] מקומה האסטרטגי של סוסיתא ממזרח לכנרת הביא לכך שעל התל הוקם מיד לאחר המלחמה מוצב אל מול הגבול הסורי. המוצב הוחזק על־ידי חברי קיבוץ עין גב, וכל פעולות החפירה לצורך בניית תעלות הגנה או ביצורים נעשו בהשגחה של אחד מחברי חוג חובבי העתיקות של הקיבוץ. חברי החוג עסקו גם בניקוי ובחשיפת הממצאים שעל פני השטח וגם במדידתם ובמיפוים. ב־15 בנובמבר 1948 כותבת קלר לרות:

"מכתבך מ־1 לחודש בצירוף הדר"ח המעניין מביקורך השני אצלנו הגיע לעין־גב בזמן שישבתי 'למעלה' החברים הנלהבים פתחוהו והקריאו לי דרך הטלפון את בקשותייך. אני מיד הוצאתי לפועל את המדידות והבדיקות שבקשת".[8]

במכתב שנכתב בפברואר 1949 כותבת רות לקלר:

6 הרטל, 2001.
7 שומכר, 1888, עמ' 194-206.
8 ארכיון רשות העתיקות: תיקיית פיקוח מינהלי ישראלי: פ/סוסיתא, ח"/מ.

"קלר היקרה,
אני מהרת לכתוב לך כמה מילים בקשר עם סיור של חיילים שאולי יגיע גם אליכם בעוד שבוע ימים בערך: טלפן לי אמש ה' פנחס כוהן, מורה לטבע וחובב גדול של ידיעת הארץ שהוא עומד להדריך קבוצת חיילים, כ־50 איש בעוד שבוע, ובתוכניתם להגיע גם אליכם, אם יקבלו רשות לכך. יעצתי לו כמובן, להתקשר עם אחד מכם בשביל הדרכה ועזרה.
יחד עם זה עלה על דעתי לאמר לך שני דברים: א) לדעתי רצוי שתשימו לב כשאתם מדריכים מטיילים שכל מה שנמצא ע"י המטיילים יישאר עד כמה שאפשר אצלכם, ושלא יקחו איתם כל מציאה הביתה, בכדי שיישארו החפצים של סוסיתא מרוכזים במקום אחד — אין צורך להרבות בהסברים על ערך הריכוז הזה ועל הנזק שבפיזור החפצים, ובעיקר אם הם מתפזרים לידיים פרטיות. ב) ביחס לרצפת המוזאיקה — דומני שהדעה שעלינו לכסות אותה לגמרי היא הנכונה. אין שום ערך וטעם להשאיר אותה חשופה, אחרי זמן קצר ביותר (הגשם או רוחות או אפילו השמש והאור עצמם) היא תתקלקל לגמרי, וביחוד שאין שמירה על המקום, וגם מטיילים. שבאים בלי הדרכה עלולים לקלקל אותה לגמרי.
את מבינה אותי, קלר. מתפקידו של חוג כמו חוגכם הוא גם לדאוג להתפתחות הציבור, לעורר את יחסו לערכי תרבות העבר, לעורר את יחסו לערכי האומנות, אך ביחד עם זה לדאוג שערכים אלו יקבלו את הטיפול המלא ביותר לשמירתם גם לדורות הבאים.
קלר יקירתי, אני מקוה לראותך בקרוב לכמה רגעים לפחות בת"א. כמו כן, אני רוצה שוב להודות לך על היחס הנחמד שלך אלי בביקורי אצלכם. את בעצמך יודעת כמה עבודה משותפת באיזה שטח שהוא תלויה ביחס הטוב שבין העובדים. נקוה שכך נמשיך ונתקדם עד שנראה פרות של עמלנו למען סוסיתא.

שלום רב, שלך
רות

כמובן שמכתבי זה מכוון גם לוילי ולמוטקה".[9]

9 שם.

במכתב זה באה לידי ביטוי תפיסת עולמה של רות בנושאים בהם תעסוק במהלך השנים הבאות; בדבריה ניכר הרצון להנגיש את הממצא הארכיאולוגי לציבור הרחב, וזאת מתוך שאיפה לחנך את הציבור לאהבת הארץ, אותה ציונות בסיסית שלאורה התחנכה בילדותה. אולם כפי שאפשר לראות מהמשך דבריה, לא פחות מכך הייתה רות מחוייבת לשמירה על כללי המחקר המדעי המקובלים בתחום.

עד מינויה למפקחת מחוז הצפון לא ניהלה רות שום חפירה. במהלך לימודיה השתתפה בחפירות העי ותל ג'רישה, אולם לאחר מכן לא הוסיפה לחפור, ועסקה בעבודה מוזיאלית; בתחילה ב'בית הנכות ליהודים' באוניברסיטה העברית, ואחר כך בתפקיד אוצרת משנה במוזיאון רוקפלר. בחפירתו של גיא ביפו חזרה לעבודת השדה הארכיאולוגית, אך בתפקיד מנהלת שטח. כעבור חודשיים, במסגרת תפקידה החדש ניהלה רות בפעם הראשונה חפירה משל עצמה. זו הייתה החפירה השנייה בלבד של מחלקת העתיקות מאז הקמתה, ובה חפרה רות בטבעון קברים שנחשפו במהלך עבודות פיתוח של תעלות ביוב ובורות ספיגה. הקברים המתוארכים לתקופה הביזנטית היו קברים בנויים, ובתוכם נמצאו סרקופגים עשויים חרס.[10] בטבעון פגשה רות בפעם הראשונה את יוחנן אהרוני. אהרוני נולד בגרמניה בשנת 1919 בשם האנס יוסף ארונהיים. בשנת 1933 בהיותו בן 14 עלה ארצה והחל ללמוד בבית הספר הריאלי בחיפה, ומשם עבר למקווה ישראל, ושם סיים את לימודיו. עם סיום לימודיו פנה אהרוני להגשמה, ועבר לקיבוץ אלונים הסמוך לטבעון. בשנת 1945 יצא לחופשה מן הקיבוץ לצורך לימודים בחוג לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית, ועם סיום לימודיו חזר לאלונים.[11] על פגישתם הראשונה בחפירה בטבעון סיפר אהרוני שנים אחרי כן: "הכרות ראשונה עם רות עשיתי בקבר, לא שלי אלא שלה, בטבעון (הייתי אז עדיין חבר אלונים השכנה). אם אני זוכר נכון היו שם ארונות חרס גדולים, מאז ומתמיד העלתה חרס בידיה".[12]

10 ארכיון רשות העתיקות: תיקיית תיקי חפירה: טבעון, רות עמירן, 2/1948-&.

11 מרים אהרוני, 1998.

12 הדברים נאמרו במסגרת מסיבה לכבוד יום הולדתה החמישים ב- 12.12.64. ארכיון לתולדות אוניברסיטת תל-אביב, ארכיון אהרוני.

בנובמבר 1950 החל אהרוני לעבוד במחלקת העתיקות עם רות, הוא כמפקח על הגליל והיא מפקחת מרחב צפון. חפירתו הראשונה בתפקיד זה הייתה בעכו, ועל כך הוסיף ותיאר: "גם חפירתי הראשונה היא יחד עם רות בקבר — בעכו. אני זוכר שנמצא שם איזה פרש על סוס — ואני זכיתי פעם ראשונה לתואר 'חמור'. גישה ישרה זו למציאות ללא כחל וסרק מצאה חן בעיני ומאז לא נפרדו דרכינו".[13] על אף שמתפקידה כמפקחת מרחב צפון היה עליה לשהות הרבה בצפון הארץ, הייתה רות מעורה היטב גם בנעשה במחלקת העתיקות בירושלים. בחורף 1951 כתבה שיר שהקדישה לאנשי המחלקה, "דיירי הצריף אדום־הגג", ובכתב ידה הוסיפה: "גם מר ייבין צריך לקרוא יצירה זו!!!"

היה היתה אי־פעם אגדה
על נערה צעירה, יפה וחמודה,
אשר ברוב תמימותה, ברותה וזכותה
נפלה, נקלעה לתוך אחת חברותה

והיו בחבורה אחד־עשר בריונים
לא כולם צעירים, לא כולם נבונים,
והאם היו כולם נחמדים?
אף זו שאלה נטולת פתרונים.

והופתעו האחד־עשר ופקחו עיניהם
ושוב לא מצאו שלווה לנפשותיהם:
ומשאלה אחת את לבבותיהם אוכלת
מי יתנם ראויים לזו עין התכלת!

וטיכסו יחדיו עצה ומצאו תושיה:
"ממגרש כדור־הרגל נביא ראיה"!

13 הדברים נאמרו במסגרת מסיבה לכבוד יום הולדתה החמישים ב־ 12.12.64. ארכיון לתולדות אוניברסיטת תל־אביב, ארכיון אהרוני.

ויצאו בצהרי־יום אל החוץ הלוהט,
עם אחד־עשר אחרים התמודדו עד בוא עת.

שתי גרסאות לסוף האגדה:

וירא השופט שספר את הגולים
רחמיו נכמרו, מעיו, מעיו לו הומים —
שובו אחד־עשר לצריפכם אדום הגג
? יקפוץ איש מצילו ולא יבקש לו ? ?

וירא השופט שספר את הגולים,
נפעם לבבו וימלא כולו אונים —
ויאמר בנפשו: אכן זאת בת חוה
שיצקה רוח נעורים בזו החבורה

חזרו האחד־עשר שוקטים ובוטחים,
? מתהללים כחוגרים ולא עיפים כמפתחים !
? חלמו חלום על נוער ועל יופי,
? עמדו בנסיון, אך חישלו את האופי

וחזרו האחד־עשר צוהלים ומתהוללים
ומלאה המחלקה מנגנים ומחוללים
ועמדה עין התכלת ושאלה את נפשה:
האם זה גן־ילדים או עבודה בממשלה !

נראה כי הנערה בעלת 'עין התכלת' היא מרים יחיאלי (תדמור) אשר כמו אהרוני הצטרפה אף היא באותו הזמן לאגף העתיקות. מרים שסיימה את לימודי ה'מוסמך' באוניברסיטה העברית שנה קודם לכן הצטרפה לחדר בו ישבו רות ויוחנן אהרוני, ועד מהרה נעשו רות ומרים חברות קרובות. חודשים ספורים אחר־כך הצטרפה מרים עם משה פראוסניץ לחפירה שניהלה רות בראש הנקרה של אתר קטן מתקופת הברונזה הקדומה. באותם ימים היה קיבוץ ראש הנקרה בראשית דרכו, נאבק בקשיים של יישוב ספר ובחוסר כול. רות שגדלה ביבנאל של שנות העשרים לא חסרה דבר; בעבורה הלחם והבצל שקיבלו השלושה ממטבח הקיבוץ לארוחת הבוקר היו ארוחה מושלמת, אבל שני הצעירים, מרים ומשה, מאסו בבצל. באחד הימים פגשה אותם רות נוסעים, מיד ביררה לאן הם נוסעים, והתברר לה שהם נוסעים לנהריה לשתות קפה ולאכול עוגה בקפה פינגווין. מרים ומשה הזמינו אותה להצטרף אליהם, אבל בשביל רות יציאה מעין זו חרגה מגדר הבנתה, והיא כמובן סירבה להצטרף אליהם לנסיעה.[14]

14 מרים תדמור, לזכר רות עמירן. דברים שנאמרו במסגרת יום העיון לזכר רות עמירן שנערך בקיבוץ עין דור ב־8 במרץ 2007.

רות בעת ביקור בסוסיתא

המוזיאונים האזוריים ו׳חבר שוחרי העתיקות׳

כבר במסגרת עבודתה כמפקחת מחוז הצפון החלה רות לפעול להקמת תשתית למוזיאונים האזוריים. רות וכך גם שאר אנשי מחלקת העתיקות ראו בהקמת מוזיאונים ערך חינוכי רב חשיבות, ודרך ל״חינוכם של המבוגרים והנוער בידיעת הארץ, ז״א להגביר את אהבתם למולדת ע״י הרחבת ידיעותיהם בהיסטוריה ובארכיאולוגיה של ארצם״.[15] כבר בספטמבר 1948 ניתן למצוא ביטוי להשקפתה של רות ביחס למוזיאונים האלה. במכתב לייבין שעסק בבניית מוזיאונים איזוריים היא כותבת: ״יש בזה משום סיוע להשכלת העם וטיפוח יחס תרבות לנכסי תרבות. מאידך מכביד הדבר על החוקרים ואנשי המדע״. כדי לאפשר לחוקרים נגישות לבתי הנכות האזוריים הציעה ״לדרוש ממנהלי ועובדי בתי הנכות האיזוריים, הקטנים

15 גנזך המדינה, גל-44872/4. על התזכיר אין תאריך, ואולם ממיקומו בתיק ובעיקר מכיוון שקטעים שלמים ממנו נראים כמועתקים מן המכתב ששלחה רות בתחילת ספטמבר ניתן להניח כי נכתב בעקבותיו.

והגדולים, להכין את הכרטסת שלהם בשני העתקים שהאחד ישמר במשרד המרכזי של מחלקת העתיקות, או במוזיאום שלה, אם במשך הזמן יווסד מוסד כזה. פורמט קבוע ושיטת קטלוג אחידה של כל בתי הנכות במדינה רצויים מאוד, ובהחלט ניתן הדבר לביצוע גם באמצעים המוגבלים של היום".[16] רות חיכתה לתשובה להצעתה, אבל בינתיים לא ישבה בחוסר מעשה אלא המשיכה כל העת לנסות ולקדם את הנושא; היא נפגשה עם ייבין ועם פנואל כהנא, שהיה אחראי על תחום בתי הנכות במחלקת העתיקות, והמשיכה לפתח את ההצעות להכנת קטלוג אחיד שיקיף את כל המוזיאונים האזוריים. בדצמבר 1948 הכינה סיכום של הרעיונות שעלו ונדונו בפגישות אלו; "יש לחזור ולהדגיש שהמחשבה הראשונה בקשר עם קטלוג כללי של בתי הנכות בארץ נולדה מתוך דאגה מדעית טהורה בלבד. הואיל והמחלקה מעודדת בתי נכות איזוריים חשבתי למצוא בכרטיסיה כללית ושלמה שתימצא במקום מרכזי (במחלקה) את התרופה לחסרון היחידי שיש במדיניות זו, והוא הקשיים של אנשי המדע. כתוצאה מזה יש להדגיש שאנחנו בתור משרתי המדע ומשרתי השכלת העם גם יחד, אנחנו מעוניינים בכרטסת הכללית הזאת. לפיכך: הכרטסת צריכה לכלול כמה שאפשר יותר בתי נכות, לרבות אוספים פרטיים ואוספים של כל מיני מוסדות דתיים ומנזרים. את הצורך המדעי הזה הייתי מכניסה לחוקת העתיקות בהדגשת התועלת המדעית של העניין, ובדרך זו להשתלט באמצעות הסברה ולא באמצעות המשטרה על כל האוספים לרבות הפרטיים [...] את ההקצבה שיש לנו עבור בתי נכות איזוריים מוטב לתת להם בצורת כרטיסים מוכנים, וכן בצורת פנקסי רשום (אנונטאר) מוכנים".[17]

ואכן בסופו של דבר, בפברואר 1949 כתב כהנא לרות כי הצעתה לקטלוג בתי הנכות האזוריים התקבלה.[18] רות עשתה מיד מהלכים מעשיים, והציעה שההסבר כיצד למלא את הקטלוג ייעשה בעל־פה שכן "עלינו לא לשכוח אף פעם שהאנשים האלה לא הכינו מעולם אינוונטרים לכרטיסיות ובלי שנדריך אותם בעל־פה הדבר לא יצא לפועל".[19] בסוף פברואר כבר סיימו להכין את

16 גנזך המדינה, גל-44872/4, 8.9.48.
17 שם, 15.12.48.
18 שם, 3.2.49.
19 שם, 19.2.49.

הקטלוגים, והכינום להדפסה. מכתב שכתבה רות לכהנא באותו הזמן משקף במידה רבה את התכליתיות הרבה שלה בעבודה על הכנת הקטלוגים:

"פנואל יקירי,
מצאתי היום את מכתבך מיום 22.2.49 — אני שמחה שכבר הבראת, ונא עזוב את הרופאים לנפשם, הם לא ארכיאולוגיים!!!
ביחס לספר המישמוש — הואיל והוחלט שידפיסוהו בירושלים ואני מסכימה לכל הפרטים שאתה מציע — נא, אנא תן אותם כבר להדפסה! לא טוב לדחות דברים טכניים וקטנים כאלה! אנא הודיע לי אם נתת כבר את הדבר לבית הדפוס!

בברכות לך ולמשפחה
רות".[20]

הבסיס למוזיאונים אלו היה פעמים רבות ממצאים שהוחזקו בידיים פרטיות בעיקר בקיבוצים. עבודות הבנייה שנעשו בקיבוצים וכן עיבוד האדמות החקלאיות שמסביב להם הביאו לעתים קרובות לחשיפת הממצאים; בדרך כלל הדבר היה כשאחד מן החברים בקיבוץ התעניין בארכיאולוגיה, וכאשר מצאו אתר או קבר עם כלים, היה החבר לוקח אותם, ומאחסנם בארגזים מתחת למיטתו. רות ראתה את תפקידה העיקרי להוציא את הכלים האלה מ'חוץ לארון', ולהציגם בדרך שתתרום גם לתושבי המקום וגם תאפשר לארכיאולוגים גישה לממצאים השונים. אחד מן האנשים הללו שאתם הייתה בקשר קבוע היה צבי ספיר מקיבוץ עין־המפרץ. בינואר 1950 כתבה לו רות:

"זוהי מחשבה יפה להקים חדר מיוחד לעתיקות במוסד החינוכי ע"ש מסריק. אני שמחה שמר אוטו ממשמר הים המראה זה זמן רב עניין מיוחד

20 שם, 27.2.49. מקורו של הביטוי 'ספר המישמוש' במשמעות אינוונטר כבר מימי הביניים, ולשפה העברית התקבל בשנת תש"ה. את השימוש במונח זה לרשימת המצאי של הממצא הארכיאולוגי הנהיג ייבין ששימש גם כמתורגמן ראשי לעברית בממשלת המנדט.

בארכיאולוגיה ובהיסטוריה של מפרץ עכו, מוכן לתת את האוסף שלו לחדר הזה. בהזדמנות הייתי מעוניינת לראות את האוסף הזה שישנם בו בוודאי חרסים מכל תלי המפרץ ובעיקר מתל כורדאני.
מחלקת העתיקות, כידוע לך, מעודדת את התפתחותם של 'פינות', 'חדרים', ו'בתים' לעתיקות המוקמים בזמן האחרון בישובים רבים במדינה. על ערכם של מוסדות אלה לחינוך ולתרבות אין צורך לחזור ולדבר. יחד עם זאת, הרי אין צורך להסביר שהמחלקה חייבת לדאוג לשלמותן ושמירתן של העתיקות, המוצגות במוסדות מסוגים אלה. לכן מחויבת המחלקה לעמוד על התנאים הבאים: מקום מיוחד לעתיקות, ריהוט נאות לתכלית תצוגה ונעול על מפתח, אחריותו של ועד הישוב ואדם מיוחד שיהיה אחראי לעתיקות, גם לרישומן וגם להצגתן. אם נקבל, צבי, הודעה מצדכם כי יישובכם מקבל על עצמו את ארבעת התנאים שנמנו להלן, נהיה מוכנים להקצות חלק מהמציאות של אל מכר, ובתוכן ארון חרס, עם המכסה, לאוסף שלכם.

בברכה ורגשי כבוד,
רות עמירן
מפקחת על העתיקות במרחב הצפון".[21]

ואולם אוספים המוחזקים בארגזים לא היו רק נחלת הקיבוצים. רות בדקה גם אוספים רבים של אנשים פרטיים שהחזיקו עתיקות בביתם. בספטמבר 1948 ביקרה בלוויית בנימין מייזלר (מזר) אצל ה' פוגלסון, ובדקה את האוסף שלו. רוב האוסף היה עדיין בארגזים מחמת ההפצצות, אך היא הבטיחה לו כי תבוא שוב כדי לסדר את כלי החרס הנמצאים באוסף באופן כרונולוגי. בתזכיר שכתבה בעקבות הביקור הזה הדגישה רות כי "הקטלוג האחיד של בתי הנכות בארץ צריך להקיף גם אוספים פרטיים".[22] חמישה חודשים לאחר מכן חזרה רות אליו, והפעם בדקה בזה אחר זה את רוב הממצאים. פוגלסון נענה לבקשתה "להכין קטלוג כולל של האוסף הנמצא אצלו בשני העתקים,

21 חוברת זיכרון, לצבי ספיר, קיבוץ עין המפרץ.
22 גנזך המדינה, גל-44864/8, ללא תאריך.

האחד בשביל עצמו והשני בשביל מחלקת העתיקות לשימוש החוקרים".[23] תיאורים דומים תואמים את האוסף שראתה אצל מר אוטו שטיל בנהרייה בדצמבר 1948;

"האוסף שלו נמצא במצב לא מסודר, בחלקו עדיין בארגזים. אין זה רק בגלל המלחמה — מר שטיל בעצמו מעיד על עצמו שהוא איננו סיסטמתי ביותר [...] ניסיתי לשוחח איתו על הכנת הכרטסת של אוספו, אך הוא איננו יכול לקבל זאת על עצמו".[24] אוסף פרטי אחר שפקדה באותו החודש הוא האוסף של יעקב קפלן, מי שחצה את השורות במהרה והיה ממהנדס חובב ארכיאולוגיה לארכיאולוג העיר תל אביב. את האוסף של קפלן תיארה רות כ"אוסף קטן אך ראוי לתשומת לב מיוחדת אודות למוצגים היפים", ובכללם כלי צור פליאוליתיים, קבוצת כלים מן הברונזה הקדומה ממוע'אר שעל יד גדרה, כלים וחפצים מן התקופה ההלניסטית-ביזנטית ועוד.[25]

אין ספק שהיה קשר ישיר בין החשיבות שראתה רות בפיתוח מערך המוזיאונים המקומיים ובין פעילות אחרת של האגף שבו הייתה מעורבת באותם ימים — הקמת 'חבר שוחרי העתיקות'. בעלון מחלקת העתיקות שיצא למען חבר שוחרי עתיקות תואר המהלך בצורה הבאה: "מחלקת העתיקות במדינת ישראל שמה לה למטרה למן יום היווסדה לטפח קשרים הדוקים עם כלל הציבור במדינה ולנצל את העניין הרב בשרידי העבר, המצוי בכוח בחוגים נרחבים של הישוב, לשם קידום ידיעת השרידים העתיקים ומדע הארכיאולוגיה. לשם כך הוחלט להקים 'חבר שוחרי עתיקות', שיהיה לו נאמן אחד בכל יישוב עברי בארץ (ובישובים מרובי אוכלוסים עד 4-5 נאמנים), אשר יתמנה מקרב המתעניינים במיוחד בידיעת הארץ, עברה ושרידי עתיקותיה [...] חבר כזה של עוזרים בלתי רשמיים, שרשתו עתידה להיות פרושה על כל הארץ והוא עובד מתוך חיבה למקצוע והתעניינות בו לשמה, אין ערוך לתועלתו ולעזרתו, לא רק באיסוף ידיעות וחפצים העלולים לאבד ולכלות

23 שם, 17.2.49.

24 שם, 24.1.49.

25 שם, 1.12.48. קבוצת הכלים שמקורה במוע'אר שליד גדרה תהיה בשלב מאוחר יותר סלע מחלוקת בין רות לקפלן, וזאת בשל מאמר שפרסמה רות, ובו התייחסה למחבצה שהייתה חלק מקבוצת כלים זו, וראו להלן, עמ' 95-97.

בלא עזרתו, אלא גם בהחדרתה של הכרת ערכם וחשיבותם של הדברים בקרב כל שדרות הציבור".[26]

את תפקידם של 'שוחרי העתיקות' הגדירה רות כך: "על הנאמן, מלבד היותו הוא עצמו עומד על משמר העתיקות שבאזורו, להיות מוכר וידוע באזורו ולהרגיל את אנשי סביבתו להביא לידיעתו כל תגלית קטנה כגדולה הנעשית באקראי בשדות, בחורבות ובתלים של אזורו. מוטל עליו מטעם המחלקה לנהל מחברת רשומות של כל מה שמתגלה באזורו."[27] לסגן ראשון יצחק לוין, שהיה קמ"ן חטיבה 3, היא כתבה: "שמחנו לקבל את הסכמתך להצטרף לחבר שוחרי העתיקות. אחת המטרות הראשונות שהמחלקה הציבה לעצמה, ויחד עם זה גם לחבר שוחרי העתיקות, היא: להחדיר בקרב כל שדרות הציבור את המושגים היסודיים הראשונים על ערכן ההיסטורי של קדמוניות הארץ וחפצי העתיקות [...] והיה רצוי שתעשה זאת גם אתה בקרב החיילים שבחטיבתך בכל מיני הזדמנויות של סיורים והדרכות."[28] רות שמרה על קשר קבוע עם שוחרי העתיקות, בעיקר אלו שבמרחב צפון שעליו הייתה ממונה. היא פנתה אליהם שיסקרו אתרים שונים, יאספו בהם קרמיקה, וישלחו לה לזיהוי.[29] בעלון שכתבה בשנת 1949, והיה מיועד לחיילי צה"ל כתבה: "תנועת תחייתנו הלאומית מראשיתה מדגישה ביתר שאת את קשר הדורות, שאינו ניתן להינתק, אל שורשי האומה הנטועים במולדתה. וכל חשיפה נוספת של שורש או יונקת נסתרים וכל גילוי חוליה בלתי ידועה עד כה מחזקים את תודעתנו כאומה שאשיותיה מיוסדים על קרקע מוצקה."[30] במשך הזמן נעשו כמה מן הנאמנים מארכיאולוגים חובבים חוקרים של ממש, ובהם ראוי להזכיר את יעקב קפלן וקלר אפשטיין, שכבר בשנת 1948 חברה רות אליהם, וכן את משה דותן, מנשה הראל, זכריה קלאי.[31] חוק העתיקות שנחקק בשנת תשל"ח/1978 עורר סתירה מובנית בעניין החפירה

26 עלון, 1949, עמ' 3.
27 גנזך המדינה, גל-44889/3, 5.10.48.
28 שם.
29 תעודות שונות בתיק העוסק בחבר הנאמנים ראו: גנזך המדינה, גל-44866/3.
30 גנזך המדינה, גל-1342/19.
31 עלון, 1949, 1950; 1951.

הארכיאולוגית מחד, ואספנות העתיקות מאידך, היינו להלכה הותר לאספנים להחזיק ברשותם אוספי עתיקות פרטיים, אך למעשה היות שאסור לחפור ללא רישיון, עתיקות הנמצאות בידי אספנים היו בהכרח שוד עתיקות. בשל כך בעוד 'שוחרי העתיקות' הם שטיפלו באוספים פרטיים ומקומיים ופיתחו אותם בראשית ימיה של המדינה, וזאת בעידודה של מחלקת העתיקות, הרי מכאן ואילך נוטים בבירור הארכיאולוגים לצמצם עיסוק זה, והאספנים שוב אינם נתמכים בידי הממסד הארכיאולוגי.

רות ושאר אנשי מחלקת העתיקות הבינו שחשוב לעצב תודעה של אחריות ציבורית והכרה בערכם של הממצאים הארכיאולוגיים. אפשר לראות דמיון רב בין תפיסת עולם זו ובין פעולות שנעשו לאחר זמן בנוגע לשמירת הפרחים המוגנים. במכתב תשובה ליריב שפירא מתל עדשים המציע לערוך 'מבצע עבר' שבו "ינתן לציבור הרחב באופן תמציתי ובכל צורות הפרסום, לרבות הרדיו, דבר הסבר על ערכם של השרידים המצויים או המתגלים לבקרים, אופן השמירה עליהם ויחס של כבוד, ולהתעקב במיוחד על הנוהג הנפסד להוסיף 'כתובות' חדישות יותר על כל שריד עתיק". [32] ענתה רות: "היחס אל העבר הוא משהו שאפשר להחדירו לא ע"י מבצע בזק אלא ע"י טיפול וטיפוח אטיים, מתמידים וממושכים. הרי זה עניין תרבותי וחינוכי. וכשם שלא נערוך 'מבצע נימוס' או 'מבצע דרך־ארץ', או 'מבצע דעת' וכו' וכו', כך עלינו להזדיין בסבלנות ובנשימה ארוכה ולקוות שבמשך השנים, חמש או עשר, נראה את השינויים שמאמצינו הממושכים והאטיים יצמיחו על קרקע הציבור כולו. לדעתי — עבודה יעילה של המפקחים, הקמת חבר נאמנים, יצירת חטיבת נוטרים, כל זה מצד אחד, ומצד שני — החדרת לימוד העבר לתוכנית הלימודים של בתי־הספר וחברות הנוער, אלה הם הדרכים למטרה הנכספת". [33]

תפיסת עולמה של רות על תפקידם של המוזיאונים האזוריים ו'חבר שוחרי העתיקות' מאפיינת דור שלם שראה בארכיאולוגיה ביטוי ללאומיות המתהווה בארץ. [34] בעלון מחלקת העתיקות מתארת רות את ביקורה ביישוב

32 עלון, 1950, 2.
33 שם.
34 גבע, 1992; שפירא, 2005, עמ' 15; פייגה 2008, עמ' 1–7.

עלמא (עלמה) השוכן בגליל העליון, ובו נמצאו שרידי בית כנסת מהמאה ה־3 לספירה. מבנה בית הכנסת עצמו לא השתמר, אך שרדו ממנו כמה פריטים ארכיטקטוניים, ובכלל זה שבר של משקוף ועליו הכתובת: "יהי שלום על המקום הזה ועל כל מקומות עמו ישראל", וכן כמה כתובות אחרות. וכך תיארה רות את הביקור: "כפר עלמא שוכן הרחק מרשת הכבישים הנוחים, בליבו של גוש ההרים המוגבל ע"י כביש הצפון. ביקורי השני בכפר חל יומיים לפני ראש השנה תש"י (22.9.49), שבועות מספר אחרי היאחזותם של העולים החדשים, לפני שהותקנו הבתים למגורים ו'נאפה הלחם הראשון' במולדת החדשה. באותו ביקור זכינו מלווי ואני באחת החוויות היפות ביותר מבחינת התורה הציונית המקובלת בידינו. רשימה זו מוקדשת בעיקר לצד הנפשי ציוני־יהודי של התגלית החשובה המתוארת בה. אחד העולים הצעירים, מר שמואל פנחס, הדריכנו בעתיקות עלמא. 'עתיקות עלמא' כוללות את השרידים שרובם התגלו על־ידי מדריכנו וחבריו בכפר. ברטט של קדושה קראו מר שמואל פנחס וחבריו ושומרים עליהם כיסוד לברית שנכרתה בינם לבין מולדתם החדשה".[35]

הארכיאולוגיה העניקה ביטוי מוחשי לעולם המקראי שאליו שאפה הציונות לשוב. על אף שהשימוש בארכיאולוגיה ככלי להעמקת הזהות הלאומית כבר נעשה בתנועות לאומיות אחרות, ואינו ייחודי רק לחברה הישראלית בראשית דרכה, התייחדה הארכיאולוגיה הישראלית בשנותיה הראשונות של המדינה בהשתתפות פעילה של רבים מכלל הציבור שראו בארכיאולוגיה את החיבור שלהם אל הארץ.[36] מאות צעירים ומבוגרים מאנשי ההתיישבות העובדת הצטרפו בזמנם הפנוי כדי לסייע בחפירות הארכיאולוגיות. הכנסים השנתיים שנערכו מדי שנה בשנה ביוזמת החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה משכו אלפי משתתפים, וההרצאות השונות סוקרו בהרחבה בתקשורת.[37] ביטוי לתפיסה זו נמצא בדבריו של

35 עמירן, 1950, עמ' 25.

36 על הארכיאולוגיה ככלי בבניית הזהות הלאומית ראו לדוגמה: נדורו, 1997; ברדינג, 2001; הטאצ'ינסון 2001.

37 שפירא, 2005, עמ' 18. על כנסי החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה בשנים אלו ראו אצל: פייגה 2008א.

בן־גוריון בכנס השישי של החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה שנערך בשנת 1949:

"כל מתיישב חדש יוכל להעשיר את הארכיאולוגיה היהודית — אם המומחים והממשלה יעשו יד אחת להרחיב ידיעת עתיקות הארץ בקרב העם, והנוער יחונך להכרה ולהוקרה של שכיות העבר הפזורות פה ושם, על פני האדמה או מתחתיה [...] בחוכמת ישראל הכוללת תתפוס את מקומה הראוי הארכיאולוגיה היהודית, שכל כיבושיה מעכשווים את עברנו ומממשים את רציפותנו ההיסטורית בארץ."[38]

הקרמיקה הקדומה של ארץ ישראל — ההתחלה

מאז גילה האדם הניאוליתי את תכונותיו של הטין המאפשרות את עיצוב הכלי וגם את עמידותו לאחר שנצרף באש, היו כלי החרס לממצא הנפוץ ביותר באתרים בארץ ישראל. יתר על כן הקרמיקה היא אחד האמצעים החשובים ביותר לתארוך השרידים האחרים באתר.

במרוצת השנים שבהן רות כבר מתקרבת לגיל ארבעים, נעשה מחקר כלי החרס הקדומים לתחום התמחותה העיקרי. רות הושפעה מן הגישה הרב־תחומית בחקר הקרמיקה שהתפתחה במשך השנים האלה בארצות הברית. במחקריה השונים נמצא בבירור שילוב של כמה כיווני מחקר, ובהם: תולדות מלאכת הקדרות, דרכי היצירה, מעמד הקדרים, היבטים כרונולוגיים וטיפולוגיים של כלי החרס ושימושי הקרמיקה באמנות ובדת. במהלך פרק זמן זה פרסמה רות שלושה מאמרים חשובים בנושא, שניים מהם היו לאחר מכן בסיס לספרה על הקרמיקה הקדומה.

המאמר הראשון שבו עסקה בנושא זה בהרחבה התפרסם בשנת 1951 בקובץ 'שרידי עבר'. במאמר רות מתארת בצורה ציורית את כל העקרונות המנחים את מחקר כלי החרס הקדומים: "ההיסטוריה של האדם בתקופותיה הקדומות, בעיקר אלו שלפני הכתב, נלמדת מן השרידים שהשאיר על רוב שלא במתכוון.

38 לכינוס הארצי השישי לידיעת הארץ ראו: ידיעות, 1950, עמ' 123–125.

קולו ודיבורו נעלמו באתר, אבל סכין הצור שהתקין בה את אוכלו, או חץ המתכת ששלח ללב טרפו, כלי החרס שנשבר בפינת המערה או החדר או שנשמט ליד המעין, אלה נשארו במקומם; ומשנתגלו הם משמשים שוב אמצעי להכיר את יוצרם, את דרכי חייו ואת תרבות סביבתו".[39] לאחר מכן היא דנה בהיבטים השונים הקשורים למחקר כלי החרס. רות מתחילה בדבר הבסיסי ביותר, חשיבות כלי החרס לתארוך השכבות השונות: "הכרת ההיסטוריה הקדומה של ארץ־ישראל שייכת לאותו סוג הנזקק מאוד לאמצעי עזר. הסיבה היא פשוטה וידועה: השרידים שבכתב מועטים ונדירים מאוד בכל התקופות לרבות התקופה הישראלית; ומהעדר מקורות ישירים ועשירים, עלינו לדובב ולמצות את כל המקורות האילמים, כביכול. ואכן, כשאותו פטרי תקע את המכוש הראשון באדמת ארץ־ישראל עשר שנים לפני שגילה את הכרונולוגיה היחסית של מצרים הקדומה; כשהתחיל לחפור בתל־אל־חסי שבשפלה — נוכח לדעת שהתל מלא כולו שברי כלי־חרס, למן השכבה התחתונה ועד לפני הקרקע. הוא תפס מיד מה שלנו נראה היום ברור ומובן מאליו, שאין כל דמיון בין החרסים המופיעים בחפירה בהבדלים של מטר אחד מעומק הקרקע, ואפילו פחות מכך; ואז קבע לראשונה את ערכם ותפקידם — מעין התפקיד שממלאים המאובנים במדע הגיאולוגיה [...] לא אחת יקרה שכלי החרס משמשים אמצעי יחידי לקביעת תאריכה של שכבה מסוימת או בניין מסוים, מאין סיוע מצד הארכיטקטורה או ממציאות של חפצים קטנים אחרים. בחפירות העי נתגלה בניין מפואר, בעל קירות עבים, בנויים אבן מהוקצעת. השתייכותו על המחצית השנייה של האלף השלישי נקבעה בעיקר לפי שברי כלי החרס המרובים שנמצאו בכל פינותיו, הואיל ולא נמצאו בו שום חפצים אחרים. בחפירות של תל האוצר בחובו שרידי עיר לא גדולה, לא חשובה ולא מרכזית, כמרבית התלים בארץ, יש שיתקשה החופר להבחין בגבול שבין שכבה לשכבה, וכן לקבוע איזה תאריך שהוא על־פי שרידי הבניה הפרימיטיבית בלבד. ואולם משנחשפה קבוצה שלמה של כלים וחרסים על פני שטח מסוים, כלים שבורים ומרוסקים שבסיסיהם נראים בחלקם

39 עמירן, 1951, עמ' 21.

כתקועים במקומם — הרי ברור שכאן גבול השכבה וכי רגלי החופר עומדות על פני רצפה ואפשר בעזרת הכלים האלה גם לקבוע את תאריכה של השכבה".[40]

לאחר מכן מוסב הדיון לכלי החרס "כמוצר המבטא את ההישגים הטכניים והאומנותיים של תקופתו".[41] רות מבחינה בין צורתו האומנותית של הכלי ובין הטכנולוגיה שבה נעשה.[42] "באומנות לא כל מה שמאוחר יותר — יפה יותר. מבחינת השלמות האומנותית כלי החרס של המחצית הראשונה של האלף השני — היינו תקופת האבות, תקופת ההיקסוס — עולים ביופיים וריבוי צורותיהם על אלה מן המחצית הראשונה של האלף הראשון לפני הספירה — היינו מתקופת המלוכה הישראלית. לעומת זאת, מבחינה טכנית, הישג שנרכש — אם בעצם תהליך יצירת הכלים, או בשכלול אופני השימוש בכלים מסוימים — שוב אינו נשכח, אלא משמש יסוד לשכלולים חדשים". בהקשר זה היא מתייחסת למחקר הפטרוגרפי: "דרך שניה, צעירה לימים, מבקשת למצות את כל הידיעות הצפונות בעצם גוף החרס, מסקנותיה פותחות מעיינות חדשים של ידיעות על תולדות המלאכה הזאת, על שיטות העבודה של היוצר בתקופות השונות, על המכשירים שהיו בידו — ואם היו בידו מכשירים בכלל — על ידיעתו את החומר שלפניו, הבנתו הטכנית, מכשירי המדידה שהשתמש או שלא השתמש בהם, על חומרי הצבעים שעמדו לרשותו, ועוד ועוד".[43]

בחלק השלישי של המאמר היא עוסקת בשלבים השונים של ייצור הכלי, מאיסוף הטין ועד לצריפתו. חלק זה נדפס שוב בשינויים קלים מן המובא כאן, בפרק המבוא של הספר "הקרמיקה הקדומה של ארץ ישראל". במאמר תיארה רות רק בקצרה את השלבים השונים של הכנת הכלי ואילו בספר עסקה בזה בפירוט רב.

בתקופה זו היא גם החלה לקשור קשרים עם חוקרים העוסקים בחקר המזרח הקדום בחוץ לארץ. הארכיאולוגיה הישראלית של שנות החמישים התמקדה בחפירות שנערכו בשטח מדינת ישראל, והארכיאולוגיה של המזרח

40 שם, עמ' 23–26.
41 שם, עמ' 26.
42 שם.
43 שם, עמ' 26–27.

הקדום במובנה הרחב הייתה במידה רבה מחוץ לתחום. נראה שהיו לכך שתי סיבות עיקריות; אחת טכנית במהותה — הקשרים עם ארכיאולוגים העובדים במדינות שכנות היו מועטים שכן ודאי שלא היה אפשר לקשור אתם קשר בזמן החפירה, ואף היציאה מן הארץ בתקופה זו לכנסים באירופה ובארצות הברית לא הייתה מצויה כמו שהיא היום. סיבה אחרת קשורה לטעמים אידאולוגיים שכן, כמו שנאמר לעיל, בשנים ההן הייתה הארכיאולוגיה הישראלית קשורה לתפיסות לאומיות, ולפיכך מבטה הופנה פנימה בחיפוש אחר ממצאים המחזקים את הקשר בין ההווה לעבר, ולא ביקשו להרחיב את ההקשרים. בתוך מציאות זו בלטה רות בידע שרכשה ובעיקר בקשרים האישיים שרקמה עם חוקרים בקהילייה הבין־לאומית. בספטמבר 1951 התקיים באיסטנבול הקונגרס המזרחני הכ"ב. הקונגרס עסק בסוגיות שונות בחקר המזרח הקדום, בלשנות שמית, האסלאם וחקר המקרא. בהרצאתה התמקדה רות בקשרי אנטוליה וכנען, ובה בעת ציינה את השפעות הקרמיקה, המתוארכת לאלף הרביעי והשלישי לפנה"ס שמקורה באסיה הקטנה, על הקרמיקה של ארץ ישראל. בקונגרס קשרה קשרים עם חוקרים מרחבי אירופה כולה. קשרים שיהיו ברבות הימים הבסיס למערכת יחסים קרובה עם בכירי הארכיאולוגים בחוץ לארץ. שניים מן החוקרים הללו היה תאחסין אוזגוץ' (Özgüç) חופר קילטפה (Kültepe), ואשתו נימט, שמילאו באותה העת תפקיד מרכזי בעולם הארכיאולוגי התורכי.

רות עסקה לא מעט בארכיאולוגיה של אנטוליה; הנושא העיקרי שעסקה בו בהקשר זה היה מוצאה של משפחת כלי בית ירח המתוארכת לתקופת הברונזה הקדומה ג. רות לא הייתה הראשונה שהגתה את הרעיון כי מוצאה של תרבות 'כלי בית ירח' היא באזור אנטוליה, קדם לה בזה סינקליר הוד (Hood).[44] ואולם בהרצאתה בקונגרס המזרחני וכן במאמר שפורסם שנה לאחר מכן הציגה רות בפעם הראשונה את התמונה המלאה של הקשרים שבין אנטוליה למשפחת 'כלי בית ירח' בכלל, ולארץ ישראל בפרט. יתרונה הברור של רות על פני הוד היה בקיאותה במכלולים הארץ־ישראליים, מה שאפשר

44 הוד, 1951.

לה לערוך דיון שלם יותר בחומר הנידון.[45] במאמר זה פרצה רות דרך בהבנת מקורות תרבות כלי בית ירח, והמאמר היה לאחד מן המאמרים המצוטטים ביותר בנושא. רות המשיכה לעסוק בסוגיה זו שנים רבות; כך בנסיעתה לאירופה שלוש שנים לאחר מכן ואף בשנות השישים כאשר מדי שנה בשנה עדכנה אוזגוץ׳ בתוצאות החפירות השונות בתורכיה.[46] אולם מלבד חידושיה בתחום הייתה חשיבות רבה לעיסוקה בנושא ולקשריה עם הארכיאולוגים התורכים שכן במובנים רבים היא זו שקירבה את ישראל לארכיאולוגיה האנטולית.

חזרה לירושלים

על אף הקשרים שטיפחה בקרב קהילת החוקרים הבין־לאומית, ההסתפקות במועט המשיכה לאפיין את גישתה לחיים. בשנת 1952 עברה רות למרחב ירושלים והתמנתה למפקחת המרחב. את תפקידה במחוז הצפון העבירה לאהרוני, ולפני שעברה לירושלים, סיירה עמו יומיים בצפון, והדריכה אותו בתפקידו החדש. וכך תיאר זאת אהרוני: ״בסיור היינו קמים בשעות משונות כשאנשים רגילים ישנים. כמובן שאיש עוד לא היה מוכן להגיש ארוחת בוקר. חבל על הזמן אמרה — נאכל בתחנה הראשונה בדרך! תחנות היו לרוב, היו שם ח׳רבס, אבנים, חרסים, עשבים. למסעדה הראשונה הגענו בערב. מאז אני מצטייד בסנדויצים בסיורים עם רות״.[47]

45 עמירן, 1952. ראוי לציין כי מקורה של תרבות בית ירח נתון גם כיום בדיון. חוקרים רבים סוברים כי יש לחפש את מוצאה של תרבות זו באזור קרז ופולור שבדרום קווקז. הוד כבר הציע שאולי יש לקשר תרבות זו לתרבויות הנמצאות בטרנס־קווקז (הוד, שם) אולם ברני היה הראשון שגיבש דעה זו לכלל הצעה מסודרת (ברני, 1958, וראו גם: הנסי, 1967). אחרים סבורים שמקורה בגאורגיה או בארמניה וייתכן שאף באנטוליה גופא.

46 תיאור הקשרים הקבועים בין רות לאוזגוץ׳ וכן התעניינותה הנמשכת בחקר משפחת כלי בית ירח אפשר למצוא במכתב מן ה־18.6.65, ובו בקשה לאישור לנסיעה לתורכיה כדי להתעדכן בנושא (גנזך המדינה, רש־1558/12).

47 הדברים נאמרו במסגרת מסיבה לכבוד יום הולדתה החמישים ב־ 12.12.64. ארכיון לתולדות אוניברסיטת תל־אביב, ארכיון אהרוני.

לאורך כל השנים הללו, הביע דוד את אהבתו לרות בספרים הרבים שקנה לה במתנה, ויותר מכך, בהקדשות שנהג לכתוב בעמוד הראשון של כל ספר. בינואר 1952 עם חזרתה לירושלים כתב לה: "למי שהיתה מפקחת על הגליל ונעשתה למפקחת על ירושלים עיר הקודש, באהבה, מדוד". בתפקידה כמפקחת מחוז ירושלים ערכה רות כמה חפירות; אחת החשובות שבהן הייתה חפירת הרגמים בשנת 1953. בתופעת הרגמים נכללות בסך הכול 19 תלוליות עפר מלאכותיות שנבנו באזור המושבים אורה ועמינדב ושכונת קריית מנחם בירושלים. את הרגמים כבר סקרה משלחת הסקר של הקרן הבריטית לחקירת ארץ ישראל (PEF), ואחד מהם נחפר בידי אולברייט בשנת 1923.[48] רות ביצעה שתי עונות חפירה, במהלכן נסקרו מחדש כל הרגמים; אחד הרגמים נחפר במלואו, ושניים אחרים נחפרו חלקית.[49] ברוגם 5 שנחפר במלואו נחשף מתחת למעטה הכיסוי בור, ובו סימני שריפה. בסמוך נמצאו שרידי חומר אורגני שרוף. המשטח הוקף בקיר שנבנה מרב־צלעון בעל 17 צלעות. בקיר נמצא פתח עם מדרגות שהובילו למשטח. העדר סימני קבורה במשטח הפנימי של הרוגם הביא את רות לשער כי הרגמים שימשו בפולחן, וכוסו בערימות עפר עצומות בעקבות אחת מן הרפורמות הדתיות של מלכי יהודה. את הרוגם שחפרה תארכה למאה הז' לפנה"ס, וזאת לאור הממצא הקרמי שנמצא בו.[50] בזמן החפירה ברוגם 5 ביקר בארץ אולברייט, רות ודוד עם חיים ומרים תדמור לקחו אותו לסיור בחפירה. אל הרוגם שחפר 30 שנה קודם לכן לא היה אפשר להגיע, שכן היה על קו הגבול, אך היה אפשר לצפות בו מרחוק, ועדיין לראות את החתך שביצע בו לאורכו.[51] במרוצת השנים נעשו עוד כמה חפירות ברגמים אלו. בראשית 1960 נחפר רוגם 3, אשר נסקר על־ידי רות. בחפירת ההצלה שביצע זאב ייבין פונה מילוי הרוגם. הממצא ברוגם זה היה דומה לזה שנחשף ברוגם 5. בבסיס הרוגם נבנה קיר טבעת מצולע בעל 15 צלעות. הקרמיקה שנמצאה ברוגם דומה אף היא לממצא מרוגם 5.[52] חפירה אחרת

48 אולברייט, 1923.
49 על החפירה ראו: עמירן, 1953; הנ"ל 1958.
50 שם.
51 רנינג ופרידמן, 1975, עמ' 279, 382.
52 ברקאי, 1985, עמ' 384-385.

עשה בשנת 1983 גבי ברקאי. ברקאי חפר את רוגם 4 המכונה גם רוגם גנים ששוכן בתחומי שכונת קריית מנחם. רוגם זה חפרה חלקית רות. בבסיס הרוגם נחשף קיר טבעתי, אך לעומת הקירות שנחשפו בשני הרגמים האחרים, קיר זה אינו בנוי כרב־צלעון. בחפירה נתגלו ריכוזי חרסים חלקם עם כתמי שרפה. כמו כן התגלה בסמוך לקיר טבון (תנור אפייה) שכנראה נשען על הקיר. בקרמיקה נכללו שברי קנקנים מטיפוס קנקני 'למלך', ובכלל זה שלשה שברי ידיות ועליהן טביעות 'למלך'.[53] לדעת ברקאי, על סמך המקורות המקראיים המתארים טקסי שרפה גדולים שנערכו לזכר מלכי יהודה לאחר מותם (דה"ב טז, יד; כא, יט; ירמיה לד, ה), כנראה הרגמים שהוקמו בסביבות ירושלים שימשו לצורך זה, ובהם התקיימו טקסי אזכרה אלו.[54] בשנים האחרונות נחפר מחדש רוגם 4 על ידי גלעד צינמון ורפי גרינברג, ואולם חפירתם התמקדה לא ברוגם עצמו כי אם במערכת המתקנים החקלאיים המצויים מדרום לרוגם וממזרחו. בחפירה זו נחשפה גת גדולה בעלת שלושה משטחי דריכה. בסמוך למתקן נמצאו מערות ששימשו לאחסון וכן בורות מטויחים.[55] במקום נמצאו סך הכול 22 טביעות חותם. בטביעות נכללות ארבע טביעות 'למלך', שתי טביעות 'רוזטה' המתוארכות למאה הז' — ראשית ו' לפנה"ס, ושבע טביעות מטיפוס 'יהד' המתוארכות לתקופה הפרסית. לדעת צינמון, הרוגם שימש כמרכז אדמינסטרטיבי, ובו התקיים המפגש בין החקלאים, שייצרו יין במשקי הבית הפרטיים, ובין נציגי השלטון לצורך איסוף התוצרת החקלאית.[56] היות שהממצא מחפירתם של צינמון וגרינברג אינו מן הרוגם עצמו אלא מן האזור הסמוך לרוגם, אין בו כדי לרמז על תפקידו של הרוגם עצמו. שרידי השרפה שנחשפו ברגמים השונים מאפשרים לקבל לפחות לעת עתה את הצעתו של ברקאי בנוגע לתפקידם במשך תקופת הברזל ב.

53 שם, עמ' 385–389.
54 שם, עמ' 389–397.
55 גרינברג וצינמון, 2000; הנ"ל 2006.
56 שם.

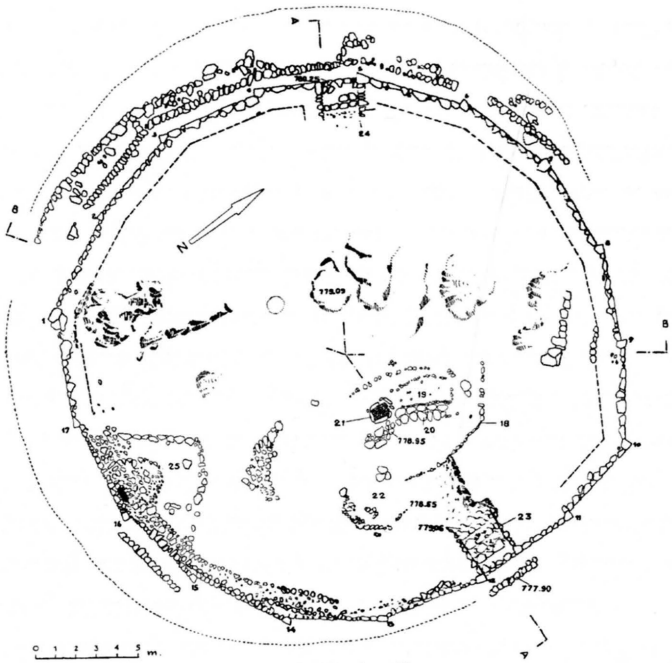

Fig. 6. Tumulus 5: Plan.

חפירת הרוגם בקרית מנחם (1953)

בשנים אלו הייתה רות מעורבת כל כולה בפעילות החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה. היא הייתה חברה במועצת החברה (בעוד דוד מכהן בוועד המנהל שלה). היא הרצתה בכל הכנסים השנתיים, ופרסמה מאמרים רבים בידיעות וב־*Israel Exploration Journal*, כתבי העת של החברה. בשנת 1953 פרסמה רות מאמר שעסק באחד מן הכלים שהחוקרים התלבטו רבות בהבנתו. הכלי התגלה לראשונה בחפירות האתר הכלקוליתי תלילאת ע׳סול, השוכן כחמישה ק״מ מצפון־מזרח לשפך הירדן לים המלח. בדו״ח החפירה הובא שבר של כלי שהיה בעל קצה שטוח, ועל כן שיערו החוקרים שמדובר בספל.[57] שברים אחרים של כלי זה שנמצאו לאחר מכן באתרים אחרים צוירו

57 מלון ואחרים, 1934, עמ׳ 109, איור 59, 3.

אף הם באופן דומה. בשנת 1949 סייר יעקב קפלן ברחבי תל אביב, ואיתר שבעה אתרים ארכיאולוגים שרובם כבר נהרסו בשל פעילות פיתוח עירונית. קפלן, שהיה מהנדס במקצועו, התעניין בארכיאולוגיה ואף הספיק לחפור קודם לכן כמה אתרים. בסיוע עיריית תל אביב חפר את האתרים שמצא, ובהם גם אחד בשכונת ג׳מוסין (רח׳ ז׳בוטינסקי בתל אביב). מן הממצאים השונים שנחשפו בג׳מוסין התברר כי מדובר ביישוב כלקוליתי. במכלול הכלים שנמצא במקום התגלתה קערת בזלת וכן כלי שלם שצורתו הייתה כחבית מוארכת אך אופקית, קצה אחד של הכלי היה שטוח ואילו השני מחודד. לכלי היו שתי ידיות אוזן, אחת בכל קצה, ובמרכזו פתח בעל צוואר מוארך, וקפלן זיהה אותו כמחבצה שנועדה להכנת חמאה.[58] בתיאור החפירה בעלון מחלקת העתיקות כתב כי ייתכן שמצא מחבצה, אך הוא לא תיאר את הכלי, וכן לא התייחס אליו בהקשר לשברי הכלים שנמצאו בע׳סול.[59] במאמרה שנשא את השם 'Two Notes on the Repertoire of the Chalcolithic Pottery of Palestine' הציעה רות להעמיד את שברי הכלים שנמצאו בע׳סול בזווית של 90 מעלות מן התנוחה שהונחו בה עד כה כך שהחלק השטוח לא ישמש כבסיס הכלי אלא כדופן.[60] כשסיימה רות לכתוב את המאמר, היא שלחה מכתב לקפלן, ובו ביקשה רשות להוסיף למאמר הערה הדנה בכלי השלם שמצא בחפירתו בג׳מוסין. ואלו דבריה: ״יש לציין כי הוכחה מוחלטת לתיאוריה שהובאה לעיל התגלתה לאחרונה בחפירה של אתר כלקוליתי בתחום תל אביב בהנהלת המהנדס י. קפלן ממחלקת העתיקות ועיריית תל אביב. בחפירה נמצא כלי משוחזר אשר צורתו כצורת הכלי המופיע באיור 4. אני רוצה להודות למר קפלן על הסכמתו לפרסם ממצא זה״.[61] רות צירפה למכתבה את טיוטת המאמר וכן את נוסח ההערה המוצעת. היא הוסיפה כי אם קפלן יסכים לפרסומה, הוא יכול לתקן את ההערה כראות עיניו ולהחזירה אליה.[62] אין לדעת אם כבר בשלב זה כתב קפלן מאמר, או שרק לאחר שראה

58 קפלן, 1951, עמ׳ 29–30.
59 שם.
60 עמירן, 1953א.
61 עיזבון רות עמירן, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב.
62 שם, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב.

שרות כתבה על כך אגב ניסיון להשתמש בחומר שהיה ברשותו, החליט לכתוב מאמר העוסק בנושא זה. על כל פנים במכתב התשובה לפנייתה של רות כתב לה:

"בתשובה למכתבך אלי, הנני מצטער להודיעך כי אינני יכול להסכים לכל הערה או תוספת למאמרך ביחס לחפירותי בג'מאסין ובפרט לכלי 'המחבצה' אשר גיליתי שם. היות ואין לי כל ספק כי 'חרשת בעגלתי', בין תוך כדי שיחה עמי או בצורה אחרת. המאמר שאת עומדת לפרסם ב־BASOR איננו, איפוא במקומו וסבורני כי טוב תעשי אם תחדלי ממנו."[63]

קפלן פרסם, בסופו של דבר, את מאמרו בידיעות י"ג, כשנה לאחר פרסום מאמרה של רות.[64] במאמר זה הציג את המחבצה השלמה שנמצאה על ידו בשנת 1945 באל־מוע'אר שליד גדרה, אותה כנראה כבר ראתה רות בעת ביקורה אצלו בשנת 1948, וכן את המחבצה מג'מוסין, שעליה נסב הוויכוח. בעיזבונה של רות נמצאה כרטיסיה מתאריך 26.4.50, ועליה ציירה את המחבצה מג'מוסין בתוספת הכיתוב "קפלן מכנה אותו מחבצה". מן ההתכתבות ביניהם אין לדעת באיזה הקשר ראתה רות את המחבצה, ואולם ברור כי היה זה זמן קצר לאחר סיום החפירה. במאמר מביא קפלן את הצעתה של רות בנוגע להעמדתה הנכונה של המחבצה, ומוסיף בפעם הראשונה את עמדתו בקשר לשימוש שנעשה בכלי, לדעתו, השימוש במחבצה נועד לחביצת חמאה, דומה למחבצה הערבית בת ימינו העשויה נאד של עור. לדעתו, כלי חרס כדוגמת הקערות והקנקנים, עמדו לאורך זמן במבחן התועלת מול הכלים הישנים העשויים דלועים, נצרים וכו', ועל כן המשיכו בייצורם, ואילו כלים מסוג המחבצה לא עמדו בתחרות כנגד מוצרי העור, ועל כן נעלמו מרפרטואר הכלים לאחר זמן.[65] במשך כל השנים מיעטה רות לחלוק עם אחרים מידע ממחקריה שטרם פורסמו, ועל כך אמרו שרות אינה מוסרת מידע עד שהחומר כבר נמצא בהגהות. ייתכן וניתן לראות את סיפור המחבצה באותו הקשר.

63 שם, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב.
64 קפלן, 1954.
65 שם, עמ' 65.

כל אותן שנים המשיך דוד לעמוד בראש המחלקה לגיאוגרפיה. כבעל יכולות ניהוליות הוא קבע את תכנית הלימודים של המחלקה, ופיתח בה את המחקר ואת הלימודים לתארים מתקדמים. דוד הכשיר דור של תלמידים שהיו לחוקרים בזכות עצמם הן בחוג לגיאוגרפיה בירושלים הן באוניברסיטאות אחרות. בדומה לרות שזכתה להערכה בין־לאומית, גם דוד היה עד מהרה לנציגה של הגיאוגרפיה הישראלית במוסדות גיאוגרפיים בין־לאומיים. מבחינה מחקרית עסק דוד בשנים אלו בעיקר בגיאוגרפיה יישובית, אגב הדגשת פיתוח אזורים צחיחים. הוא נבחר לוועדות בין־לאומיות שעסקו במדבריות, ובתפקיד זה נסע פעמים אחדות כיועץ לדרום אמריקה. דוד סבר כי הבסיס למחקר הגיאוגרפי הוא עבודת שדה ולא ישיבה ליד שולחן הכתיבה, ועל כן כמו רות אף הוא יצא לשטח לצורך איסוף הנתונים למחקריו.[66] ואולם מפעל חייו העיקרי של דוד בשנים אלו היה הכנת אטלס ישראל. את הלוחות הראשונים כבר הכין במרוצת שנות השלושים בעזרת המלגה שקיבל מן האוניברסיטה העברית, אך עם ראשיתה של מלחמת העולם השנייה הופסקה העבודה על האטלס. בראשית שנות החמישים הוחלט לחזור ולסיים את העבודה, אבל בשלב זה הכנת האטלס הייתה לפרויקט לאומי. דוד התמנה ליושב ראש המערכת של 'אטלס ישראל', ובו רוכזו כל הנתונים היסודיים הנוגעים לארץ; נתונים גיאוגרפיים, היסטוריים, כלכליים תרבותיים ועוד. בתפקידו זה הייתה לדוד השפעה רבה בקביעת תוכנו, עיצובו וצורתו של האטלס. האטלס הורכב מקונטרסים שגודלם היה 70x50 ס"מ, שיצאו בזה אחר זה כל כמה חודשים במרוצת שנות החמישים, וכל קונטרס הכיל מ־6 עד 10 גיליונות, בסך הכול היה אמור האטלס לכלול מעל 500 מפות.

בכל פעם שיצא קונטרס חדש היו דוד ורות נוסעים עם האטלס ליבנאל. דוד שעזב את הדת וניתק כל קשר עם קרוביו, ראה ביבנאל את ביתו. שם, בביתם של יחזקאל ודבורה, היה מניח בגאווה את האטלס הגדול על שולחן האוכל. בסדר 'יקי' מופתי היה מפרק את ברגי הכריכה של האטלס ופורש את המפות החדשות. לאחר שכל בני המשפחה סיימו לעיין במפות היה מחזיר אותן בזהירות למקומן, ואז יוצא בשמחה לעזור ליחזקאל ברפת ובלול.

66 על פועלו האקדמי של דוד ראו בכרך כ"ב של ארץ־ישראל שהוקדש לכבודו (שחר, 1991).

פרק רביעי

'לא על החרסים לבד חי האדם'

הדוקטורט שלא נכתב

בשנת 1954 עזבה רות את תפקידה כמפקחת מרחב ירושלים, והתמנתה למפקחת על בתי הנכות האזוריים במקום פנואל כהנא. במינוי זה זכתה בין השאר בשל עיסוקה המתמיד בפיתוח מוזיאונים ואוספים מקומיים אף בעת ששימשה מפקחת מרחב ירושלים.[1] באותה שנה, בהיותה כבר בת 40, פנתה לכתוב את עבודת הדוקטורט. רות קיבלה את התואר "מוסמך" כאשר סיימה את לימודיה בשנת 1939, בתקופה זו בעלי תואר שני שרצו להמשיך ולעסוק במחקר יכלו לעשות זאת ואף להתקדם במקום עבודתם גם אם לא היו בעלי תואר דוקטור, ונראה שגם רות, שהשתלבה בתחילה ב'בית נכות היהודים' ולאחר מכן במחלקת העתיקות המנדטורית, לא חשה צורך בתואר זה לשם קידומה. בשנות החמישים השתנתה הגישה, וכתיבת עבודת דוקטור נחשבה לגורם מרכזי ביכולת להתקדם במקצוע ולהשתלב בעולם המחקר, ואפשר לשער שמשום כך החליטה שעליה להתפנות בשלב זה של חייה לכתיבת הדוקטורט.

כבר בחפירת העי התוודעה רות לתקופת הברונזה הקדומה. הניסיון הראשון שלה לחקור את התקופה נכשל כזכור כאשר חיה קראוזה לא אישרה לה להשתמש בחומר מחפירות העי לצורך כתיבת עבודת הגמר לתואר 'מוסמך'. במהלך השנים המשיכה רות לחקור את תקופת הברונזה הקדומה, בעיקר עסקה במשפחת כלי בית ירח, וכשעמדה על הפרק כתיבת עבודת

1 גנזך המדינה, גל-44880/13, 9.2.54.

הדוקטור, היה זה אך טבעי שפנתה לעסוק בנושא זה. בפרשת הדוקטורט רב הנסתר על הנגלה, ובדומה לטאבו שהטילה רות על עניין מות התינוק, גם בזה לא שיתפה איש בפרטים, ולא סיפרה מעולם מה בדיוק קרה בפרק זמן זה. הנתון היחיד העומד לרשותנו לשחזור האירועים נמצא בגנזך המדינה — מכתב ששלח ייבין למנכ"ל משרד החינוך והתרבות, ובו נאמר:

"אני מעביר בזה לידך את מכתבה של הגב' רות עמירן, המופנה אל כבוד שר החינוך והתרבות, שבו היא מבקשת לאשר לה חופשה למשך שבעה חודשים, כדי שתוכל להשתמש בפרס מחקר, שהעניקה לה האוניברסיטה העברית לשם איסוף חומר לסיום עבודת דוקטור על הנושא 'תקופת הברונזה הקדומה ובעיותיה'. מצידי הייתי ממליץ בכל לב על הבקשה הזאת, שכן גם מחלקת העתיקות מעוניינת בהשתלמותם הנוספת של עובדיה המדעיים ובעיבודם ופרסומם של מחקריהם, הקשורים במישרים אל עבודתה של מחלקת העתיקות. ולא זו בלבד, אלא ערך עבודתה של הגב' עמירן, כפי שאני מכיר אותה, עשוי לחזק את השם הטוב של המלומדים הישראליים ומחקריהם בקרב חוגי המדע הבינלאומי".[2]

בהמשך המכתב מזכיר ייבין כי רות כבר ביקשה שנה קודם לכן לנסוע לחוץ לארץ לצורך מחקר זה, אך נענתה בשלילה. מסמך זה מזכיר את בקשתה לעסוק בנושא, את ההמלצה המלווה בקשה זו, את כוונתה לנסוע בקשר למחקר וגם את היותה זכאית לקבל מענק מחקר מן האוניברסיטה — כל זה מרמז כי בראשית 1954 הייתה רשומה ללימודים לתואר שלישי, ואף היה לה מנחה לעבודה. באוניברסיטה העברית לא נשמר כל תיעוד על כך, ועל כן השאלה המעניינת, מי היה המנחה שלה, נשארת ללא מענה. סוקניק, שרות הייתה תלמידתו, נפטר שנה קודם לכן. המועמד המתאים ביותר היה מזר, אם כי אין לכך כל עדות. שתי אפשרות נוספות שניתן להעלות הן מאיר שהתמחה אומנם באומנות האסלאם אך שימש כפרופסור בחוג לארכיאולוגיה או לחילופין אולברייט שיכול היה להדריך אותה במסגרת האוניברסיטה

2 גנזך המדינה, גל-44880/13, 4.2.54.

העברית. ואולם גם אם שאלת המנחה אינה ניתנת להכרעה, רות קיבלה את החופשה המבוקשת ממקום עבודתה במחלקת העתיקות. בשבעת החודשים שבין אפריל לאוקטובר 1954 היא חוותה מסע לימודים מרתק בכל רחבי אירופה, נסעה לכמה וכמה מדינות, נדדה ממוזיאון למוזיאון, ובכל מקום קיבלה אפשרות להתבונן וללמוד על כלי החרס שמקורם בכל רחבי המזרח הקדום. בכל החודשים הללו, שאת רובם בילתה לבד בלי דוד שנשאר ללמד בארץ, היא כתבה יומן מפורט שהיה הטיוטה הראשונית לדוקטורט שאותו התכוונה לכתוב. ביומן היא כתבה היכן היא שוהה, ומה היא רואה. היא כתבה הערות ומחשבות שעולות בראשה אגב הסתכלות בכלי החרס, ובמקרים רבים הוסיפה ציורים שנזקקה להם בעתיד, בהמשך עבודתה לאחר שובה לארץ.[3]

רות שהתה רוב הזמן הזה בלונדון, שם גרה אצל אחותה הצעירה אביטל. הטיסה ללונדון לא הייתה דבר של מה בכך; שדה התעופה בלוד היה אזור סגור, והיה צורך באישור מיוחד כדי להיכנס אליו. בשטח שדה התעופה שכן באותה העת גם המכון המטאורולוגי שדוד היה ממייסדיו. המטוסים היו מטוסי בוכנה, והטיסה ללונדון ארכה כשלוש עשרה שעות, ובכללן שלוש חניות ביניים; באתונה, ברומא ובפריז. כאשר הגיעה לבסוף לשדה התעופה בלונדון, קיבלה את פניה אביטל, שהייתה צעירה ממנה בעשר שנים. למרות פער הגילים היו האחיות מקורבות מאוד זו לזו, ורות הבכירה לקחה עליה לאורך כל השנים את תפקיד האחות הגדולה הדואגת. רחבעם עמיר, בעלה של אביטל, כיהן באותו הזמן כקונסול כללי של ישראל בלונדון, ובבית הזה שהתה רות בפרק הזמן שאספה את החומרים לעבודתה.

ב־10 באפריל 1954 נכנסה רות בפעם הראשונה בשערי המוזיאון הבריטי. המוזיאון שהיה ראשון המוזיאונים הציבוריים בעולם הוקם בשנת 1753, ועדיין הוא אחד המוזיאונים החשובים מכולם. רות הנרגשת נכנסה למבנה רחב הידיים האוצר בתוכו אוסף עצום ומרתק של ממצאים מכל רחבי המזרח הקדום. ביומנה כתבה בקצרה: "בפעם הראשונה ב־B.M. (המוזיאון הבריטי)". השורה הפשוטה והמצומצמת הזו מביעה דווקא היא יותר מכול

3 שלושת היומנים שכתבה בעת ההיא נמצאים בעיזבונו של דוד עמירן בבית הספרים הלאומי בירושלים, תיק ARC 4° 1800/54. תיאור החודשים ששהתה בחוץ לארץ מבוסס על יומנים אלו.

את הרגע שחיכתה לו זמן רב, ובמקום הזה תוכל בפעם הראשונה לראות את הכלים ולבחון אותם ממש, ולא מן הספרות בלבד. רות נהנתה לא רק מן הארכיאולוגיה במובנה המצומצם; היא טיילה לאורך האולמות והפרוזדורים, הסתובבה בין עתיקות מצרים לתבליטים האשוריים, וכמובן לא ויתרה על שרידי הפרתנון האתונאי. מהר מאוד היא חזרה לדבר שהיטיבה לעשות מכל דבר אחר — לעבוד. היא בילתה שעות רבות במוזיאון או במכון לארכיאולוגיה של אוניברסיטת לונדון הנמצא בסמוך למוזיאון, וסקרה בשיטתיות על כל המכלולים המתוארכים לברונזה קדומה שמקורם בכל רחבי המזרח הקדום. רות בדקה מכלולים שמקורם בארץ ישראל, כמו הממצא המתוארך לברונזה קדומה שנמצא בחפירות המשלחת הבריטית בלכיש ומכלולים שנתגלו ביריחו. היא ראתה את המכלולים שמקורם במצרים, אנטוליה, צפון סוריה ומסופוטמיה, וכתבה ביומנה את התלבטויותיה בקשר לממצא. דוגמה לכך ניתן למצוא בדברים שכתבה ביומנה ב־16 ביוני:

"מר בראון פתח לי את השולחן הניאוליתי וכן מגרה נוספת של חרסים נאוליתיים מקנוסוס. זה לא נראה לי קדום לקוסורה B,[4] ובכל אופן לא לפני האלף השלישי. נגד זה: מה עם הדמיון בין חרסים כרתיים אלה לבין הניאוליתי של ביבלוס — דמיון שהוא באמת חזק וברור.

אני צריכה עוד לציין כי הדמיון בין החרסים המחורצים האלה מכרתה וגם מג'ביל הנקראים ניאוליתיים, לבין החרס המחורץ מבית ירח — הוא רציני. אותו אופן חריצה במשולשים ממולאים בחריצים והכל בחריצה עמוקה.

שכחתי עוד לציין כי בין החרסים בשולחן ישנו שבר אחד אפרפר־צהבהב של מכסה. הכפתור שבור, הוא דומה מאד מאד למכסים של Kh. K. W.[5].

צריך עוד לציין שהגוונים של החומר הממורק (כאמור בחלקו הגדול גם מחורץ) הזה הם משחור דרך אפור — אפרפר — צהבהב — חום עד חום — אדמדם צהבהב וגם קצת ורדרד. אמנם אין האדום החזק של Kh. K. W. רוב החומר הוא בגוונים יותר ממוצעים, בין שחור לאדום.

4 Kusura B — קוסרה הוא אתר השוכן במערב אנטוליה. על החפירות באתר ראו: למב, 1937; הנ"ל, 1938.

5 Kh. K. W. (Khirbet Kerak Ware) — הכוונה לכלי בית ירח, ראו בהרחבה על משפחת כלים זו לעיל עמ' 56, הערה 57; עמ' 92, הערה 45.

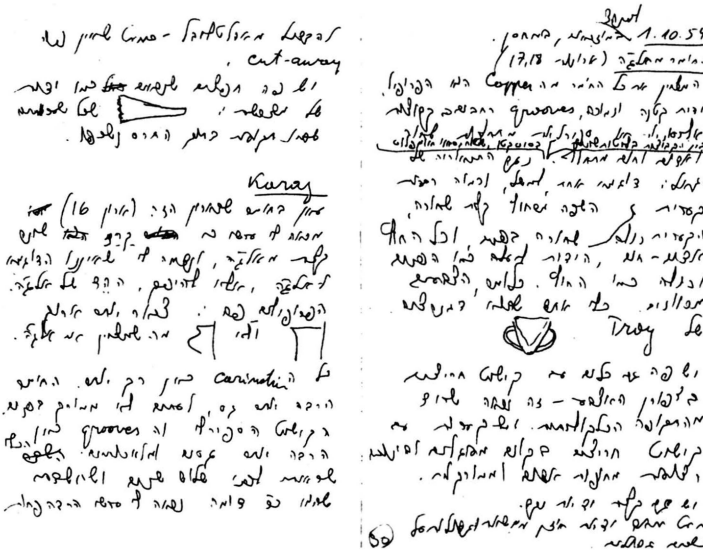
בסה"כ קשה להחליט שכל הקווים האלה הם דמיון מקרי. מצד שני — הקשיים הם רבים. צריך לנסות לקשור זאת בצורה ברורה עם אנטוליה. ואז כשהדמיון הוא בדרך ארוכה — אפשר להבינו."[6] בסופו של דבר, לא באו כל הטיוטות האלה לידי שימוש בכתיבת הדוקטורט, אך אפשר למצוא להן הד כתוב בספרה על הקרמיקה הקדומה של ארץ ישראל. כך לדוגמה יש זיקה ישירה לקטע זה בסעיף העוסק במשפחת כלי בית ירח בספר.[7]

בעת עבודתה במוזיאון ובמכון לארכיאולוגיה נפגשה רות עם הארכיאולוגים הבריטים העוסקים בארכיאולוגיה של המזרח הקדום. היא בילתה רבות בחברתה של ורוניקה ויליאמס־סיטון (Williams-Seeton), שאמנם לא הייתה לה משרת הוראה באוניברסיטת לונדון, אך היא הכירה היטב את כל הארכיאולוגים, והייתה מעורה בחיי החברה של לונדון. שתיהן נסעו לפגוש את אולגה טפנל (Tufnell) שחפרה בלכיש בשנות השלושים, את קתלין קניון שחפרה באותו זמן ביריחו ואת מקס מלואן (Mallowan) שחפר במסופוטמיה ובצפון סוריה. על הפגישה עם מלואן כתבה ב־4 ביוני: "שוחחתי ארוכות עם Mallowan, על Kh. K. W. (נתתי לו תדפיס) על הטומולוס. הוא שאל וסחט כהוגן".[8]

בראשית יולי נסעה רות לקופנהגן כדי לבחון את הקרמיקה שמקורה בחמה. חמה השוכנת בצפון סוריה נחפרה בשנים 1930-1938 על־ידי משלחת דנית, והחומר מן החפירה נמצא במוזיאון הלאומי בקופנהגן. בחפירה נחשפו שכבות יישוב מן התקופה הנאוליתית ועד לימי הביניים. לרות נמסרו המפתחות לחדרים שבהם אוחסנה הקרמיקה, והיא כהרגלה החלה בסקירה שיטתית של הממצאים. היא בדקה את הממצאים מן השכבות השונות, ואולם בשל התעניינותה בתקופות הקדומות היא התמקדה בעיקר בשכבות H - M המתוארכות מן התקופה הניאוליתית ועד לתקופת הברונזה התיכונה. אף שעסקה במחקר לא שכחה רות גם את תפקידה במחלקת העתיקות כאחראית על בתי הנכות. רות ראתה חשיבות רבה שהאוסף של מחלקת העתיקות ייכלול לא רק ממצאים שנחשפו בארץ אלא גם ממצאים המייצגים את כל הרפרטואר

6 בית הספרים הלאומי בירושלים, תיק ARC 4° 1800/54.
7 ראו: עמירן, 1963 , עמ' 90-95.
8 בית הספרים הלאומי בירושלים, תיק ARC 4° 1800/54.

הקרמי של המזרח הקדום. ואולם היות שלא היה אפשר לבצע חילופים ישירים של כלי חרס עם המדינות שבהן נמצאו הכלים, שכן היו אלו מדינות אויב, פעלה להחליף את הכלים עם מוזיאונים אחרים שמחזיקים את הכלים האלה. בשלב ראשון, רות סיכמה את עסקת חילופי הכלים שמקורם בחמה בין המוזיאון בקופנהגן ובין מחלקת העתיקות. בהמשך שהותה באירופה המשיכה בפעילות זו גם בעניין כלים הנמצאים בלובר, וכלים מחפירותיו של פטרי אשר היו מצויים במכון לארכיאולוגיה של אוניברסיטת לונדון.

צילום מיומנה של רות בעת נסיעתה לאירופה, 1954

לאחר שהייה של שבועיים בקופנהגן נסעה רות לצרפת, ללובר. ביומנה תיארה את ביקורה במוזיאון. רות שוטטה לא רק בין העתיקות. בארמון המלכות לשעבר שהוסב למוזיאון היא טיילה בין היצירות השונות, וחוותה את העושר העצום של אוספי אומנות, ציור ופיסול מימי הביניים ומתקופת הרנסאנס. היא התרשמה מיצירותיו של ליאונרדו דה וינצ'י, בייחוד מן ה'מונה ליזה' ומן 'המדונה בין הסלעים'. אומן אחר שהשאיר עליה את רישומו הוא

האמן הספרדי אל גרקו, מגדולי הציירים של המאה ה־16. במשך שבועיים עברה באופן שיטתי על הקרמיקה מאוגרית (ראס שמרה) שבמערב סוריה ומלרסה ומארי שבמסופוטמיה. רות פתחה את כל הארונות ובחנה מקרוב את הממצאים, ובהפסקות הקצרות שנטלה מן העבודה, הוסיפה והסתובבה באוספי העתיקות שבמוזיאון ובהם אוסף העתיקות המצרי. בראשית אוגוסט, לאחר שהות של חודש בדנמרק ובצרפת, עזבה רות את הלובר וחזרה לאנגליה, לעבודה במוזיאון הבריטי.

בכל החודשים הארוכים הללו נשאר דוד בארץ, לימד גיאוגרפיה באוניברסיטה והמשיך במחקריו. בראשית ספטמבר, לאחר חמישה חודשים ששהתה לבד, הצטרף אליה דוד. יחד הם נסעו ליוון לשלושה שבועות. רות ביקרה בחפירות באתונה ובדלפי, וכמובן גם השקיעה זמן רב בקרמיקה המוצגת במוזיאון באתונה. מיוון הם המשיכו לאיסטנבול, שם הייתה רות שלוש שנים קודם לכן בכנס המזרחני. בחודש שנותר לה היא סקרה את הממצאים המוצגים במוזיאון באיסטנבול; היא בדקה את הקרמיקה מחומס שבסוריה וכן את הקרמיקה מחפירתו של שומכר במגידו ומחפירתו של מקאליסטר בגזר.

אך בסופו של דבר, עבודת הדוקטורט לא נכתבה. היומנים שאותם מילאה היו בסיס ראשוני להמשך המחקר שדרש עיון נוסף וכתיבה של ממש. רות חזרה מאנגליה לעבודתה במחלקת העתיקות אבל לא לזמן רב. האם היא ויתרה על כתיבת הדוקטורט בשל מעורבותה בחפירות חצור שהחלה חודשים ספורים לאחר שובה? ואם כך הדבר, מדוע לאחר סיום עבודתה בחצור, כאשר התפנה לה זמן לשבת ולכתוב, העדיפה לעסוק בכתיבת הספר על הקרמיקה ולא בעבודת הדוקטורט. התשובות לכך לא נמצאו, ואולם כל השנים כאבה רות את ההחמצה — שלא הייתה בעלת תואר דוקטור.

חצור

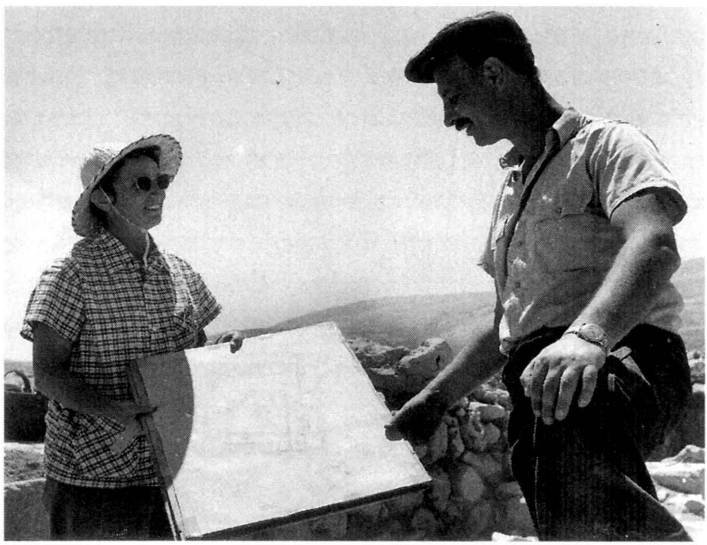
בראשית 1955 ארגן ידין משלחת חפירות לחצור. חצור היא מן האתרים החשובים ביותר בארץ. היא נזכרת במקרא פעמים אחדות; חשיבות יתרה

נודעת להזכרתה בפרשת כיבוש הארץ בידי יהושע. מלך חצור, יבין, עמד בראש ברית ערי כנען שנלחמו ביהושע בקרב מי־מרום. חשיבותה הרבה של חצור מודגשת בפסוק המתאר כי היא "ראש כל־הממלכות האלה" (יהושע יא, י). יבין נזכר גם בפרשת מלחמת דבורה: "וימכרם ה' ביד יבין מלך כנען אשר מלך בחצור" (שופטים ד, ב). חצור נזכרת עוד פעמיים במקרא: פעם אחת כאחת מן הערים שבנה שלמה "וזה דבר המס אשר העלה המלך שלמה לבנות את בית ה' ואת ביתו ואת המלוא ואת חומת ירושלם ואת חצר ואת מגדו ואת גזר" (מל"א ט, טו), ובפעם השנייה נזכר החורבן וההרס שהמיט תגלת פלאסר השלישי על חצור במהלך המסע שערך בשנת 732 לפנה"ס לארץ ישראל "בימי פקח מלך ישראל בא תגלת פלאסר מלך אשור ויקח את עיון ואת אבל בית מעכה ואת ינוח ואת קדש ואת חצור ואת הגלעד ואת הגלילה כל ארץ נפתלי ויגלם אשורה" (מל"ב טו, כט). חשיבותה של חצור באה לידי ביטוי גם בממצא הארכיאולוגי. חצור נזכרת בקבוצה השנייה של כתבי המארות (קבוצת פוזנר) המתוארכת למאה הי"ט או לראשית המאה הי"ח לפנה"ס. כמה שנים לאחר מכן, במחצית המאה הי"ח לפנה"ס, נזכרת חצור במכתבי מארי. ממכתבים אלו לומדים על קשריה של חצור עם הערים המרכזיות בצפון סוריה ומסופוטמיה, ובהן ימחד, קטנה, בבל ומארי. לאור זאת סביר כי בתקופת הברונזה התיכונה ב היו חצור וממלכתה קשורות למערכת הפוליטית והכלכלית של סוריה. חצור נזכרת גם במקורות מאוחרים מימי בית שני; בספר חשמונאים א' יא, 67 נזכר המישור של אסור (חצור) שבו חנה יהונתן בעיצומו של מסעו מבקעת גינוסר צפונה במלחמתו נגד דמטריוס. יוסף בן מתתיהו מזכיר את חצור השוכנת מעל ים סומכוס (אגם החולה).[9] תל אל קדח השוכן בגליל העליון כ־14 ק"מ צפונית לים הכנרת זוהה עם חצור עוד בסוף המאה ה־19. בשנת 1926 הציע זיהוי זה מחדש גארסטאנג שערך באתר חפירה קצרה שנתיים אחר כך.[10]

הבחירה של ידין בחצור נבעה מכמה סיבות. כבר בשנות לימודיו עסק ידין בנושאים הקשורים לתורת המלחמה בארצות המקרא, ומתוך כך החל

9 יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, ה, ה, 1.
10 גארסטאנג, 1927.

להתעניין בתל חצור בשל ההקשר שנזכרת חצור במקרא עם כיבושי יהושע ובקרב דבורה. סוללת העפר, ששיער ידין כי שימשה לביצור העיר, הייתה מוקד נוסף להתעניינותו. יתר על כן, המובאות הרבות בתעודות חיצוניות מאפשרות לשחזר את תולדות העיר. חפירת האתר תאפשר להשוות את התאוריות שנבנו על סמך התעודות עם ממצאי החפירות. בלונדון, ששם למד, החל לטוות את רעיון החפירה, ובראשית 1955, כששב מלונדון לאחר שסיים את הדוקטורט ומונה למרצה באוניברסיטה העברית, החל בארגון המשלחת.[11]

שגרת עבודת השדה הארכיאולוגית בחצור, רות בשטח ב

חפירת חצור הייתה החפירה הישראלית הראשונה שבה נחפר במשך כמה עונות תל מקראי. עד היום נחשבת חפירה זו כחפירה המכוננת בתולדות המחקר הישראלי שכן במהלך ארבע עונות החפירה גובשה בה הלכה למעשה שיטת החפירה שכונתה אחר כך 'השיטה הישראלית'. זאת ועוד, כמעט כל 'דור ההמשך' של הארכיאולוגיה הישראלית עשה בה את הכשרתו בעבודת

11 ידין, 1975, עמ' 11, 23-24.

השדה הארכיאולוגית. רות נחשבה לחברה הראשונה בצוות החפירה, והיה זה אך טבעי שכן קשריהם של רות וידין כבר החלו בזמן לימודיהם באוניברסיטה העברית. ואולם עד מהרה התעוררה בעיה שאף אחד משניהם לא חשב עליה; רות עבדה במחלקת העתיקות, וייבין שהיה מנהל המחלקה לא הסכים לשחררה לחפירה. ידין שרצה מאוד בהשתתפותה של רות בחפירה הציע כמה הצעות כדי שרות תוכל להמשיך ולהיחשב כעובדת המחלקה בפרק הזמן שבו תעבוד כחברה במשלחת החפירות בחצור. ההצעה אחת הייתה שהמחלקה תשאיל את רות למשלחת, אבל ייבין סירב לה, ועל כן הועלתה הצעה אחרת, ולפיה מחלקת העתיקות תהיה שותפה לחפירה ולמפעל כולו, ואז צירופה למשלחת יהיה מטעם מחלקת העתיקות עצמה. כאשר ייבין סירב גם לכך, פנה ידין לשר החינוך דאז, בן־ציון דינור, שהיה ממונה על מחלקת העתיקות, שינסה להשיג פשרה כלשהי בעניין.[12] אמנם רות הייתה הראשונה שידין פנה אליה כדי שתצטרף אליו לחפירה בחצור, אך לא רק בפני רות ניצבה בעיה, אלא גם בפני אהרוני ושאר אנשי מחלקת העתיקות שהיו מעוניינים להצטרף לצוות המשלחת. אין ספק שהתנגדותו הנחרצת של ייבין נבעה בראש ובראשונה מתפיסתו על חשיבות הנאמנות של עובדי מחלקת העתיקות למקום עבודתם, אבל אין גם להוציא מכלל אפשרות שבהתנגדותו הנחרצת הייתה גם מן הקנאה בצעירים הפונים לעתיד חדש ומבטיח. בסופו של דבר, ייבין לא נענה לשום הצעה, ובעצם אילץ את רות, כמו גם את האחרים, להתפטר מן המחלקה.

התכתבויות שונות בעניין מאפשרות להבין לא רק את העובדות עצמן אלא גם את הלך הרוחות של הנוגעים בדבר. וכך כתב ייבין לרות במכתב הפיטורין אשר נשלח אליה ב־7 ביולי:

"רות נכבדתי,

קיבלתי את מכתבך מיום 4 דנא, שבו את מודיעה על רצונך להתפטר מעבודתך במחלקת העתיקות.

תמהתי לא מעט למכתב זה. כעובר המעיד על עצמו, כי עבר בנאמנות

12 עזבון רות עמירן, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב.

ובמסירות במחלקת העתיקות שנים לא מעטות ותרם תרומה ניכרת לפיתוחה, היית צריכה לדעת — מה שגם אמרתי לך בשיחתנו האחרונה — שראשית חובתו של כל עובד במוסד כל שהוא היא לענייניו ולצרכיו של המוסד. איש לא כפה עליך את הדרך אשר בה בחרת ללכת, ואין זה עניין כלל לשאלת רצונו או חוסר רצונו של מוסד ממשלתי לעזור למפעל גדול וחשוב. אין כעובדי מחלקת העתיקות היודעים את מצב הדברים במחלקה לאשורו, ומי כמותם צריך היה לדעת ולהבין, מה המחלקה יכולה לעשות, ומה אינה יכולה לעשות. אין אני יכול, כמובן, להכריח את האנשים, שיבינו מה שנראה לי לנכון. אבל אין לאנשים האלה שום רשות לפרש את הבנתי, מה היא חובת מחלקת העתיקות, כאות לרצון או אי־רצון כל שהוא.

חוקרים צעירים באופן יחסי, שעדיין הרבה שנות עבודה לפניהם, אינם יכולים כלל להעריך, מה היא הזדמנות חוזרת או בלתי חוזרת, ועובדים שנהנו מחופש פעולה נרחב ביותר בימי עבודתם במחלקת העתיקות וניתנה להם היכולת להשתתף כמעט בכל ענפי הפעולה, שבהם נקטה המחלקה בשנים אלה, מן הדין הוא, שיכירו טובה על כך למחלקה.

אם יש למי שהוא רשות להביע דברי ביקורת על המעשה אשר נעשה, הרי אין זה לאלה, שאינם מכירים בכל מסגרת של חובה והולכים שבי אחר כל מקסם הנראה להם באותו הרגע.

איני רוצה לסיים מכתב זה מבלי שאביע לך את תודתה של מחלקת העתיקות על אותה עבודה שעשית בה בנאמנות.

בברכה

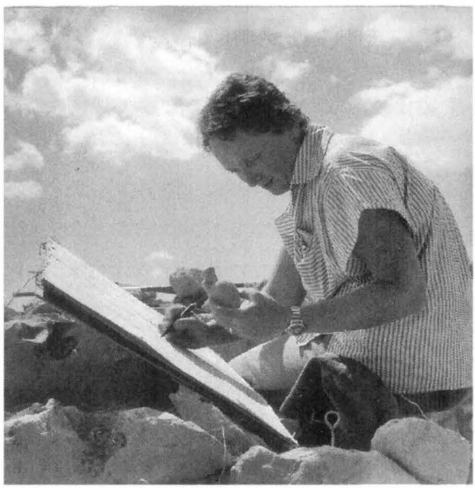
ש. ייבין

מנהל מחלקת העתיקות".[13]

נראה שהבדלי הסגנון בין רות גלוית הלב ובין אהרוני ה'יקה' באים לידי ביטוי גם בנימת דבריו של ייבין שכתב לאהרוני מכתב קצר בהרבה, ובסיומו הוסיף את המילים האלה: "אני מודה לך מאוד על המילים הטובות, שראית לנכון

13 גנזך המדינה, גל-44880/13, 7.7.55.

להוסיף בסוף מכתבך בדבר יחסינו האישיים, ואני רוצה לומר לך, כי אני מוקיר ומעריך מאוד את הדברים החמים האלה. אני מקווה, כי עוד תמשיך לשתף פעולה עם מחלקת העתיקות באותם מפעלים המשותפים לה ולמוסדות אחרים שגם יד לך בהם״.[14] כאשר התבטא פעם אהרוני בנוגע להשתלשלות העניינים בעניין הפיטורין, הוא תיאר זאת כך: ״עזבנו את אגף העתיקות ולשנינו הייתה שיחה מאוד ידידותית עם ייבין. בעקבות זה הוא אמר לי שעליה הוא כועס ועלי לא — מי יודע איזו מילות חיבה אמרה לו בשיחה זו״.[15]

מנהלת שטח ב בחצור: רות משרטטת

בצוות משלחת חצור נכללו ידין, מנהל המשלחת, עמנואל דונאייבסקי הארכיטקט הראשי וכן מנהלי השטחים הקבועים: יוחנן אהרוני, רות, טרודה דותן וז׳אן פרו (Perrot). מחנה המשלחת שכן בקיבוץ איילת השחר; הצוות והסטודנטים ישנו בבית ההארחה, סטודנטים שסיימו את חובותיהם הלימודיות והצטרפו כחופרים ישנו ב׳ברווזים׳ — לולים שהוסבו למגורים, ורוב החופרים

14 שם.

15 הדברים נאמרו במסיבה לכבוד יום הולדתה החמישים ב־ 12.12.64, ראו: ארכיון לתולדות אוניברסיטת תל־אביב, ארכיון אהרוני.

שהיו פועלי דחק מיישובי הסביבה חזרו כל יום בתום העבודה לביתם. ידין, שהיה אחת מן הדמויות הכריזמטיות בארכיאולוגיה של ארץ ישראל, בא לחצור עם הילת הרמטכ"ל לשעבר. לא רק אותה הביא אתו מן הצבא אלא גם את נוהלי ההיררכיה הצבאית, ואמנם החפירה התנהלה כדרכן של כל החפירות, אך ידין הקפיד כי הצוות הבכיר, ובכללו דונאייבסקי ומנהלי השטחים, יאכלו בשולחן נפרד. רות הייתה אחראית על שטח ב הנמצא בחלקו המערבי של התל הגבוה. אזור זה נבחר לאור ממצאיו של גארסטאנג שחפר בו בשנת 1927, וחשף בו שרידי מבנה גדול. הוא לא עמד על תכניתו המדויקת, אבל הערין כי מדובר בארמון או מקדש מתקופת הברזל.[16] ב־1 באוגוסט 1955 החלה עונת החפירות הראשונה, והיא נמשכה שלושה חודשים. משלחת החפירות עבדה בחצור ארבע עונות בשנים 1955-1958. התגלית העיקרית בשטח ב הייתה המצודה שהשתרעה כמעט על כל שטח החפירה. המצודה שנבנתה בשכבה VIII המתוארכת למאה הט' לפנה"ס היא מבנה מלבני גדול (25x21 מ') שקירותיו בעובי 2 מ'. פינות המצודה נבנו אבני גזית, ואורכן של אחדות מהן כ־1.5 מ'. מצפון למצודה נחשפו שני מבנים הזהים בתכניתם. בניין דומה נחשף מדרום למצודה. סביר להניח כי מבנים אלו שימשו את פקידות המצודה. שתי כותרות פרוטו איוליות שנמצאו בשימוש משני בשכבה הבאה עיטרו ככל הנראה את הכניסה למצודה בשכבה זו. המצודה נמצאת ממש בקצה התל, ועל כן קירותיה שימשו באזור זה כחומה. בשתי השכבות הבאות (VI-VII) המצודה עמדה על תלה, אך הוכנסו כמה שינויים במבנה. במרוצת המחצית השנייה של המאה ה־ח' לפנה"ס נבנתה חומת קדמות ונסגות שהקיפה את המצודה ממערב, מצפון ומדרום. החומה נבנתה על גבי הבניינים שהיו קודם לכן סמוכים למצודה. נוסף על כך נבנה מגדל בודד בפינה הצפונית־מערבית של התל החולש הן על הגישה המערבית לתל הן על הגישה הצפונית לו. במגדל המלבני (7x10 מ') היו שני חדרים. מבנים מנהליים חדשים הוקמו באותו הזמן ממזרח למצודה. המצודה חרבה בשנת 732 לפנה"ס במהלך מסעו של תגלת פלאסר השלישי, שטחה כוסה בשכבה עבה של אפר, מפולות טיח ואבנים.[17]

16 ידין ואחרים, 1958, עמ' 29.
17 ידין, 1972, עמ' 169-172, 187-190.

חצור — שטח ב בסוף עונת 1957

רגע של מנוחה בחצור, 13.12.1955

רות הגיעה לחצור בגיל 41 מוקפת בסטודנטים צעירים שאחדים מהם היו יכולים להיות ילדיה. לאורך חודשי החפירה נבנתה מערכת קשרים הדוקה בין רות לבין הסטודנטים שעבדו עימה. רות, חשוכת הילדים, שמחה לפרוס עליהם את חסותה עד שעם חלוף הזמן כונו מקצתם 'ילדי רות עמירן'. בקבוצה זו נכללו פרחיה בק ואבי איתן שחפרו בחצור למן העונה הראשונה. עוזה זבולון שהצטרפה בעונה השנייה, ואמנון בן־תור שהצטרף בקיץ 1958 לחפירה בחצור כסטודנט, ורק במקרה החל לעבוד בשטח ב. אבי איתן ששימש כעוזר מנהל שטח בשטח ב המשיך לחפור אתה גם אחר כך בתל נגילה ובירושלים. פרחיה ועוזה חברו אליה אחר כך בכתיבת הספר על הקרמיקה הקדומה של ארץ ישראל. רות שכבר הייתה בעלת ניסיון רב בעבודת שדה חלקה את ניסיונה עם הסטודנטים. המיון הקרמי של שטח ב היה למושג בפני עצמו, וכמו שנהגו לומר בחצור: "אצל יוחנן במיון שומעים את קולות הזריקה של הקרמיקה ואילו במיון של רות ישנה דממה כיון שרות שומרת הכל".[18] רות הייתה יושבת עם הסטודנטים שעבדו אתה וממיינת את הקרמיקה תוך מתן הסברים מפורטים. רות עשתה את המלאכה בדייקנות רבה; כל חרס טופל בנפרד, היא לימדה לאיזו תקופה יש לתארכו, והסבירה לאיזה כלי הוא שייך. מהר מאוד למדו הסטודנטים, כי בניגוד למיונים בשאר השטחים, המסתיימים תוך זמן קצר ועל כן מאפשרים מנוחה עד ארוחת הערב, המיונים בשטח ב נמשכים מדי יום ביומו עד לשעת הארוחה. אולם רות לא הסתפקה בכך וניסתה לצרף לעבודה כל סטודנט שרק יכלה. באחד מימי עונת 1957 בא סטודנט צעיר דוד אוסישקין שמו לבקר בחפירה. הוא ביקר בשטחים השונים כדי להתרשם מן הממצאים, אך כאשר התקרב לשטח ב קראה אליו רות: "בחור צעיר, קח מכוש והתחל לעבוד". אוסישקין מיהר להתרחק משם, ולשטח ב לא שב גם כאשר שנה לאחר מכן הצטרף לחפירות בחצור.

חשיבותה של חצור לגיבוש אסכולת החפירה הישראלית באה לידי ביטוי לא רק בעבודת השדה עצמה אלא גם בתחום המחקר הקרמי. רות ויוחנן אהרוני, שהיה מנהל שטח א, היו אחראים על עיבוד הממצא הקרמי מתקופת הברזל ועל הכנתו לפרסום. בדיון הקרמי התרכזו לא רק בתיאור

18 אבי איתן, בע"פ.

טיפוסי הכלים העיקריים הנמצאים בכל שכבה ושכבה, אלא גם בשאלות הכרונולוגיות הנובעות מן הממצא. בעקבות עבודתם בחצור פרסמו השניים את המאמר A New Scheme for Sub-Division of the Iron Age in Palestine,[19] ובו הם מציעים חלוקת משנה חדשה לתקופת הברזל. חשיבותו של המאמר רבה גם כיום לא רק בעיסוק בתולדות המחקר אלא גם בוויכוח המתנהל בשנים האחרונות בנושא זה.

החלוקה שהציעו מתבססת על תוצאות החפירה בחצור. בחצור נחשפו שש שכבות — V-X שתארוכן נקבע במאה העשירית עד השליש האחרון של המאה השמינית לפנה"ס. תארוך זה מבוסס על שני עוגנים כרונולוגיים, השער שנמצא בשכבה X ומיוחס לימי שלמה, וחורבנה של שכבה V המתוארך לשנת 732 לפנה"ס. רות ואהרוני הציעו לחלק את התקופה לשניים: תקופת הברזל ב ותקופת הברזל ג. שלב המעבר מברזל ב לברזל ג נקבע לשנת 840 לפנה"ס כיוון שתאריך זה הוא נקודת מפנה הן היסטורית, סוף ימי בית עומרי, הן ארכיאולוגית, כפי שניתן להבחין בשינויים הניכרים במכלול כלי החרס מחצור. לאור נתונים אלו הם מציעים במאמר זה את החלוקה הכרונולוגית הבאה:

תקופת הברזל א: 1200-1000 לפנה"ס
תקופת הברזל ב: 1000-840 לפנה"ס
תקופת הברזל ג: 840-587 לפנה"ס.[20]

במרוצת השנים הוצעו הצעות שונות לחלוקת משנה של התקופה. כך לדוגמה חלוקת האנציקלופדיה לחפירות משנת 1970, חלוקה שקיבלו חוקרים רבים ובהם אהרוני עצמו לאחר זמן וכן עמיחי מזר בספרו על הארכיאולוגיה של ארץ ישראל.[21] מאמרו של ישראל פינקלשטיין משנת 1996 חידש את הוויכוח על הכרונולוגיה של תקופת הברזל. לדעתו, יש לנקוט 'כרונולוגיה נמוכה', ולאחר ב־50 עד 80 שנה את המכלולים המיוחסים למאה ה־י' לפנה"ס.[22] מאז

19 אהרוני ועמירן, 1958.
20 שם.
21 מזר, 1970; אהרוני 1978; עמיחי מזר 1990.
22 פינקלשטיין, 1996.

הצעה זו של פינקלשטיין שוב נמצאת סוגיית הכרונולוגיה של תקופת הברזל במרכז מחלוקת מתמשכת.[23] למחלוקת זו חשיבות רבה בהקשר למאמרם של רות ואהרוני, שכן דווקא כיום חוזרים החוקרים לתאריך שהציעו הם בזמנם. ביטוי לכך ניתן למצוא לדוגמא במחקריהם של פינקלשטיין ועמיחי מזר המתארכים את המעבר מתקופת הברזל ב1 לתקופת הברזל ב2 לשנים 830/840 לפנה"ס, בדומה להצעה שהביאו לראשונה רות ואהרוני.[24]

משלחת חפירות חצור, עונת 1958

עונת החפירות האחרונה בחצור החלה באוגוסט 1958. כחודש קודם לכן יצא הסיור הראשון של החוג לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית לתורכיה, ובו השתתפו רוב המורים וכן תלמידים רבים. מורי החוג שיצאו לסיור הם: בנימין מזר, מיכאל אבי־יונה, יגאל ידין ואברהם מלמט, ומן

23 על הדעות השונות בנושא ראו: לוי והיים, 2005.
24 פינקלשטיין, 1998, עמ' 170; עמיחי מזר, 2005.

התלמידים שהשתתפו בו נזכיר את דוד אוסישקין, פרחיה בק, שרה בן אריה, עוזה זבולון וגדעון ונחמה פרסטר. אל חבורה זו הצטרפה גם רות שהתבלטה בקשריה הבין־לאומיים. בסיור נכלל ביקור באתרים מרוחקים, ונדרשו נסיעות ארוכות בג׳יפים ולינה בבתי מלון כפריים נגועים בפשפשים. באותם ימים עדיין לא היה לאף אחד מן הארכיאולוגים הישראליים, פרט לרות, קשר עם הארכיאולוגים התורכים, ובזכות קשריה האישיים של רות בחלק ניכר מן האתרים הדריכו אותם החופרים. שיאו של הסיור היה ביקור בקילטפה, וגם שם קיבלו את פניהם חופר האתר, תאחסין אוזגוץ׳ ואשתו נימט שהיו מיודדים עם רות.

הקראמיקה הקדומה של ארץ ישראל — הספר

בראשית 1955 עזבה רות את מחלקת העתיקות בטריקת דלת. ואולם לא עברו שנתיים, וייבין שב ופנה אליה כדי שתכתוב חוברת על הקרמיקה הקדומה המיועדת לנאמנים מטעם ׳חבר שוחרי העתיקות׳. פנייה זו משקפת יותר מכול את המעמד שלו זכתה רות בתחום זה שכן על אף הדברים הקשים שנאמרו בינה ובין ייבין ערב עזיבתה את המחלקה, עדיין העדיף ייבין לפנות אליה כדי שתכתוב את החוברת, ולא לאחד החוקרים האחרים בין אלו שעדיין נשארו במחלקה ובין חוקרים מחוצה לה. אהרוני אשר נדרש גם הוא לבקיאותה של רות, בניתוח הממצא הקרמי, התייחס לכך בצורה הומוריסטית: ״כשייבין הציע לי להיות מפקח על הגליל פקפקתי מאוד. אחת מאלה שהתייעצתי איתם הייתה רות, שישבה אז בחדר אחד עם כהנא. היא עודדה אותי, הסבירה לי שארכיאולוגיה איננה עניין מסובך כל כך. אמרתי לה: אבל מה אם חרסים? אינני מבין שום דבר בחרסים. זה עניין חמור, אמרה, אבל חוץ ממנה ממילא אין איש מבין מזה דבר. מאחר שאני טיפוס חשדני מטיבי ערכתי מיד ניסיון. בסיור במגידו עם כל גדולי הדור הרמתי חרס ממורק ומעוטר עם כל מיני תכונות יפות והראיתי אותו לאחד, לא אקוב בשמו. ההגדרה המיידית: תקופת הברזל ! הראיתי אותו בשקט לשני: ההגדרה ללא פקפוק: ברונזה תיכונה. השלישי הגדיר אחרי פקפוק מה:

ברונזה קדומה II. בסוף הגעתי לרות: היא לקקה קצת ואמרה שצריך לרחוץ ולשבור, אז הבנתי שהצדק עימה."[25]

החוברת 'על כלי חרס ארצישראליים' התפרסמה בראשית 1958 מטעם מחלקת העתיקות, שבינתיים הוסב שמה לאגף העתיקות.[26] בפתח החוברת הוסיף ייבין פתח דבר ובו התייחס למטרת החוברת: "אגף העתיקות מקווה כי יהיה בה בחוברת זו משום עזר ממשי וסעד רוחני לנאמניו בעיסוקם הרצוף במקצוע הקרוב ללבם וללב עובדי האגף גם יחד".[27] בחוברת תיארה רות את טיפוסי הכלים העיקריים למן התקופה הכלקוליתית ועד לתקופה הביזנטית. בלוח שצורף לחוברת נזכרו טיפוסי הכלים השונים שאותם תיארה בטקסט.

בסתיו 1959 הסתיימה העבודה במשלחת חצור, ומיד אחר כך נסעה רות לשיקגו עם דוד. לדוד הייתה שנה זו שנת שבתון, ורות שנסעה אתו השתלמה במכון המזרחני של אוניברסיטת שיקגו. בנובמבר 1960 שבו רות ודוד לארץ, ואולם לרות שכבר מלאו כמעט 46 שנה, לא היה לאן לחזור; לאגף העתיקות לא יכלה לשוב, ולעומת יוחנן אהרוני, שעזב אף הוא את המחלקה כדי להצטרף לחפירות חצור, רות לא סיימה את הדוקטורט, ולכן לא יכלה להשתלב בהוראה בחוג לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית. רות בחרה שלא לסיים את עבודת הדוקטורט, ובמקום זאת העדיפה להרחיב את החוברת שכתבה לאגף העתיקות לכדי ספר שלם ומפורט שיקיף את כל טיפוסי כלי החרס, וישמש ספר יסוד לנושא. את הרעיון להרחבת החוברת לספר הציע יוסף אבירם ששימש מזכיר הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית ומזכיר החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה, ורות מיד נענתה ליוזמה, ונרתמה במרץ לעניין.

בתחילה פנתה רות למרים מן ופרחיה בק שעבדו אתה בחצור, ויחד הן התחילו בכתיבת הספר. ואולם לאחר זמן קצר עזבה מרים את ירושלים, ובמקומה באה עוזה זבולון. מכיוון שרות לא עבדה באותו הזמן, לא עמד לרשותן מקום מסודר שיכלו לעבוד בו על הכנת הספר, וכך דירת המרתף הקטנה עם שני החדרים ברחוב אלפסי 9 שימשה למקום כתיבת הספר שהיה

25 הדברים נאמרו במסגרת מסיבה לכבוד יום הולדתה החמישים ב־12.12.64. ארכיון לתולדות אוניברסיטת תל־אביב, ארכיון אהרוני.

26 עמירן, 1958א.

27 שם.

לאחד מספרי היסוד של הארכיאולוגיה של ארץ ישראל. ואולם בעיה חשובה לא פחות ממקום העבודה הטרידה את רות — תשלום משכורות לעוזה ופרחיה וכן לפירי ירדן (לוינגר) שהכינה את עשרות הלוחות המלווים את הספר. רות, שהמחקר היה לחלק בלתי נפרד מחייה, לא התלבטה ושילמה את משכורותיהן ממשכורתו של דוד ששימש בעת ההיא פרופסור חבר בחוג לגיאוגרפיה באוניברסיטה העברית.[28]

בתהליך העבודה נכללו לימוד עצמאי של הנושא ואחר כך דיון משותף. פרחיה ועוזה נשלחו לספרייה לקרוא ולהכיר את הנושא שעליו רצתה לכתוב. לאחר שאספו את כל החומר הקשור לנושא, עברו על הדוחות הקרמיים, וקראו את המאמרים העוסקים בסוגיה, היו נפגשות פעמיים או שלוש בשבוע בביתה של רות לדיון. מבחינתן של עוזה ופרחיה היו אלו שיעורי הקרמיקה הטובים ביותר שבהן השתתפו. בדיונים הייתה רות מעלה טיעונים והצעות לחלוקת המשנה של התקופות השונות ולהגדרת אופיים של הכלים. השלוש היו דנות בכך במשותף, ולבסוף לאחר שליבנו את הנושא, הייתה רות מסכמת את המסקנות שהגיעו אליהן. כל אחת התמקדה בעיקר בתקופה אחת, אך את הדיון המסכם על כל תקופה עשו שלושתן יחד. הפרקים על הקרמיקה הנאוליתית והכלקוליתית נכתבו בידי רות בלבד, הדיונים הראשוניים על תקופת הברונזה הקדומה נעשו עם מרים תדמור, ולאחר מכן נמשכו עם פרחיה, ואת הפרקים על הברונזה התיכונה והברונזה המאוחרת כתבו רות ועוזה.[29] החלוקה הכרונולוגית של תקופת הברזל המשתקפת בספר מבוססת על השקפותיה של רות כמו שגובשו בחפירת חצור ופורסמו במאמר שלה ושל אהרוני על הכרונולוגיה של תקופת הברזל.[30] בעקבות העבודה בחצור

28 עוזה זבולון, בע"פ.

29 חלוקת המשנה של תקופת הברונזה המאוחרת בספר נעשתה על בסיס עבודה מוקדמת של רות שעסקה בעיבוד הממצא מן הקבר שנחשף בשנת 1933 במרכז ירושלים. בקבר נתגלו 56 כלים שהועברו עם מציאתם לבית הנכות של מוזיאון בצלאל. בשנת 1952 קיבלה רות את החומר לצורך הכנתו לפרסום. רות תארכה את הקבר למאה הי"ד לפנה"ס, תקופת 'אל־עמרנה', ואולם בדיון בקבוצת כלים זו גיבשה את העקרונות לכרונולוגיה הפנימית של התקופה שמקובלים עלינו גם כיום (עמירן, 1960).

30 אהרוני ועמירן 1958.

הכירה רות היטב את הממצא המתוארך לתקופת הברזל, ולפיכך בפרקים אלו כמעט ולא נעזרה בעוזה ובפרחיה.[31]

בשנת 1961 סיימה רות לכתוב את הספר על הקרמיקה הקדומה של ארץ ישראל. את פרק המבוא בספר ייחדה רות לתיאור שיטות התארוך השונות וכן לתיאור נרחב של תולדות תעשיית הקדרות. לאחר מכן החלה בתיאור שיטתי של כל טיפוסי הכלים מן התקופה הניאוליתית ועד סוף תקופת הברזל. הטיפולוגיה של כלי החרס מובאת באופן שיטתי וזאת בתיאור מפורט של הכלים השונים ובהפניה ללוחות. הספר יצא לאור בעברית בשנת 1963 בהוצאה משותפת של מוסד ביאליק והחברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה.[32] התרגום האנגלי התפרסם בשנת 1969, ועד היום ספר זה הוא הספר הנמכר ביותר שיצא בהוצאת החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה. רות התכוונה לכתוב ספר המשך על הקרמיקה של התקופות המאוחרות, אך כמו הדוקטורט, גם תכנית זו לא יצאה, בסופו של דבר, אל הפועל.

בזמן כתיבת הספר הוזמנה רות לקונגרס Ceramics and Man שתוכנן להיערך במרץ 1961 בבורג וארטנשטיין שבאוסטריה. הקונגרס נערך מטעם קרן ונר־גרן (Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research) המממנת מחקרים בכל תחומי האנתרופולוגיה. הכנס נחשב עד היום לאחד מן הכנסים החשובים בתולדות המחקר העוסק בקרמיקה, והוזמנו אליו כל החוקרים הנודעים בתחום המחקר הרב־תחומי של הקרמיקה, ובהם אנה שפרד, פרדריק מטסון (Matson) וג'ורג' פוסטר (Foster). רות התרגשה מאוד מן ההזמנה שכן מעמדה בארץ ללא משרה או עבודה קבועה לא היה ברור, ובהזמנה זו היה משום הכרה של החוקרים העוסקים בתחום זה בחוץ־לארץ במעמדה ובכישוריה. בפברואר קיבלה רות את תכנית הכנס, ודוד שכרגיל שמח תמיד בשמחתה, קנה לה את הספר *Archaeology of the Bible* וכתב לה בעמוד הראשון: "בברכה ואהבה, ביום התקבל ההזמנה לסימפוסיון על קרמיקה ואדם באוסטריה, 15.2.61".

31 עוזה זבולון, בע"פ.
32 עמירן, 1963.

ההרצאות בכנס עסקו בעיקר בהיבטים אנתרופולוגיים של ייצור הקרמיקה, והמכנה המשותף שלהן היה התפיסה הרב־תרבותית של הקרמיקה. מן ההרצאות המרכזיות שהושמעו בכנס זה ראוי לציין את הרצאתה של שפרד, ובה תיארה את ממצאי מחקרה הפטרוגרפי על הקרמיקה המעוטרת מריו־גרנדה (Rio-Grande) שבניו מקסיקו; את הרצאתו של פוסטר על המניעים לשינויים החלים בכלי החרס, וכן את הרצאתו של מטסון שעסקה במשמעות האקולוגית של כלי החרס. נושא הרצאתה של רות היה ראשיתה של תעשיית הקדרות במזרח הקדום.[33] בהרצאתה סקרה רות את השלבים שהביאו לגילוי הטין כחומר המתאפיין הן ביכולת העיצוב שלו הן בהיותו חומר המתחרס באש. רות כבר הכירה את החוקרים העוסקים בתחום הארכיאולוגיה של המזרח הקדום, ואולם בכנס באוסטריה היא פגשה בפעם הראשונה את שפרד ופוסטר. וכמו תמיד שהצליחה לרקום קשרים עם חוקרים בקהילייה הבין־לאומית, כך גם הפעם היא התיידדה עם שניהם, וקשרה אתם קשר קרוב שיימשך מאז והלאה.

ביתן הקרמיקה במוזיאון הארץ

במחצית הראשונה של שנות החמישים תרם ד"ר וולטר מוזס את כל האוסף הארכיאולוגי העשיר שהחזיק ברשותו וכן את ספרייתו לעיריית תל אביב, וזאת בתנאי שהעירייה תקים מוזיאון, ובו יוצג האוסף ותשוכן הספרייה. מוזס, שכבר בשנת 1926 עלה לארץ מגרמניה, היה אספן עתיקות, ובמרוצת השנים הצליח לרכוש פריטים רבים ששיקפו את תפיסת עולמו בנוגע לייחודה התרבותי של הארץ כמקום רב־תרבותי שאפשר למצוא בו ביטוי לחייהם וליצירתם של עמים שונים לבד מן היהודים. ואכן באוסף הארכיאולוגי שתרם לעירייה נכללו סרקופגים, פסלים רומיים, כלי חרס רבים ואוסף כלי זכוכית.

במוזיאון, ששמו נקבע ל'מוזיאון הארץ', תוכננו ביתנים אחדים, וכל אחד מהם יוחד לנושא מסוים. הביתן הראשון שנחנך בשנת 1958 היה

33 מאוחר יותר הרצאות הכנס פורסמו בספר שערך מטסון, ויצא לאור בשנת 1965 (מטסון, 1965).

ביתן הזכוכית, ובו כל אוסף כלי הזכוכית של מוזס. בדצמבר 1960 החליטה המועצה המדעית של המוזיאון להקים את ביתן הקרמיקה. על תכנון המבנה הופקד ורנר ויטקובר. ויטקובר כבר החל את עבודתו בשנות העשרים בברלין. בשנת 1933 הוא עלה לארץ, והיה לאחד מן האדריכלים החשובים בתל אביב. בין השאר תכנן את המבנים הראשונים של אוניברסיטת תל אביב שנבנתה באותו הזמן לא רחוק מן המוזיאון. ויטקובר סבר שמבנה המוזיאון צריך להיות מעניין, ואולם אסור שהארכיטקטורה תהיה אטרקטיבית עד כדי כך שתסיח את דעתו של המבקר מן המוצגים עצמם.[34] מתוך תפיסה ארכיטקטונית זו ביתן הקרמיקה שבנה היה חלל תצוגה אחד גדול שאפשר את הצגת כל הממצאים ללא הפרדה.

הביתן נועד לכלול בראש ובראשונה את אוסף כלי החרס שתרם ד"ר מוזס, ועליהם יתווספו כלים שיירכשו במרוצת הזמן. בהמלצתם של ידין ומזר פנה מנהל המוזיאון חיים אלפרין לרות וביקש ממנה שתשמש ליועצת המדעית של תכנון התצוגה בביתן הקרמיקה. אלפרין פנה לרות מיד לאחר שובה מן הכנס באוסטריה, ורות שהושפעה רבות מן התפיסות שהושמעו שם, הציעה לקרוא לתצוגה 'החרס בשירות האדם', ובאנגלית — Ceramics and Man כשם הכנס, ואף תכנית התצוגה תתבסס על אותם עקרונות.[35]

רות הציעה תכנית מפורטת לתצוגה שיהיו בה חמישה היבטים של כלי חרס בשירות האדם:

1. תצוגה מרוכזת של כל המוצרים שיצר האדם מחרס מן התקופות הקדומות ועד ימינו. בתצוגה זו יוצגו מלבד כלי החרס גם ארונות קבורה ואפילו צינורות ביוב.
2. תולדות מלאכת הקדרות, דרכי היצירה, ומעמדו של הקדר בחברה האנושית. בקבוצה זו יוצג בית יוצר על כל אביזריו וכן כלים המתוארכים לתקופה הנאוליתית שבה החל האדם לייצר כלי חרס. בתצוגה זו מתוכננת גם הצגה של תעשיית הקדרות בתרבויות קדם־תעשייתיות — הבאת כלים ממדינות שעדיין נמצאות בשלב הזה, כגון ניגריה.

34 אגסי, 1993, עמ' 44-45.
35 תעודות מארכיון ביתן הקרמיקה, מוזיאון ארץ ישראל.

3. תצוגה של התפתחות כלי החרס במשך התקופות ההיסטוריות. בתצוגה זו יוצגו טיפוסי הכלים השונים, על פי סדר כרונולוגי, מן התקופות הקדומות ביותר ועד לתקופות המאוחרות.
4. השימוש שנעשה בקרמיקה באומנות ובדת — הצגת צלמיות ופריטים הקשורים באומנות.
5. השימוש שנעשה בכלי חרס בחיי היום־יום. נושא זה יוצג על ידי שיחזור בית 'ארבעת המרחבים' שנחשף בשכבה IX בתל קסילה, ובתוכו יונחו כלי חרס שונים בהתאם למקומם בחיי הבית.

החידוש בהצעה של רות היה רב שכן ברוב המוזיאונים בעולם בדרך כלל ההתייחסות לכלי החרס היא רק בהיבט הכרונולוגי — הצגת הכלים לאורך ציר הזמן. הצעה זו שנוגעת לכל ההיבטים שאפשר למצוא בהם את הקרמיקה הייתה חדשנית, ולאמתו של דבר, לא היה היכן וממי ללמוד כיצד לממש רעיונות אלו לכדי תצוגה של ממש, והיה בזה אפוא נועזות רבה מקרב הנהלת המוזיאון שהסכימה להצעה זו. רות בנתה תצוגה של כלים מכל רחבי העולם, ונעזרה בכל מי שרק היה אפשר.[36] היא ניצלה את שהותה של חברתה הטובה מרים רוזן־איילון בטהרן לרכישת כלי חרס מעוטרים מן התקופה המוסלמית. כדי להציג כלים של תעשיית הקדרות המסורתית; היא ביקשה את עזרתו של פוסטר, שאותו הכירה בכנס באוסטריה, והוא שדאג להבאת הכלים ממקסיקו ומגואטמלה. ואולם קושי אמתי שהציק לרות היה קשור להשאלת כלים מיוון; רות הייתה מעוניינת להביא לתצוגה גם כלים שמקורם ביוון, אך חוקי העתיקות הנוקשים של יוון לא אפשרו זאת. רות לא נכנעה, ועירבה את משרד החוץ שדאג לבסוף לאישור להוצאת שני כלים מטיפוס 'קמאריס' שמקורם בכרתים ומתוארכים לברונזה תיכונה ב. האחד מטיפוס Kamares vessel ואחד שבר כלי מסוג Kamares egg-shell ware המאופיין בדקות הדופן כדקות קליפת ביצה.

36 כל הפרטים על רכישות המוזיאון מבוססים על התכתבויות מארכיון ביתן הקרמיקה, מוזיאון ארץ־ישראל.

הכלים לבית 'ארבעת המרחבים' המשוחזר הושגו רק בשלב מאוחר יחסית של התכנון. רות הציעה להגדיל את האוספים לא בקניות וברכישות של אוספים קיימים כי אם בהשתתפות פעילה של המוזיאון בחפירות. בשנת 1964 נחתם הסכם בין המוזיאון ובין 'החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה', על־פיו הוסכם שהמוזיאון ישתתף במימון חפירת ערד בסך 30,000 ל"י, ובתמורה יקבל המוזיאון 150 כלים מארבעת עונות החפירה הראשונות בערד. השאלה עד כמה על המוזיאון להיות שותף בגילוי הממצאים המוצגים בו נדונה ממש באותה העת גם במוזיאון ישראל שגם בהקמתו הייתה רות מעורבת (וראו להלן). בסופו של דבר, במוזיאון ישראל הוקמה מחלקת חפירות פעילה, ורות מונתה לארכיאולוגית השדה של המוזיאון. במוזיאון הארץ, לעומת זאת, הוחלט רק על חתימת ההסכם עם החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה, ומשמעות הדבר הייתה אפוא קבלת כלים שמקורם בחפירה, אך לא הקצאת משרות לחופרים ושותפות פעילה בחפירה.

חנוכת מוזיאון הקרמיקה נערכה ביום 27 ביולי 1966. לטקס הוזמנו אלף וחמש מאות איש, ובהם יו"ר הכנסת קדיש לוז, חבר הנאמנים של המוזיאון, בכירי עיריית תל אביב, אנשי מדע מן האוניברסיטאות השונות ועוד. את הדברים המרכזיים בטקס נשא ידין, ודיבר על ייחודו:

"אין תימה שכל המוזיאונים הארכיאולוגיים 'מלאים לעייפה' בכלי חרס אלא שמוזיאונים אלה ערוכים לפי השקפת הארכיאולוג שבידו הם משמשים כלי עבודה — משל כאילו היו ממלאים מוזיאון לרצענות ברצענים ובמחטים. ייחודו של המוזיאון לקרמיקה הוא שבפעם הראשונה לא רק בארץ אלא גם בעולם, משמשים בו כלי חרס נושא למטרות אחרות".[37]

ההכרה בייחודו של המוזיאון הייתה גם ברמה הבין־לאומית; במאמר שפורסם בכתב העת *Archaeology* תוארה התצוגה הייחודית של המוזיאון אגב הידרשות לתפיסה הרב־תחומית הבאה בה לידי ביטוי.[38] רות שקדה על מלאכת התכנון של ביתן הקרמיקה בשנים 1965-1963, ובו בזמן החלה לעבוד גם בתכנון האגף לארכיאולוגיה במוזיאון ישראל. ואולם מכיוון

37 מתוך 'בית האוצר לכלי יוצר', אבינועם חיימי, עיתון הארץ, 23.8.66.

38 'New Museums and Exhibitions', *Archaeology*, *20* (1967), p. 47.

שבביתן הקרמיקה הייתה אחראית בלעדית, יכלה להקימו בהתאם לתפיסת עולמה, במוזיאון ישראל הייתה השפעתה מועטה שכן הייתה רק אחת מצוות שלם שגם הוא היה כפוף להחלטות הנהלת המוזיאון.

פרק חמישי

'מלך ערד ישב הנגב'

מוזיאון ישראל — ההתחלה

עד אמצע שנות השישים של המאה העשרים לא היה במדינת ישראל אף לא מוזיאון אחד ששימש לתצוגת עתיקות ולתצוגת אוספי אומנות. אוספי העתיקות שהתגלו בתחומי ארץ ישראל עד שנת 1948 נשארו במוזיאון רוקפלר ששכן בחלקה המזרחי של ירושלים, והמוזיאון שהוקם בקומה הראשונה בבניין אגף העתיקות ברחוב שלמה המלך היה צר מלהכיל את הממצאים הרבים שנחשפו בינתיים. גם מצב אוספי האומנות לא שפר שכן גם האוסף שהיה ב'בצלאל' דרש מקום תצוגה הולם ממנו. כבר באמצע שנות החמישים החליטה ממשלת ישראל על הקמת 'מוזיאון ישראל', שישמש כמוזיאון הלאומי של מדינת ישראל, ובו ירוכזו כל אוצרות הארכיאולוגיה והאומנות השייכים למדינה. המודל שעליו התבססה תכנית זו היה של המוזיאונים האירופיים, כדוגמת הלובר הצרפתי והמוזיאון הבריטי האנגלי. מראש תוכננו שני אגפים במוזיאון; אגף אחד ייוחד לאומנות, ויוצגו בו חפצי אומנות יהודיים מלבד אומנות כללית, והאגף השני ישמש להצגת האוצרות הארכיאולוגיים שהתגלו בישראל מאז הקמת המדינה. בתחילה חשבו לבנות את המוזיאון בסמוך ל'בצלאל' (כיום ברחוב שמואל הנגיד), ואולם בסופו של דבר, הוחלט להקים את המוזיאון בגבעת נווה שאנן הנמצאת בלב ירושלים ומשקיפה אל הכנסת, אל משרדי הממשלה וכן אל האוניברסיטה העברית ששכנה באותו הזמן בגבעת רם. התקציב הראשוני של המוזיאון התבסס על

1,500.000 ל״י שנתנה ממשלת ארצות הברית, ועל כך נוספו תרומות שונות. התרומה הבולטת ביותר הייתה של ילדי שמואל ברונפמן מקנדה שתרמו מיליון דולר קנדי להקמת המוזיאון לארכיאולוגיה שייקרא 'מוזיאון ש' ברונפמן לעתיקות', וכמו כן הם הבטיחו שישתתפו באחזקת המוזיאון לאחר פתיחתו. במאי 1957 החליטה הממשלה על הקמת ועדת ייעוץ להקמת המוזיאון בת שישה חברים; שלושה שהתמחותם בתחום האומנות ושלושה אחרים מן העולם הארכיאולוגי. הנציגים של התחום הארכיאולוגי היו נחמן אביגד, פנואל כהנא ורות, ותפקידם היה להציע את התכנון הראשוני של המוזיאון לארכיאולוגיה. כבר בהצעה הראשונית שהתגבשה הודגש שהמוזיאון לארכיאולוגיה לא יהיה רק מקום להצגת הממצאים שנחשפו בחפירות השונות אלא גם מרכז מדעי. לשם כך הוקצו מראש מקומות לאולמות אחסון, למעבדות ולספרייה שישמשו את החוקרים שיעבדו במוזיאון.[1] מקורה של גישה זו בתפיסה שהייתה נהוגה באותה העת במוזיאונים רבים בעולם, ולפיה על המוזיאון להיות שותף לממצאים ולגילויים המוצגים בו, ומכאן שעל המוזיאון לצאת לחפירות. כחלק מתפיסה זו נקבע כי מלבד אוצרים, שתפקידם להיות אחראים לתצוגות השונות, ימונה למוזיאון אוצר שדה שינהל את חפירות המוזיאון.[2]

בפברואר 1961 הוקמה הוועדה הטכנית של מוזיאון ברונפמן למקרא ולעתיקות, והיא עסקה בתכנון אולמות התצוגה ובבנייתם. פרט לרות היו כל שאר חברי הוועדה אנשי אגף העתיקות שעבדו עם רות לפני שעזבה את המחלקה בשנת 1955. תפקיד הוועדה היה לתכנן את אולמות התצוגה, חדרי העבודה והמחסנים ולתכנן את תצוגות הקבע של המוזיאון. רות עסקה לא רק בתכנון המוזיאון, אלא בזמן שעבדה בוועדה הטכנית של המוזיאון המשיכה בעבודת השטח. בשנים האלה החלה לחפור עם יוחנן אהרוני בערד, ובה בעת אף ניהלה את החפירה בתל נגילה עם אבי איתן.

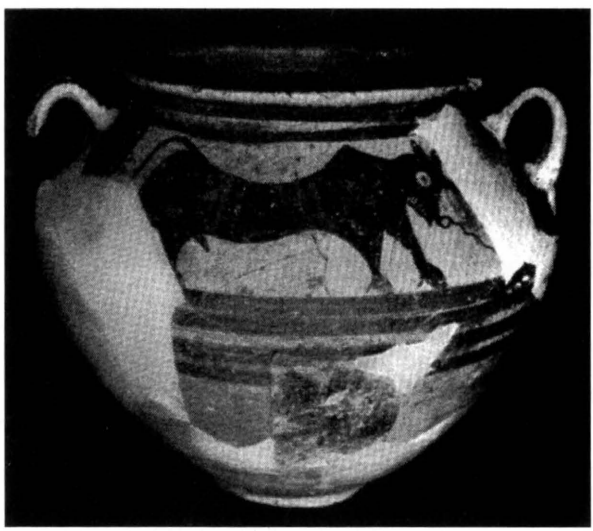
1 ראו: גנזך המדינה, תיק גל-1428/1; עמירן, 1965.
2 גנזך המדינה, תיק גל-1428/3.

תל נגילה

בשנת 1923 פרסם אולברייט מאמר ובו קבע את מקומה של גת, אחת מחמשת סרני פלשתים הנזכרים במקרא, בדרום השפלה.[3] בעקבות הנחה זו המשיך והציע אולברייט לזהות את תל עירני השוכן בסמוך לקריית גת עם גת.[4] בחפירות שנערכו במקום בשנת 1956 הוכח שאין הזיהוי נכון, ולפיכך החל מחדש החיפוש אחרי גת־פלשתים. מזר שבשלב זה עדיין תמך בעמדתו של אולברייט לגבי מיקומה של גת בדרום השפלה, הציעה לזהותה עם תל נגילה השוכן על גדת נחל שקמה כ־32 ק"מ מצפון לבאר שבע וכ־28 ק"מ ממזרח לעזה.[5] ביוני 1959 ערכו ס' בילוב (Bülow) ור"א מיצ'ל (Mitchell) סקר וחפירת ניסיון באתר. בפסגת התל צצו שרידיו של מתחם גדול, אותו הציעו לתארך או לתקופה הערבית הקדומה או לתקופת הברזל. על סמך החרסים שליקטו באיזור המתחם, כמו גם ההצעה לזהות את תל נגילה עם גת פלישתים, הסיקו בילוב ומיצ'ל כי התיארוך הנכון הוא לתקופת הברזל, ואת המתחם שבראש התל פירשו כמצודה פלשתית.[6] בעקבות הסקר הקים מיצ'ל את 'המכון לחקר ארצות הים התיכון', ופנה לרות לקבל על עצמה לנהל את החפירה באתר בעוד הוא יהיה אחראי למימון הפרויקט. את החפירה ניהלו רות, ששימשה כמנהלת המדעית, ואבי איתן, שעבד אתה בחצור, ושימש כסגנה. החפירות במקום החלו ביולי 1962, ואולם זמן קצר לאחר תחילת החפירה התברר כי שרידי הבניין אינם מצודה פלשתית אלא, כמו ששיערו בתחילה, ח'אן דרכים מן התקופה הערבית המאוחרת, ובדומה לתל עירני, גם תל נגילה לא הייתה מיושבת בתקופת הברזל א כלל, ולכן אין בסיס לזהותה עם גת פלשתים. העיר הפלשתית לא נמצאה אפוא, אך במקומה צצה ועלתה עיר כנענית שהייתה מיושבת בתקופת הברונזה התיכונה ב ובתקופת הברונזה המאוחרת.

3 אולברייט, 1923א, עמ' 8-10.
4 שם, עמ' 12.
5 על השלבים בזיהויה של גת־פלשתים ראו אצל רייני ונוטלי, 2006, עמ' 154-156.
6 בילוב ומיצ'ל, 1961.

שרידים המתוארכים לתקופת הברונזה התיכונה ב נחשפו בשכבות VII-XI. בשטח A נחשף קטע של רובע מגורים, ובו גושי בניינים שהופרדו זה מזה ברחובות מקבילים המרוצפים בחלוקים ובחרסים. בכל בית היה חדר או שניים וחצר קטורה, ובה נמצאו מתקנים שונים. בבתי המגורים נמצאו כלי פיאנס, חרפושיות, חותם גליל, שיבוצי עצם דמויי ציפורים ועוד. כמו כן נמצאה בפינה הדרומית־מערבית של שטח A כתובת פרוטו כנענית הכוללת כמה אותיות. בביצורי העיר נכללו חומה, סוללת עפר, חלקלקה וחפיר. היישוב עצמו נבנה על גבי גבעה שנישאה מעל פני השטח לגובה 7–8 מטר. על גבי המדרון הטבעי נשפכה סוללת העפר שהתנשאה מעל לגובה מטר וחצי מראש המדרון. בצדה הפנימי של הסוללה נבנתה חומת לבנים שתמכה חלקלקה שהייתה מורכבת מרובדי עפר מסוגים שונים שהושמו לסירוגין על ראש הסוללה. בתחתית המדרון נחצב חפיר.[7]

קדרה דו־גונית מתל נגילה

7 עמירן ואיתן, 1964; הנ"ל, 1965.

הממצא הידוע ביותר שהתגלה בחפירה זו הוא קדרה מעוטרת מטיפוס דו־גוני המתוארכת לתקופת הברונזה המאוחרת א. על צדה האחד של הקדרה צויר שור. השור צויר בפרופיל, בצללית בשחור. באפו של השור טבעת, וממנה משוך חבל. בצורה שבה עיצב הצייר את השור נראה כאילו רצה להביע את התנגדותו של השור למשיכתו בחבל. בצדה השני מופיעות שתי דמויות של ציפור ושל יעל, ואף הן מצוירות בצללית שחורה. בשל סצנת הפר סברה רות כי הקדרה שימשה לצורכי פולחן.[8]

ניתוח מחודש של הממצאים מן החפירה נעשה לאחרונה בידי ג'ו עוזיאל.[9] אף שעברו 45 שנים מאז החפירה, עדיין תל נגילה היא מקור מידע חשוב לתקופת הברונזה התיכונה ב, וזאת לדעת עוזיאל, בשל 'שיטות החפירה והתיעוד המופתיים' גם בקנה מידה של היום ובוודאי ביחס לחפירות משנות השישים.[10]

ערד

בראשית שנות השישים כבר הייתה רות בסוף שנות הארבעים לחייה. ילדים לא היו לה, ובעבודות הבית לא מצאה עניין, גם בבישול לא הצטיינה; את ארוחותיהם אכלו רות ודוד בבית מאירסדורף שבאוניברסיטה העברית, וארוחות קלות אכלו בביתם, לרוב היה זה לחם וחלווה שאהבה עוד מילדותה בבית הוריה. דוד כהרגלו, ויתר לה באהבה גם על כך. בהקדשה שנכתבה בינואר 1953, בפתח ספרו של ג'ראלד פיצג'ראלד (Fitzgerald) על הקרמיקה מן המקדשים הכנעניים בבית־שאן, כתב לה דוד: "רות עמירן, לא על החרסים לבד חי האדם אלא גם על הלחם, מדוד שלך לנצח". יתכן ויש בהקדשה זו יותר מרמז לתחושותיו של דוד ביחס למקום שתפסו מלאכות הבית בחייה של רות. רות הקדישה את כל זמנה למחקר הארכיאולוגי, והעבודה מילאה את כל עולמה. עם זאת, כיוון שלא הייתה לרות משרה באוניברסיטה, התעורר

8 עמירן ואיתן, 1964א.
9 עוזיאל, 2008, עמ' 115–201.
10 שם, עמ' 200.

בה הצורך במסגרת שבה תוכל לדון בבעיות בתחום הארכיאולוגיה. וכך, הפכו רות ודוד את הבית הקטן ברחוב אלפסי 9 בירושלים לבית אקדמי פעיל בו השתלבו חוקרים וסטודנטים בראשית דרכם. רות פרשה את חסותה על הסטודנטים שהיו אצלה כבני בית, ועד מהרה התגבשה 'חבורת רות עמירן'. במציאות בה רות ודוד היו חשוכי ילדים, היה בכך גם משום נחמה, שכן רות כמהה לחום האימהי וסטודנטים אלה היו לה מעין ילדים. בגרעין של החבורה נכללו הסטודנטים שעבדו אתה בשטח ב, ואולם עד מהרה הצטרפו אליה עוד צעירים. בחבורה זו שנחשבה ל'דור הביניים' של הארכיאולוגיה הישראלית נכללו פרחיה בק, עוזה זבולון, אמנון בן־תור, יגאל שילה, אבי איתן, יורם צפריר, עוזי פארן, רפי בראון, ויעל ישראלי. בחדר האורחים, ששימש גם חדר עבודה, היו יושבים ומשוחחים על נושאים הקשורים למחקר הארכיאולוגי, ובין לבין גם לא נמנעו מ"רכילות אקדמית". פעם בשנה הייתה רות מארחת את כולם לארוחה חגיגית, אלא שמזה ניסו להתחמק שכן, כאמור, לעומת כישוריה בתחום המחקר הארכיאולוגי, התחום הקולינרי לא נכלל בכישרונותיה. הטוטליות שהייתה במערכת יחסים זו הכבידה על הבנים שבחבורה. על כן בעוד בנות החבורה התמידו בקשר איתה לאורך השנים, התרחקו ממנה הבנים במהלך הזמן. חבורה זו הייתה גם הבסיס לצוות שיצא עם רות לעונות החפירה הראשונות בערד, החפירה שתהיה מרכז חייה משם ואילך.

בשנת 1961 הוחלט להקים בנגב המזרחי עיר חדשה שתשרת את משפחות העובדים בתעשיות הברום והמלח בים המלח. מיקומה של העיר נקבע על מצוק הר כידוד שהיה קרוב מצד אחד למפעלים ועם זאת אפשר ליהנות מתנאי אקלים נוחים הנובעים ממקומו — 600 מטר מעל פני הים. שמה של העיר — ערד ניתן לה על שם תל ערד השוכן 9 ק"מ צפונית־מערבית לשטחה של העיר. עוד בשלב תכנון העיר יזם לובה אליאב, שעמד בראש מנהלת החבל לפיתוח ערד, את החפירה בתל ערד. אליאב ראה בחפירה זו פרויקט חשוב, וזאת משתי סיבות עיקריות: כלכלית והיסטורית. מבחינה כלכלית הוא ראה במפעל הזה אפשרות לפיתוח מקורות תעסוקה לעיר הנבנית, ובכלל זה פיתוח התיירות. נוסף על כך רצה להקנות לעיר החדשה מימד היסטורי, וזאת בחשיפת צפונותיו של התל. אליאב שהכיר את רות עוד מימי לימודיו

באוניברסיטה העברית בראשית שנות הארבעים, כאשר שירתו יחד בהגנה, הציע לה לבוא לחפור את תל ערד. רות, שעבדה באותו הזמן בוועדת התכנון של מוזיאון ישראל, הסכימה להצעה, ופנתה ליוחנן אהרוני להצטרף לניהול החפירה. רות ואהרוני היו מעוניינים בחפירה שכן עד אז לא נחפרו תילים השוכנים בחבל ארץ מדברי, ועל כן ראו בכך הזדמנות מעניינת. אליאב שידע היטב כי "לעולם אין הקומץ הניתן לאריות הארכיאולוגיים משביע, אך אם תיתן להם תקציב, יחפרו את הארץ לאורכה ורוחבה", דאג לתקציב לעונת החפירות הראשונה, ורות ואהרוני החלו בתכנון החפירה.[11] בשלב ראשון התלבטו השניים מתי כדאי להתחיל לחפור, ולבסוף החליטו להתחיל לחפור בחורף שכן באזור צחיח למחצה כבקעת ערד התנאים בקיץ קשים מנשוא. עונת החפירות הראשונה החלה ב־18 בפברואר 1962, אך לאחר שבועיים התברר להם עד כמה טעו; חורף 1962 היה סוער למדי, ובראשית מרץ החל לרדת שלג בבקעת ערד, ועד מהרה כוסה התל במעטה כבד של שלג. במצב זה לא רק שלא היה אפשר לחפור אלא גם נמנעה אספקה. החופרים והצוות חולצו על ידי הצבא, והחפירה חודשה רק לאחר שנרגע מזג האוויר. בחודשים מרץ-אפריל 1962 התקיימה עונת החפירות הראשונה, והשתתפו בה כ־170 חופרים ועוד כ־40 אנשי צוות. עיקר החפירה בעונה זו התמקדה בתל הגבוה, ונחשפו שרידים המתוארכים לתקופת הברזל ולתקופה הרומית.

בחפירת ערד כבר נחשבה רות לאוטוריטה של תקופת הברזל, וזאת בעקבות חפירותיה בשטח ב בחצור ולאחר שפרסמה עם אהרוני את מאמרם המשותף, ואולם גילוי מקרי אחד שינה את חייה בתכלית; רות ידעה על מציאותם של שרידים קדומים בערד שכן בשנות החמישים נסקרה הגבעה ונתגלו בה שרידים המתוארכים לתקופה הכלקוליתית ולתקופת הברונזה הקדומה, אולם על סמך הסקרים לא היה אפשר לשער את עוצמת נוכחותה של תקופת הברונזה הקדומה באתר.[12] בכל יום בשעות הצהריים עם סיום העבודה היה הצוות חוזר מן התל למחנה המשלחת שבערד בטנדר פתוח. באחד הימים כאשר יורם צפריר ישב בקצה הטנדר הבחין לפתע בקטע בנוי המבצבץ מן

11 אריה לובה אליאב, בדברים שכתב באלבום הוקרה לרות.

12 גליק, 1957, עמ' 14. בשנת 1953 עשה דוד אלון עוד סקר, וראו עמירן ואחרים, 1978, עמ' IX.

האדמה. למחרת סיפר זאת לאהרוני ולרות, והם שלחו את יהודה נבו לחפור במקום. הייתה זו חומת הברונזה הקדומה שהקיפה את העיר הכנענית. ורות, שכל חייה הארכיאולוגיים עברו עד אז בניסיונות חוזרים ונשנים לעסוק בחקר תקופת הברונזה הקדומה, זכתה בגיל 48 להגשים את חלומה, ופי שהתבטאה מאוחר יותר: "ומאז אותו יום לא עליתי יותר לתל למעלה".[13] חפירת הבדיקה כללה עבודה בשני ריבועים; בריבוע הצמוד לחומה החלה להיחשף חומת העיר המתוארכת לתקופת הברונזה הקדומה ב. בריבוע החפירה השני נחשפו שרידים מן התקופה הכלקוליתית. בהמשך העונה ערכה רות סקר בגבעה המערבית לתל במהלכו נחשף תוואי החומה הקדומה.

חומת העיר הכנענית בעת חשיפתה

בשנת 1963 החלה עונת החפירות השנייה בערד, ובה נחפרה העיר התחתית. אף שהחפירה בעיר התחתית הייתה חשובה לה מאוד, רות לא יכלה להשתתף כיוון

13 מיקי סבן, בע"פ.

שהייתה מחויבת למי"ל ולהמשך החפירה בתל נגילה. מי"ל שהיה אחראי על גיוס הכספים לפרויקט החפירות בתל נגילה, הצליח אומנם במשימתו, אך מכיוון שמשך את חלקם הגדול כמשכורת לעצמו לא נותרו כספים לחפירה בפועל. עקב כך, עונת החפירות השנייה התקיימה במתכונת מצומצמת, ובסופו של דבר, החפירה בתל נגילה הסתיימה לאחר עונה זו. לשמחתה של רות את עונות החפירה הבאות בערד היא כבר לא החמיצה. בעונת החפירות השניה בערד הופקדה החפירה בעיר התחתית בידי משה כוכבי, שהיה באותה העת סטודנט לתואר שלישי בחוג לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית, בעונה זו נחשפה חומת העיר והמגדלים הצמודים לה, וכן החלו בחשיפת בתי המגורים הפרטיים.

העונה הראשונה בערד. מימין: יורם צפריר, רות, יוחנן אהרוני, מיכאל פייסט. יושב: אבי איתן

למן עונת החפירות השלישית, בשנת 1964, חפרו רות ואהרוני בר־זמנית. רות חפרה את העיר התחתית בעוד אהרוני המשיך לחפור את המצודה הישראלית על ההתל הגבוה. בעונת חפירות זו החליטו ארבעה תיכוניסטים בני שבע עשרה להשתתף בחפירה. אחותו של אחד מהם עבדה במשלחת החפירות, והיא הציעה לו ולחבריו להצטרף לכמה ימים לחפירה. מוקדם בבוקר יצאו הארבעה מחולון, והיטלטלו בדרך לא דרך עד שלבסוף אחרי שעות הגיעו

לחפירה. וכאשר ירדו סוף־סוף מן הטרמפ שהביא אותם למרגלות התל, ועדיין לא הספיקו לשאוף מעט אוויר מן הנסיעה הקשה, פגשו לפתע אישה במכנסי ברמודה שפרצה לעומתם בצעקות: "בחורים, למה אתם לא עובדים, מדוע אתם עומדים בבטלה". קבלת פנים זו לארבעת הנערים, שכל רצונם היה להשתתף בחפירה ארכיאולוגית, כמעט החזירה אותם על עקבותיהם, אך ממש אז ירד מן התל הגבוה מיכאל פייסט ששימש כמודד משלחת החפירות, והציע להם לעלות ולהצטרף לחפירה של אהרוני. הארבעה השתכנעו, ולפחות לשניים מהם, רוני רייך ואיתמר זינגר, שהיו ברבות השנים לארכיאולוגים, הפגישה הראשונה עם רות, ובעצם עם הארכיאולוגיה כולה, הייתה חוויה שלא תישכח.

ארכיאולוגית שדה במוזיאון ישראל

במרוצת 1964 הלכה ונשלמה בנייתו של מוזיאון ישראל, ובה בעת הוחלט על חלוקת התפקידים במוזיאון. את ההחלטה לגבי המינויים קיבלו ידין, טדי קולק, שנבחר בעצת בן־גוריון לנהל את פרויקט הקמת המוזיאון, ואברהם בירן, ששימש באותו הזמן כמנהל אגף העתיקות. למנהל המוזיאון מונה פנואל כהנא שבעבר עבד עם רות עוד במחלקת העתיקות של ממשלת המנדט. לתפקידי האוצרים מונו אנשי אגף העתיקות: לאוצרת התקופות הקדומות מונתה מרים תדמור, חברתה הטובה של רות. רות הסטרין התמנתה לאוצרת תקופת הברזל והתקופה הפרסית, וללוי יצחק רחמני הוצע לקבל את משרת אוצר התקופות המאוחרות. רחמני היה חבר בצוות ההקמה, ואולם משנפתח המוזיאון העדיף לחזור לאגף העתיקות, ואת מקומו תפסה יעל ישראלי, שנמנתה על חבורת "ילדי רות עמירן". רות מונתה לארכיאולוגית השדה של המוזיאון שכן הייתה בעלת הניסיון העשיר מכולם בעבודת שדה ארכיאולוגית. כישוריה הרבים תאמו את הגדרתם את התפקיד כ"כולל אחריות לחפירות הארכיאולוגיות בשם המוזיאון, ניהול חפירות שדה ועיבוד מדעי מלא של הממצאים מהחפירות. על הארכיאולוג הנושא במשרה זאת לדעת ידיעה מלאה על כל החפירות המתנהלות בארץ ועל ממצאיהם".[14]

14 גנזך המדינה, גל-1428/3.

רות שכבר מראשית דרכה המקצועית ראתה חשיבות רבה בשימוש במדעים במחקר הארכיאולוגי, סברה כי בתפקידה החדש, כארכיאולוגית השדה של המוזיאון, תוכל לקדם נושא זה. היא ראתה חשיבות רבה בפיתוח מעבדות שישמשו למחקר פעיל ולא רק לשימור חפצים עתיקים. כזכור מאז ראשית שנות הארבעים ניסתה רות לקדם את המחקר הפטרוגרפי בארץ, ועתה לראשונה נראה היה שתוכל לעשות זאת. בכנס על הקרמיקה שנערך באוסטריה בשנת 1961 קשרה רות קשרים הדוקים עם אנה שפרד, ובתמיכתה קיוותה להקים במוזיאון מעבדה לפטרוגרפיה ולטכנולוגיה של הקרמיקה שבה יבצעו מגוון מחקרים בנושא. במכתב שכתבה רות עוד לפני פתיחת המוזיאון בפועל היא מציעה להקים את המעבדה במוזיאון. רות כתבה לבירן ששימש יו"ר מועצת מוזיאון ברונפמן:

"ערכה של שיטה זו הוא רב ביותר לחקר בעיות ארכיאולוגיות־היסטוריות חשובות. בעיקר בעיות בתחום קשרי־מסחר בין תרבויות שונות, או קשרי מסחר של חלקים באותה ארץ, עשויות להתברר ולהתלבן בעזרת שיטה זו. כי בעזרת שיטה או שיטות אלו ניתן ללמוד על מקום ייצורם של כלי חרס ביתר דיוק מאשר על ידי ניתוח ספגוני".[15]

יש לזכור כי אף־על־פי שעברו עשרים שנה מאז שעשתה את הבדיקות הפטרוגרפיות הראשונות בעזרת פרומן, לא נעשה בארץ כל מחקר אחר בתחום זה. וגם הפעם ניסיונה של רות להקים מעבדה פטרוגרפית היה ניסיון חלוצי. רות כותבת וממשיכה:

"הניסיון הקצר שלנו והניסיון בן שנים מרובות של ד"ר אנה שיפארד מלמד שעבודת מחקר מסוג זה מחייבת שיתוף פעולה הדוק בין הארכיאולוג הממציא את הבעיה ואת החומר לבדיקתה, לבין הגיאולוג המביא את תוצאות מחקריו אל הארכיאולוג, ואשר ביחד הם קובעים איך להמשיך ולתקוף את הבעיה, ולהתקדם בהבנתה. הדבר היחידי הדרוש

15 גנזך המדינה, רש־1558/12. 24.1.65.

לפיתוח מעבדה כזאת היא החלטה שהיא דרושה [...] אין שום ספק בדבר שפתיחת מעבדה פטרוגרפית כזאת במוזיאון המרכזי של ישראל תעורר התעניינות רבה בכל חוגי החוקרים בעולם. ונראה לי שבקלות נוכל לבצע מפעלי מחקרים בשיטה הזאת במעבדה שלנו בשיתוף עם חוקרים או גורמים ביוון, תורכיה וכו' — שהרי יש לאיזורים אלה הרבה בעיות ארכיאולוגיות — היסטוריות משותפות".[16]

מכתב זה, שבו שוטחת רות את ה'אני המאמין' שלה, מאפשר הצצה לתפיסת עולמה. רות, שהייתה חלוצה בהכנסת השימוש במדעים לתחום הארכיאולוגיה (ראו להלן את תרומתה לתחום הארכיאולוגיה הבוטנית), ראתה בהם רק כלי עזר למחקר הארכיאולוגי שמטרתו לסייע במחקרן של בעיות ארכיאולוגיות והיסטוריות. הארכיאולוג עניינו להגות את שאלת המחקר, ולגבש בסוף את המסקנות הארכיאולוגיות. גישה זו משקפת במובנים רבים את הדור הראשון של העוסקים בתחום המדעים בארכיאולוגיה. החוקרים שביצעו בפועל את הבדיקות באו מדיספלינות שונות, והיו בראש ובראשונה אנשי מקצוע בתחומם הם. את המחקר הקשור לארכיאולוגיה עשו מתוך עניין ורצון לפתור בעיות שאינן בתחום התמחותם. במרוצת השנים חל שינוי מהותי בגישה לשילוב המדעים. כיום החוקרים שעוסקים בתחומים אלו הם כבר תוצרים של חינוך מדעי שהכשיר אותם מלכתחילה לעסוק במדעים בתחום הארכיאולוגיה, ולכן אינם נתפסים כ'כינור שני' במחקר הארכיאולוגי, אלא מתווים בעצמם את שאלות המחקר הנוגעות לתחום התמחותם. עניין נוסף המשתקף במכתב זה הוא החשיבות שראתה רות בכינון קשרי מדע בין־לאומיים, קשרים שיתקיימו על בסיס קבוע עם בכירי החוקרים עם שילובה של הארכיאולוגיה הארץ־ישראלית במחקר הכולל של המזרח הקדום.

ב 26 בדצמבר 1965 אישרה הנהלת המוזיאון את הקמת המעבדה, ורות ממהרת וכותבת לשפרד:

"אנה היקרה עד מאוד,
אני הרבה יותר משמחה ברגע זה. לפני מספר שעות אישרה הנהלת מוזיאון

16 שם.

ישראל את הקמת המעבדה הפטרוגרפית. כעת נוכל להתחיל בעוצמה רבה, מהר ככל האפשר, כמו שרצינו! נזמין כעת את כל המכשירים (בינוקולר ומיקרוסקופ Dialux-Pol). אני מאמינה שהדברים באמת מתקדמים. אנא, סלחי לי על השפה הגרועה, אני כותבת במהירות".[17]

שפרד ביקרה בארץ בסוף אפריל 1966, ושהתה כאן חצי שנה, שבה עבדה עם רות על כמה פרויקטים. כיום אי אפשר לשחזר על אלו פרויקטים עבדו כיוון שלא נמצאה כל עדות למחקרים אלו. נראה שתכניתן לבחון את מוצאם של הכלים הקפריסאיים שנמצאו באתרים שונים בארץ ישראל, בעיקר את הפכיות הקפריסאיות האופייניות לתקופת הברזל ב מטיפוס 'שחור על אדום', לא יצאה אל הפועל. במכתב שכתבה שפרד לרות מיד לאחר ששבה לארצות הברית, היא מזכירה את עבודתה בארץ, וכותבת כך:

"שמעתי שד"ר ארנסט רייט אינו יכול לשוב לירדן. זה הזכיר לי את החשיבות של הימנעות מכל אזכור של עבודתי איתך בכל פרסום בעברית. אני מדגישה נקודה זו כיוון שהעניין שלך כה עז עד שקל לך לשכוח זאת. פרסומים שכאלה יכולים להרוס את ההזדמנות שלי להמשיך ולעסוק בארכיאולוגיה של ארץ ישראל ולסייע לגיאולוגים אשר צריכים את עזרתי".[18]

בעת שהותה של שפרד בארץ עבדה אתה סטודנטית צעירה בשם חיה שנהב. רות הייתה בקשר עם דודו, בעלה של חיה, ששימש כרפא הראשי של משלחת חצור. חיה למדה גיאולוגיה, ורות שחיפשה חוקרים שיעסקו בפטרוגרפיה, הציעה לה לכתוב את עבודת המוסמך שלה בנושא זה. עבודתה היא בעצם עבודת המחקר הראשונה בתחום שנעשתה בארץ.[19] העבודה שנכתבה במסגרת

17 מכתב מרות לאנה שפרד, 26.12.65, עיזבון רות עמירן, אוניברסיטת בן־גוריון שבנגב.
18 מכתב מאנה שפרד לרות, 14.11.65 (שם).
19 אמנם רות ביצעה כמה מחקרים פטרוגרפיים בראשית שנות הארבעים, אך הם לא נעשו בשיטות המקובלות במחקר הפטרוגרפי (ראו לעיל עמ' 56-57, 64-65), ולכן נחשבת העבודה של שנהב לעבודה הפטרוגרפית הראשונה שנעשתה בארץ.

החוג לגיאולוגיה באוניברסיטה העברית עסקה בבדיקות פטרוגרפיות של חרסים מחפירת חצור. רות שהייתה הרוח החיה שסייעה בעבודה, מצאה לחיה דוגמאות שאותן בחנה, וגם יעצה לה בזמן כתיבת העבודה.[20] במסגרת העבודה בחנה שנהב חרסים מתקופות הברונזה הקדומה, הברונזה התיכונה, הברונזה המאוחרת ותקופת הברזל. מסקנות המחקר של שנהב הראו כי לכל הכלים שמקורם בחצור בכל התקופות יש אופי משותף, ובכלל זה הימצאות של בזלת הדומה לשדות הבזלת שממערב לחצור. שנהב בחנה גם שני כלים שהוגדרו ככלי יבוא על־פי סגנונם, קערה שומרונית וקערה קפריסאית. בשני הכלים נמצא חומר גלם שונה משאר הכלים.[21] עם סיום עבודת ה׳מוסמך׳ נראה היה כי שנהב תשתלב במעבדה הפטרוגרפית שבמוזיאון. רות אף תכננה עבודת מחקר שתעסוק בכלים המצריים המתוארכים לתקופת הברונזה הקדומה שהתגלו בערד ובתל עירני, ואולם בסופו של דבר, פרט לשהותה של שפרד בארץ בקיץ 1966 לא היה המשך למחקר הפטרוגרפי, וכמו בעבודתה של רות בשנות הארבעים, גם מחקר זה היה לאפיזודה חולפת. חיה שנהב לא המשיכה לעסוק במחקר פטרוגרפי. היא עברה לעסוק בתחומים אחרים של המחקר הגיאולוגי, ולאחר שנים אחדות עזבה את התחום והייתה לאחת מסופרות הילדים החשובות בארץ. השינוי בגישה לבדיקות הפטרוגרפיות חל רק עשרים שנה אחר כך, בסוף שנות השמונים, כאשר הפכו לחלק משגרת המחקר הארכיאולוגי.

המעבדה הנוספת שאותה תכננה רות להקים במוזיאון הייתה מעבדה לפליאובוטניקה.[22] תחום הפליאובוטניקה עוסק בחקר עולם הצומח הקדום. עם זיהוי שרידי זרעים, גרעינים ושרידי פחם באתרים ארכיאולוגיים אפשר לשחזר את התפתחות זני הצמחים, ולהשיג תובנות חדשות בנושאים רבים, ובהם ראשית החקלאות וכן כלכלת הקיום בעת העתיקה.[23] כשהיה בידיה הממצא הבוטני מחפירות ערד, פנתה רות לדני זהרי מן המחלקה לבוטניקה באוניברסיטה העברית. דני, בנו של מיכאל זהרי, מייסד המחלקה לבוטניקה

20 שנהב, 1964.
21 שם, 41-44.
22 עמירן, 1965.
23 ויס וכסלו, 2007.

באוניברסיטה העברית ואחד מן הבוטנאים הראשונים בארץ, הלך בעקבות אביו והיה גם הוא לבוטנאי. בראשית שנות החמישים נסע לאוניברסיטת ברקלי שבקליפורניה, וכתב שם דוקטורט על הגנטיקה של הצמחים. כשחזר לארץ, עסק בשאלות הקשורות בראשית החקלאות, והיה זה רק טבעי לרות לפנות אליו עם החומר הבוטני מערד. לזהרי היה קשר עם מריה הופף (Hopf), שהייתה באותם ימים לאחת מן החוקרות החשובות בעולם בתחום המחקר של הבוטניקה הארכיאולוגית. בעזרת זהרי הגישה רות בקשה למלגת מחקר מן הקרן לעידוד המחקר הישראלי־גרמני, ובכספי המענק באה הופף בראשית שנות השבעים לארץ כדי לעסוק במחקר ארכיאו־בוטני. חצי שנה עיבדה הופף את הממצא מערד ומיריחו במעבדה שמוקמה בשטח המוזיאון, וכל הציוד שנדרש למחקרה הושאל ממעבדתו של זהרי באוניברסיטה. בשבתות נסעו זהרי והופף לסיורים באזורים שונים בארץ ואספו דגימות של זרעים שנועדו להקמת אוסף השוואה. בתום ששת החודשים ששהתה כאן הופף היא שבה לגרמניה, אך מדי פעם שבה לכמה שבועות עד שסיימה לעבד את החומר.[24] מלבד תרומתה של הופף לחקר השרידים הבוטניים שנמצאו בחפירות השונות, הזמנתה לעבוד במוזיאון פרצה את הדרך לתחום מחקר זה בארץ. בעולם כולו היה מחקר הבוטניקה הארכיאולוגית רק בראשיתו, ובארץ עדיין לא היו חוקרים שהתמחו בכך. במהלך עבודתה הכירה בוטנאי צעיר בשם מרדכי כסלו, ועניינה אותו בתחום. בעקבות היכרות זו נסע כסלו להשתלם בתחום באוניברסיטת כרונינגן (Groningen) בהולנד, ועם חזרתו לארץ היה לאבי הבוטניקה הארכיאולוגית בארץ.

בשנת 1963 התמנה דוד לפרופסור מן המניין. רות לעומת זאת מעולם לא קיבלה משרה באוניברסיטה, ולא השלימה עם זה. אמנם היא עבדה שנים אחדות לאחר תום לימודיה ב'בית הנכות' שליד האוניברסיטה, ואולם גם במשרה זו לא נחשבה לחברת סגל החוג לארכיאולוגיה. נראה כי חוסר יכולתה של רות להשתלב בהוראה באוניברסיטה נבע מצירוף של גורמים אחדים. הסיבה הראשונית הייתה שמעולם לא סיימה את עבודת הדוקטורט, ולפיכך מלכתחילה עמדת הפתיחה שלה הייתה חלשה. ואפשר לצרף לכאן

24 דני זהרי, בע"פ.

לפחות עוד שני גורמים; אחד, שאלת התזמון. בשנות החמישים היה צוות המורים בחוג לארכיאולוגיה מצומצם, ונכללו בו רק מזר, אביגד, משה שטקליס ואבי־יונה הוותיקים, ואתם ידין בנו וממשיכו של סוקניק. לחוג לא היו תקנים נוספים, ועל כן לא צורפו חוקרים חדשים לסגל ההוראה. בסוף שנות החמישים, כאשר נפתחו ההזדמנויות לקבלת תקן הוראה בחוג, כבר איחרה את המועד — רות אשר הייתה באמצע שנות הארבעים לחייה, הייתה מבוגרת מדי מכדי להשתלב. באותו הזמן הצטרפו לחוג יוחנן אהרוני וטרודה דותן שהיו צעירים ממנה, ואולם גורם חשוב לא פחות היה אופייה של רות. הישירות שהייתה לא אחת בוטה וחסרת מידתיות, הצורך לומר את אשר עם לבה על כל דבר ולכל אחד עשה אותה ל"ילדה האיומה של הארכיאולוגיה הישראלית'. זו הזועקת בשער בת־רבים, המעוררת מהומות חדשות לבקרים, המרגיזה מרבצם ארכיאולוגים מנומנמים ושאננים".[25] התנהגות זו השפיעה על מערכת היחסים שלה עם כל הסובבים אותה, עמיתים ותלמידים כאחד, וכאשר הוצעו תקנים, הועדפו אחרים על פניה.

חוג החברים של רות ודוד היה מורכב ברובו מחברי סגל, ואין ספק שהדבר הפריע לה במיוחד, וכך לא פעם, אפילו בחברת חברים, כאשר היו יושבים ומשוחחים, הייתה רות מטיחה דברים קשים כלפי האוניברסיטה. לדוד שכיהן באותו הזמן כסגן נשיא האוניברסיטה העברית לא היה נעים עם ההתבטאויות הללו, אולם בלית ברירה כל שנותר לו לעשות היה להגיב בחיוך לדבריה. בשנות השישים לימדה רות שנה אחת באוניברסיטה, היה זה בשנת 1966, והיא מורה מן החוץ במחלקה לארכיאולוגיה במקום טרודה דותן שנסעה לחוץ לארץ לשבתון. באותה שנה לימדה רות קרמיקה קדומה של ארץ ישראל וקרמיקה אנטולית. סטודנטים שלמדו אצלה זוכרים שלא הייתה מורה כריזמטית, אבל כמו במיונים בחצור גם בשיעורים אלו, היא חלקה עם הסטודנטים את כל הידע שצברה בשנות המחקר הרבות. רות לא רק לימדה טיפולוגיה של כלי החרס אלא גם את הדרך שיש להסתכל על הכלי. לתלמידיה היא הסבירה כי הדרך הטובה ביותר ללמוד על הכלי היא לצייר אותו שכן כאשר הם רק מסתכלים על הכלי, חזקה עליהם שיתעלמו מכמה מתכונותיו, ואולם כאשר

25 הציטוט הוא מדברי רם גופנא בברכה שבירך אותה עם קבלת פרס ישראל בשנת 1982.

הם מציירים אותו, בוודאי ישימו לב לכל פרט ופרט, וכל תכונותיו יתגלו לפניהם. רות שהייתה בעלת ידע רב, התמקדה בשיעורי הקרמיקה לא רק בטיפולוגיה של כלי החרס אלא גם בטכנולוגיה של ייצור הכלים. ממנה למדו כי הצורה הבסיסית של כלי החרס היא מעוגלת, ועל כן כאשר נתקלים בכלי חרס בעל זוויות, סביר שמקורה של הצורה בחומר אחר, והיא הועתקה לחרס.[26] רות ניסתה גם לשחזר כלים כאלה. היא ודודו שנהב, בעלה של חיה, שעסק בקדרות כתחביב, החלו לערוך ניסיונות בהפעלת אבניים עתיקים. הם לקחו אבניים ביזנטיות שהיו בתצוגה של ביתן הקרמיקה במוזיאון הארץ, וניסו לייצר כלים הדומים לכלי הברונזה התיכונה ב׳ המאופיינים בזווית החדה של הדופן. ואולם כל ניסיונותיהם להכין כלי רק בשימוש בשני חלקי האבניים עלו בתוהו. סימני מתכת שנותרו על אבניים עתיקים הביאו אותם להשערה שלאבניים היה חלק נוסף, ורק לאחר ניסיונות נוספים, שבהם הוסיפו לוח עץ עגול ששימש כגלגל תנופה לאבניים, הצליחו להכין את הכלים.[27]

כל אותן שנים המשיכה רות לשמור על קשרים עם בכירי החוקרים. בעזרת מכונת הכתיבה הקטנה היא ניהלה התכתבות ענפה עם ארכיאולוגים מכל העולם. בשנת 1966 קיבלה רות הזמנה לאוניברסיטת קולומביה בניו־יורק. רות התמלאה שמחה על ההכרה הבין־לאומית שהתלוותה להזמנה זו, שכן בעוד שבארץ שערי האקדמיה היו נעולים לפניה, שם הוזמנה לשמש כפרופסור אורח בחוג לתולדות האומנות והארכיאולוגיה. רות שהתה בניו יורק באביב 1967. באותו סמסטר לימדה שני קורסים לתלמידים מתקדמים: אחד, סמינר בארכיאולוגיה של ארץ ישראל, ואחד, קורס בארכיאולוגיה של אנטוליה. את שהותה בארצות הברית ניצלה גם לכתיבת חלק מן הדו״ח הסופי של עונות החפירה הראשונות בערד וכן להמשך מחקרה על כלי בית ירח. ואולם לא רק הכרה במעמדה הייתה בנסיעה זו. מבחינתה של רות לנסיעה הייתה חשיבות רבה שכן הוכתרה בתואר ׳פרופסור׳, דבר שפתח בפניה אחר כך את האפשרות ללמד באוניברסיטה העברית במעמד של פרופסור חבר.

26 גבי ברקאי, בע״פ.
27 עמירן ושנהב, 1966.

ערד 1964-1966

כבר בשנת 1962 החלה החפירה בערד, ואולם רק שנתיים לאחר מכן, למן עונת החפירות השלישית, חפרו רות ואהרוני בו בזמן; רות חפרה את העיר הכנענית בעוד אהרוני חפר במצודה הישראלית. רות חפרה בערד שלוש עונות חפירה בשנים 1964-1966. עונות החפירה נמשכו כל פעם כחודשיים, ובמהלכן נחשפו חלקים נרחבים מן העיר הכנענית המתוארכת לתקופת הברונזה הקדומה ב ומן השכבות שקדמו לה.[28] בשלוש עונות החפירה הבאות נחשפה העיר המתוארכת לתקופת הברונזה הקדומה, ובה רובעי מגורים, מבני ציבור, ביצורים ועוד. אמנם רות המשיכה לעסוק כל ימיה בקרמיקה של ארץ ישראל, ואולם תשומת הלב הוסבה מכאן ואילך בעיקר לחקר התרבות העירונית של הברונזה הקדומה, ובכלל זה הקרמיקה של תקופת הברונזה הקדומה.

מבט פנורמי על רובע המגורים בערד הכנענית

השכבה הקדומה ביותר שנחשפה בערד היא שכבה V המתוארכת לתקופה הכלקוליתית. השרידים שנחשפו מתקופה זו הם מועטים ביותר, ובהם בעיקר עדויות למגורים בבקתות ובמערות. נראה שבתקופה זו התקיים בערד כפר קטן של חקלאים ורועי צאן. היישוב באתר ננטש כשאר אתרי התקופה הכלקוליתית

28 תיאור הממצא מערד מתבסס על הדו"ח שפורסם בשנת 1978, וראו: עמירן ואחרים, 1978.

בבקעת באר שבע. מסופו של היישוב הכלקוליתי בערד עד ראשית הכפר בן תקופת הברונזה הקדומה א מפריד פער של כ־300 שנה לערך. נראה כי בפרק זמן זה חיו באזור נוודים שלא השאירו את שרידיהם באתר. בשרידי שכבה IV נחשף כפר בן תקופת הברונזה הקדומה א. משלב זה נחשפו חלקי מבנים ומערת קברים שנמצאה ממערב ליישוב. ממצא העצמות שנחשף בשכבה זו יכול ללמד על כלכלת הכפר שהייתה מבוססת על חקלאות בעל, גידול צאן, בקר וחזירים.

המעבר לשכבה III הוא גם שלב המעבר מן הכפר לעיר המתוכננת. על גבי הכפר, ובכללו מבנים הפרושים במרווח, נבנתה עיר מתוכננת המשתרעת על פני שטח של 100 דונם. חיי העיר המשיכו להתנהל כל ימי קיומן של שכבות III-II בשינויים מועטים בלבד. תכנית העיר מלמדת כי נבנתה על יסוד תכנון קודם. שרידי המבנים של הכפר שקדם לה פולסו, ועל גביהם הוקמה חומה שאורכה 1176 מטר המקיפה את כל הגבעה. בחומה שולבו עשרות מגדלים עגולים למחצה ושני מגדלים מרובעים. בחפירות נתגלו שני שערים, ועל כל שער הגן מגדל. מלבד השערים נמצאו גם שני פשפשים ששימשו תוספת לשערי העיר. בתוך העיר פנימה נבנתה מערכת רחובות. בצדה הפנימי של החומה נבנה רחוב היקפי. רשת רחובות רדיאליים שימשה בתור עורקי תחבורה פנימיים בעיר וכן לניתוב התנועה לעבר השערים. רשת הרחובות שימשה גם לניקוז מי הגשמים אל מאגר המים המרכזי שנבנה בלב העיר. כבר בעונות הראשונות זוהה מאגר המים, אם כי חפירתו נערכה רק בעונות שבראשית שנות השמונים.

החפירה בערד אפשרה לרות לעסוק לא רק בשאלות של כרונולוגיה אלא בתכני חיים של החברות הקדומות. אמנם הממצא החומרי היה בסיס חקירתה של רות, אך התעניינותה הייתה בעיקר בחיי האנשים שהחפצים מספרים את סיפור חייהם. היא התעניינה גם במבנה משקי הבית הפרטיים ובכלכלת תושבי ערד של הברונזה הקדומה. בחלקו הדרומי־מערבי של האתר נחשף רובע מגורים, ובו 35 בתי מגורים מטיפוס 'הבית הערדי'. במבנים אלו נכלל חדר רוחב עיקרי, ולצדו חדר משני ששימש ככל הנראה לאחסון. תיבת חרס דמוית בית שנמצאה באחד המבנים מאפשרת לשחזר את מראה הבית בשלמותו על חלקו העליון. הפתח נקבע במרכז קיר האורך של המבנה, וממנו ירדו אל

תוך החדר במדרגות. משמאל לפתח הונחה אבן הפותה, ובתוכה סבב ציר הדלת. הדלת שימשה למקור האור והאוורור של המבנה. במרכז החדר ניצב עמוד עץ על בסיס אבן שתמך בקורות התקרה. בצמוד לקירות נבנו ספסלי אבן ששימשו ככל הנראה למדפים. הגג היה שטוח, ושוליו גבוהים מעט כדי לאפשר אגירת מי גשמים. בשנת 1966 נערכה עונת החפירות האחרונה של יוחנן אהרוני בתל המצודות בערד. רות סיימה אף היא את סדרת החפירות הראשונה בעיר הכנענית, ושבה לחפור בערד רק בקיץ 1971.

ערד הייתה למרכז עולמה של רות וכך גם העיסוק בתרבות הברונזה הקדומה. רות עשתה 'ארכיאולוגיה טוטאלית' גם אם לא קראה לכך בשם זה. היא סברה שארכיאולוג צריך 'אתר אחד לכל החיים', משמעות הדבר בראש ובראשונה היא כי יש לחפור שטח גדול ככל האפשר באתר. מאחר ששרידי העיר הכנענית בצבצו מעל פני השטח ולא כוסו בשכבות מאוחרות יותר, יכלה רות לחשוף חלקים נרחבים מן העיר הכנענית. רות חשפה בערד רבעים שלמים של העיר, ובה בעת אספה בקפדנות מלאה את כל ממצאי החפירה. גם הרפאות הייתה אצל רות 'טוטאלית'. פעם אחר פעם היא החזירה אותם מכלולי כלים למעבדת הרפאות שבמוזיאון כדי שינסו למצוא עוד שברי חרסים המתחברים לכלים המרופאים. בסופו של דבר, לא נותרה לרפי בראון, מנהל מעבדת הרפאות, ברירה אלא לקחת את אחד הכלים המרופאים ולשבור אותו מול עיניה, וכל זה כדי לשכנע את רות כי כבר אי אפשר לרפא מכלולי כלים אלו.[29]

בתפיסת העולם שהנחתה את ועדת ההקמה של המוזיאון נודעה חשיבות רבה לקיומה של מחלקת חפירות פעילה, אך כאשר קם המוזיאון, נעשה ניסיון לצמצם את הצדדים המחקריים ולהדגיש את הצד המוזיאלי בלבד. מצב זה הביא לחיכוכים לא מעטים עם רות שמילאה את מחסני המוזיאון בממצאים רבים מערד, עד כי נדרש להגדיל את שטחם. רות ראתה חשיבות גדולה למחקר במוזיאון, ופעולות אלו היו בעיניה ניסיונות חוזרים ונשנים להצר את צעדיה. בבואנו לבקש את הסיבות לשינוי במדיניות המוזיאון נראה כי הגורם המרכזי היה בעיית התקציב. במוזיאון, שהיה בגירעון קבוע, הייתה ההשקעה

29 רפי בראון, בע"פ.

בחפירות פעילות ובאחזקת המעבדות הקשורות לחפירה סוג של מותרות שכן המוזיאון במהותו הוא מקום המיועד לתצוגה ולא למחקר. חשוב להזכיר כי שינוי זה חל בעולם כולו שכן מוזיאונים שניהלו קודם לכן חפירות, ויתרו אף הם על תחום זה. סביר שכמו בהתמודדויות בעבר גם הפעם אופייה של רות לא סייע לה בניסיונותיה לפתח את המחקר במוזיאון. למעשה רות נותרה נציגת המחקר היחידה במוזיאון, ובמהלך השנים הבאות תתמודד עם הבעיות הנובעות מכך שוב ושוב.

החפירה במצודה בירושלים

בשנת 1967 בעקבות מלחמת ששת הימים אוחדה ירושלים, ובפעם הראשונה מאז 1948 היה אפשר לחפור במקומות רבים שקודם לכן היו בריבונות ירדן. מיד עם תום המלחמה החל בנימין מזר לחפור בדרום הר הבית, ונחמן אביגד החל בחפירת הרובע היהודי. בפרק זמן זה, בשנים 1968-1969, ערכה רות שתי עונות חפירה בחצר מצודת דוד בירושלים בשיתוף אבי איתן.[30] מה הביא את רות, האישה שכבר זוהתה עם תקופת הברונזה הקדומה, לחפור במצודה? כבר במרוצת עבודתה במחלקת העתיקות של המנדט הבריטי אישר לה המילטון, מי ששימש כמנהל מחלקת העתיקות, לפרסם מכלול כלים שמקורו בשני קברים שנחפרו שנים רבות קודם לכן באזור ממילא בסמוך למצודה.[31] בסופו של דבר, רות פרסמה את מכלול הכלים רק בשנת 1956 בכתב העת 'ידיעות'.[32] במאמר עסקה רות בהרחבה בשאלה עד כמה התרחבה ירושלים בימי בית ראשון; האם בעיר שהתקיימה כל ימי בית ראשון, וחרבה בידי הבבלים בשנת 586 לפנה"ס, נכללו רק שטח הר הבית ועיר דוד, או שהקיפה גם את הגבעה המערבית (הרובע היהודי, הרובע הארמני והר ציון)?

30 עמירן ואיתן, 1973.
31 בשנים 1989-1991 גילה רוני רייך באותו אזור שרידים של כתריסר קברים נוספים מתקופת הברזל, וראו: רייך, 1993.
32 עמירן, 1956.

חפירות המצודה, ירושלים 1968–1969

ראשיתה של מחלוקת זו כבר בסוף המאה התשע עשרה, והיא נמשכה כל השנים ללא הכרעה וכל צד מביא טיעונים להוכחת צדקתו. במאמר עסקה רות לא רק בקברים עצמם אלה גם בתוצאות החפירה שערך ג׳ונס במצודת דוד שנים מועטות קודם לכן. רות ראתה במציאתם של שני הקברים בממילא וכן בתוצאות החפירה במצודה עדויות המסייעות יותר להשקפת ׳המרחיבִים׳ את שטחה של ירושלים בימי מלכי יהודה מאשר לזו של ׳המצמצמים׳.[33] בשנות השישים הגיע הוויכוח לשיאו. בשנת 1961 החלה קניון, שהייתה מראשי אסכולת המצמצמים, את חפירותיה בירושלים. במהלך שבע עונות חפירה באתרים שונים בתחום השטח שהיה בשליטה ירדנית לא מצאה סימוכין להתרחבות שטח העיר לגבעה המערבית בפרק הזמן של ימי בית

33 שם, עמ׳ 72.

ראשון. טענה זו הסתמכה על שיטת החפירה בה נקטה קניון (שיטת וילר־קניון), המתבססת על חפירה בשטח מצומצם, ונמנעת מחפירה אופקית בה ניתן להגיע לחשיפה נרחבת של ארכיטקטורה.[34] יתר על כן, מבחינה מתודית קניון ביססה את מסקנותיה גם על נתונים שליליים, כלומר: "לא מצאנו משמעו שלא היה". כיוון שבשטחים המצומצמים שנחפרו על ידה לא מצאה שרידים המתוארכים לתקופת הברזל ב, הסיקה מכך כי כל שטחה של הגבעה המערבית לא היה מיושב במהלך התקופה.

נראה כי ההזדמנות לבצע חפירה באזור שהייתה לה זיקה אליו שנים קודם לכן וכן גם האפשרות לתרום את חלקה בדיון על גבולות ירושלים הביאו את רות לחפור במצודה. כמו בממצאים מחפירות מזר ואביגד, שבהן נמצאו שרידים המתוארכים למאות ח-ז לפנה"ס בכל אתר שנחפר, גם בחפירה בחצר המצודה נמצאו שרידים מתקופת הברזל ב. אמנם השרידים לא היו רבים, אבל מציאתן של רצפות, חלקן עשויות סיד לבן נוקשה וחלקן עפר כבוש, הייתה נדבך חשוב בהוכחות להתפשטותה של ירושלים לכל שטח הגבעה המערבית בסוף ימי בית ראשון. פרט לשרידים אלו נמצאו בחפירה גם שרידים מן התקופה ההלניסטית, הרומית ומן התקופה הביזנטית.[35]

ערד 1971

בקיץ 1971 לאחר שדו"ח על שש העונות הראשונות כבר נמסר לדפוס, חזרה רות לחפור בערד. לעומת עונות החפירה הקודמות, שהתמקדו ברובעי המגורים ובביצורים, החפירה החדשה מתמקדת בעיקר באזורים ציבוריים.[36] כבר בעונת 1965 נחשף חלק מן המתחם המקודש, ואולם החפירה התמקדה ברובע המגורים. מטרת החפירה המחודשת הייתה להבין לעומק את מהותה של תכנית העיר, את היחס בין אזורי המגורים הפרטיים לאזור הבניינים

34 על שיטת החפירה של קניון ראו בפירוט אצל דיוויס, 2008, עמ' 44-48.
35 עמירן ואיתן, 1973.
36 תיאור הממצא של סדרת החפירות השנייה בערד מתבסס על הדו"ח שפורסם בשנת 1996, וראו: עמירן ואילן, 1996.

הציבוריים, וכן להבין את היחס שבין ארבע השכבות המתוארכות לתקופת הברונזה הקדומה. במרוצת עונות 1971-1978 נחשפו עוד אזורים ברובע המגורים הפרטיים וכן הארמון והמתחם המקודש. המתחם המקודש השתרע על פני שטח של כ־1,000 מ״ר, ובו כמה מקדשים ששימשו ככל הנראה פולחן לאלים שונים. במכלול הפולחני נחשפו שני צמדי מקדשים, חצר עם אגן ועוד מקדש בן אולם אחד. בצמד המקדשים הגדול נכללו שני אולמות בעלי קיר משותף הדומים זה לזה בגודלם. באולם הצפוני נכללו שלושה מרחבים, והקטן שבהם מול הפתח היה כנראה קודש הקודשים. באולם הדרומי לא הייתה חלוקה פנימית, אך נמצאה בו אבן מסותתת שהייתה תקועה ברצפה, ושימשה ככל הנראה כמצבת פולחן. מול הפתח של כל אחד מן האולמות נבנתה חצר. בחצר של האולם הצפוני נבנה אגן, ובסמוך לו מזבח. בצמד המקדשים הקטן נכללו שני אולמות, ולכל אחד מהם הייתה צמודה חצר, ובה מזבח. במתחם הפולחני נחשף עוד מקדש, ובו אולם אחד, ולידו חדר צדדי וחצר.

בעוד הארמון הולך ונחשף, התגלתה בחדר המרכזי אסטלה. האסטלה נמצאה על הרצפה, ואולם משרידי הלבנים שבגבה היה אפשר ללמוד שהייתה מקובעת לקיר או לעמוד. מתארה של האסטלה משולש, סיתותה מאחור ובצדדים גס, אך חזיתה מוחלקת. ימים אחר כך עמדה רות מול האסטלה וניסתה להבין את משמעותה. באסטלה מתוארות שתי דמויות אדם זהות; האחת מונחת אופקית בתוך מסגרת, והאחרת ניצבת מעליה או מאחוריה. ידיהן של שתי הדמויות מורמות ואצבעותיהן פשוקות. לשתי הדמויות אין ראש אדם, ובמקומו — שיבולת.

המאמר של רות העוסק באסטלה הוא אחד מן המאמרים החשובים ביותר שכתבה. בפתח המאמר היא מביאה דוגמאות לתיאורים של דמויות אדם שידיהן מורמות שנמצאו בבאב אד־דרע ובנקדה (Naqada). ואולם בניגוד לתיאור המופיע על האסטלה מערד, המורכב משתי דמויות בתנוחות שונות, תיאורים אלו כוללים רק דמות אדם אחת. כאשר מפרשת רות את הממצא מערד, היא משתמשת בהשוואות אלו ומציעה ארבעה שלבים בהבנת התיאור שעל גבי האסטלה: ״בניסיון לבאר את הסצנה שעל האסטלה מערד עלינו להבחין במחשבתנו בארבעה שלבים. בשלב הראשון שתי הדמויות הזהות

מייצגות דמות אחת בשני מצבים נפרדים. בשלב השני אנו מעריכים שהדמות העומדת מייצגת את החיים בעוד שהדמות השוכבת מייצגת את המוות. בשלב הבא, הדמות העומדת, המייצגת את החיים, מתאבלת על הדמות המתה השוכבת בקברה. הדמות החיה מרימה את זרועותיה בקינה. השלב האחרון בשרשרת זיהוי הדמויות באסטלה הוא זיהוי הדמות עם האל דומוזי־תמוז באחת מן הצורות הספציפיות שלו, דומוזי של הדגן, המזוהה על ידי השיבולת. ברור כי אין אלוהות חשובה יותר באיזור הצחיח למחצה של ערד מאשר אל המייצג את הצמיחה ומחזור עונות השנה".[37]

אסטלה זו, המייצגת את אחד מן האלים הבולטים בתרבויות המזרח הקדום, היא אחד הממצאים הפולחניים החשובים ביותר שנתגלו בארץ מתקופת הברונזה הקדומה, ואולם חשיבותה לא רק בממצא עצמו, אלא במקוריות המחשבתית שבאה לידי ביטוי בפירושה של רות לממצא.

תקופת הברונזה הקדומה — גילויה של תקופה

מלבד החפירה בערד הייתה רות מעורבת בר־זמנית גם בחפירות אחרות, ובהן התגלו ממצאים המתוארכים לתקופת הברונזה הקדומה. באזור ההרים הגבוהים שבדרום חצי האי סיני נתגלו אתרים הקשורים בהפקת נחושת במחצבים המקומיים. בשנת 1971 החל גם פרויקט החפירות בדרום סיני בראשות יצחק בית־אריה, סטודנט לתואר שני באוניברסיטת תל־אביב. האתר הראשון שנחפר נמצא בוואדי א־שיח ליד נבי צאלח. באתר נחשפו מלבד מבני המגורים גם עדויות להפקת נחושת וכלי חרס. בסקרים המוקדמים שערך באזור בנו רותנברג הוא זיהה רק קרמיקה כלקוליתית, ולכן כאשר בית־אריה מצא לפתע במהלך החפירה קרמיקה המתוארכת לתקופת הברונזה הקדומה ב הוא מיהר לרות, המומחית לתקופת הברונזה הקדומה, כדי לברר אם לא טעה בזיהוי. בית־אריה הביא את הקרמיקה לירושלים, ורות המופתעת אמרה לו רק משפט אחד: "זה לא יכול להיות מסיני, אתה עברת בערד, ליקטת

37 עמירן, 1972, עמ' 88.

שם כלי חרס ואתה מראה לי אותם". ואכן רות לא טעתה. בסדרת בדיקות פטרוגרפיות שנעשו לאחר מכן לקרמיקה מדרום סיני התבררה הקרבה בין החומר מערד לחומר מדרום סיני. מחקר משותף שערכו רות ויצחק בית־אריה עם יונתן גלס בחן את קשרי המסחר בין ערד לישובי דרום סיני. לאחר בדיקה הגיעו החוקרים למסקנה כי יישובי הכורים בדרום סיני הוקמו בסמוך למכרות הנחושת, ותושביהם עסקו בהפקת הנחושת ובייצור הכלים. את המרחק שבין אתרים אלו לערד, 400 ק"מ לערך, עשו שיירות סוחרים שנעו לאורך הדרך העולה מדרום סיני לבקעת ערד. הסחורה העיקרית שהובאה מדרום סיני הייתה מוצרי נחושת מוגמרים, ונראה כי ערד שימשה כמרכז להפצת מוצרי הנחושת לשאר ערי כנען. בבדיקות פטרוגרפיות שנערכו בכלים מערד ומדרום סיני נמצא כי מוצאם של רבים מסירי הבישול שנמצאו בערד הוא בדרום סיני, וכי בדרום סיני נמצאו כלים שמקורם בערד.[38]

הפגישה בית רות ובין בית־אריה הייתה ראשיתה של ידידות ארוכת שנים שבאה לידי ביטוי גם בקשרי חברות הדוקים בין המשפחות. במרוצת שנות השבעים בגרה חבורת הסטודנטים שהקיפה את רות, ופנתה לדרכה. רות שעסקה כעת בתקופת הברונזה הקדומה אספה סביבה קבוצה חדשה שהתבססה על אנשי החוג לארכיאולוגיה באוניברסיטת תל אביב. נראה שהקשר התבסס בראש ובראשונה על קשריה ההדוקים עם יוחנן אהרוני שהיה ממקימי החוג. בסגל ההוראה של החוג בתל אביב הייתה גם פרחיה בק שהייתה תלמידתה המובהקת. בשלב זה פרשה רות את חסותה על שניים מן הסטודנטים שעסקו בתקופת הברונזה הקדומה, והם: יצחק בית־אריה ורם גופנא.

יחסיה המורכבים של רות עם החוג לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית באו לידי ביטוי גם במינויה לפרופסור אורח בדרגת פרופסור חבר, עבודה תמורתה לא קיבלה כל שכר. אפשר לשער שהמינוי שניתן לה בשלב כה מתקדם בחייה, בהיותה בת 59, ובעיקר ההימנעות מכל תשלום תמורתו נשאו עמם גם תחושה של החמצה. ביטוי לתחושות אלו נמצא במכתב שכתבה לידין ששימש ראש החוג לארכיאולוגיה באותה העת.

38 עמירן, בית אריה וגלס, 1973.

"יגאל היקר,
ברצוני להודות לך ולשלטונות האוניברסיטה על תואר פרופסור־חבר שהואלתם להעניק לי. בודאי זכור לך ריפרין [פזמון] הומוריסטי נושן מחיי האוניברסיטה בשנים ההן האומר: 'מה זה פתאום כל כך הרבה דבר חדש'. משום מה עלה זה מתהום הנשייה.
אני מודה כמו־כן על שהזמנת אותי לתת בשנה הבאה שיעור על הקרמיקה לתלמידי שנה א־ב. אעשה כמיטב יכולתי

בברכה ותודה,
רות עמירן"[39]

במרוצת כל אותן שנים הוזמנה רות לכנסים בין־לאומיים העוסקים במגוון תחומים ולא רק בארכיאולוגיה של ארץ ישראל. בין עובדי המוזיאון הייתה רות יוצאת דופן באוריינטציה המחקרית שלה, לפיכך התעוררה בעיה שכן במוזיאון לא עמדו לרשותה קרנות מחקר. בשנת 1971 היא הוזמנה לאתונה להשתתף בקונגרס שעסק בראשית חדירתם של ההודו־אירופים ליוון. דיון בשאלת השתתפות המוזיאון בהוצאות הנסיעה של רות לקונגרס נערך בישיבת ההנהלה במרץ של אותה שנה. בדיון נדונה שאלה זו בכל חריפותה, ובעוד שאחדים מן המשתתפים תמכו בבקשתה של רות שהמוזיאון ישתתף בהוצאות הנסיעה ויכיר בה כנסיעת עבודה, נמצאו אחרים שהסתייגו. מעניין שההסתייגות באה דווקא מאנשי הארכיאולוגיה. כך למשל אמר ידין: "השאלה היא אם הזמנתה של גב' עמירן מקנה לה יצוג מוסדי [שכן ההזמנה הייתה אישית לרות על ידי מארגני הכנס]. יש לשקול כי הענות לבקשה מיוחדת זו תצור תקדים שיהיה בעל השלכות נרחבות לגבי יתר העובדים בעתיד".[40]

דבריו של ידין, שהיה בעל השפעה בהנהלת המוזיאון, מאירים נקודה אחרת; ייתכן שמן הסיבות שמנעו את התפתחותו של המחקר הארכיאולוגי במוזיאון היה גם החשש של ידין, גם אם בלתי מודע, מפני תחרות שתתעורר בין המוזיאון לחוג לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית אם הנהלת המוזיאון תעודד כיוון זה.

39 המכתב נמצא בתיקה האישי של רות במוזיאון ישראל.
40 פרוטוקול הדיון שנערך ב־7.3.71 נמצא בתיקה האישי של רות במוזיאון ישראל.

במהלך שנות השבעים רות המשיכה בנסיעותיה, אם לכנסים ואם לצורכי מחקר, אולם פתרון לבעיית מימון הנסיעות לא נמצא. ועל כן היא חוזרת ופונה להנהלת המוזיאון בעניין זה. בינואר 1972 רות מפנה בקשה כי המוזיאון ישתתף במימון נסיעתה לקונגרס הבין־לאומי לארכיאולוגיה ואומנות אירנית באוקספורד. הבקשה הופנתה לחברתה, מרים תדמור, שכיהנה באותה עת כאוצרת הראשית של מוזיאון שמואל ברונפמן למקרא ועתיקות:

"על ההזמנה להשתתף בקונגרס זה נעניתי בחיוב מכמה טעמים: א) יש לי עניין בשטחים מסויימים של הארכיאולוגיה והאומנות האירנית. גם כתבתי בנושאים אלה במשך שנים (ולא אזכיר כאן, אלא את הפרק בספר שיצא אחרי קונגרס כזה בשנת 1960 שהתקיים בניו־יורק, ועוד מאמרים). ב) אחת התרבויות המתגלות בשנים האחרונות במערב אירן קשורה באופן ההדוק ביותר עם נושא שאני עוסקת שנים רבות, הוא הידוע בכינויו "סוג כלי בית ירח". בנושא זה כתבתי לאוקספורד שאני אתן את ההרצאה שהם מזמינים מהמשתתפים: "תנודות אתניות באלף השלישי". ג) אוקספורד מתאימה מאוד לתוכניותי בקשר עם מחקר בעיות הקשורות בערד. אני עומדת בקשר מכתבים הדוק עם המוזיאום אשמוליאן בקשר עם חומר כנעני שנמצא במצרים והמצוי באוספים שלהם. הקשרים מתבטאים בזאת שהם עונים על שאלותי ושולחים תצלומים לפי בקשותי. אני רואה יותר ויותר שעלי לנסוע לשם ולבדוק את החומר בעצמי, גם בגלל כמותו הרבה, ובעיקר "כי אין טוב ממראה־עיניים". בהקשר עם בעיות ערד אני מנסה להתעמק בכל מיני בעיות כנען ומצרים בתקופת ערד.

מכל הטעמים האלה ברור שטוב יהיה אם אסע לאוקספורד, אשתתף בקונגרס ואתן הרצאה (מה שכמובן דורש הכנה לא מעטה ומאמץ לא קטן), ואשתהה שנים־שלושה שבועות נוספים שם. משם אסע לעוד שבוע ללובר, כי גם שם טמון חומר רב מאותו עולם כנען־מצרים בתקופת ערד. בלובר אני עומדת בקשרי מכתבים ומידע עם ג'ק וואנדיאר (Vandier), אשר הוא ואחד מעוזריו הצעירים מספקים לי חלק מהתשובות הנכספות. את הקונגרס והנסיעה כיוונו לי בצורה מתאימה לאחרי העונה בערד, שאני מתכננת (בעזרת השם!!!) לשמונה שבועות, החל מאמצע יוני ועד אמצע

אוגוסט.
מכל זה תביני שאני מבקשת את עזרת המוזיאון במימון חלק מההוצאות הכרוכות בחודש כזה של מחקר, שיש בו כמובן גם ייצוג המוזיאון והמדינה במפגש בין־לאומי. (משפט זה נשמע קיטשי מאוד).

בתודה מראש
רות עמירן"[41]

נסיעות אלו הפכו לסלע מחלוקת בינה ובין הנהלת המוזיאון, עד כי היעדרויותיה לצורך מחקר נחשבו לה כחלק מן החופשה השנתית ולא כהיעדרות בתפקיד. עיון בהתכתבויות העוסקות בנושא זה שופך אור על הקושי שליווה את רות לאורך כל דרכה המקצועית. בינואר 1976 רות כותבת לאלכס הלבן, האחראי לענייני העובדים:

"בתשובה למכתבך מהיום בעניין 'חופשתי' בזמן העדרי מן הארץ — אין לי שום ברירה אלא להכנע להחלטתכם, של מר גלמונד ושלך. הדבר נראה לי כל כך אבסורדי שאין לי מה להגיב. אדם עובד למען שמו הטוב של המוזיאון וכנראה שבאמת לא נורא אם יעשה זאת על חשבונו ובחופשתו. הלוואי וכך היו נוהגים כל עם ישראל. ברצוני רק להודיע לשניכם שאפילו במעשה זה לא תצליחו לשנות את יחסי למוזיאון, וגם להבא אמשיך בכל כוחי לעשות שם טוב למוסד זה".[42]

המחקר הארכיאולוגי היה למוקד חייה. ואולם בניגוד לאוניברסיטה, במוזיאון לא הוקירו ולא הכירו בחשיבות המחקר כערך העומד בפני עצמו, ועל כן לאורך כל שנותיה במוזיאון חשה רות כמי שצריכה להיאבק על הזכות לעסוק במחקר פעיל. קורת רוח חוותה כאשר אירחה חוקרים שבאו מחוץ־לארץ. רות ודוד נהגו לארח בביתם ארכיאולוגים שעבדו במדינות שכנות ובאו לארץ לביקורים פרטיים. אותם יכלה לשתף בהישגיה, ואתם ניהלה דיונים מעמיקים

41 המכתב נמצא בתיקה האישי של רות במוזיאון ישראל.
42 המכתב מתאריך 15.1.76 נמצא בתיקה האישי של רות במוזיאון ישראל.

בסוגיות שעניינו אותה. ההכרה שקיבלה מחוקרים אלו נתנה מנוח גם לנפשה, ולא במקרה כאשר הייתה בחברתם אף פעם לא התפרצה והדיונים התנהלו על מי מנוחות.

יום אחד צלצל הטלפון בביתה של רות. מעברו השני של הקו הציגה הדוברת את עצמה — סטודנטית לתואר ראשון, ושמה כרמלה. הסטודנטית הוסיפה ואמרה כי שמעה שרות מחפשת סטודנטים שיצטרפו בקיץ לחפירה בערד. השיחה הייתה קצרה, ובסופה הוזמנה כרמלה להצטרף לעונת החפירות הקרובה בערד. כרמלה כהן הצטרפה לצוות של ערד בשנת 1972, בתחילה לעונה אחת בלבד, ואולם היות שסוניה רוטשטיין, שעבדה כעוזרת של רות במוזיאון, פרשה כיוון שנסעה לארצות הברית, מילאה כרמלה את מקומה, והחלה לעבוד עם רות בקביעות. רות שלא הבחינה בין המרחב הפרטי לציבורי פרשה את חסותה על כרמלה. מהר מאוד היא הייתה לחלק מהמשפחה. היא הוזמנה בקביעות לביתה של רות, וסעדה עם רות ודוד בימי החול ובחגים. היה בקבלה של כרמלה למשפחה משהו מאוד אנושי; ואולם כיוון שכל עולמה של רות סבב אך ורק בענייני העבודה, אפילו כאשר הן שתו קפה, הן עסקו בארכיאולוגיה, וכך, גם מערכת יחסים זו התמקדה בעיקר בשיחות הקשורות לעבודה ולא בחיים הפרטיים של שתיהן.

בשנים שלאחר מכן המשיכה רות לעסוק בצורה אינטנסיבית בתקופת הברונזה הקדומה. באחת משיחותיה עם רם גופנא סיפר לה על אתר המתוארך לתקופת הברונזה קדומה השוכן בדרום השפלה במפגש של נחל כלך עם נחל אדוריים. גופנא הכיר את האתר מן הסקרים הרבים שערך באזור שכן עד שנת 1966 שימש כארכיאולוג מרחב דרום. רות החלה לפתח את הרעיון לחפור חפירה קצרה באתר נוסף של תקופת הברונזה הקדומה עד שלבסוף יזמה את החפירה בתל מאחז. באתר נערכו שתי עונות חפירה קצרות האחת ביוני 1975 והשנייה במאי 1976. את החפירה ניהלו במשותף רודולף כהן, ששימש באותה העת ארכיאולוג מחוז דרום, רם גופנא, יצחק בית־אריה, דוד אלון ורות. בחפירה נחשפו שתי שכבות; בשכבה הקדומה, שכבה II, נחשפו בורות, ובהם נמצאו חרסים המתוארכים לתקופת הברונזה הקדומה א. משכבה I נחשפו קירות ורצפות המתוארכים לשלהי תקופת הברונזה הקדומה א. הממצא הקרמי בשכבה זו מאופיין בקרמיקה מצרית רבה, המעורבת עם

כמות מועטה של קרמיקה מקומית.[43] נראה כי היישוב בתל מאחז היה חלק ממערכת אתרים ששכנו על דרכי הסחר המצרי שהתפתח בשנים אלו בדרום כנען. והאתר שימש כמקום יישוב ארעי לקבוצות של מצרים שסחרו עם היישובים הכנענים הסמוכים.[44] אולם גם כאן, כמו בסיפור המחבצה של קפלן, רות ניכסה לעצמה את החפירה. על אף ששמעה על האתר מרם גופנא, והחפירה עצמה נוהלה במשותף, בתום החפירה השתלטה רות על החפירה, ולקחה את הממצא למעבדות מוזיאון ישראל. אל הכלים שרופאו היא לא נתנה להם לגשת, ואף בפרסומים הראשונים לא הזכירה אותם כשותפיה כלל.

רות ביקשה לעמוד על קשרי הגומלין בין ערד ליישובים השוכנים בסביבותיה, ולכן ערכה חפירה קצרה גם בתל מלחתה הקטן.[45] האתר שוכן בנגב המזרחי, במפגש בין נחל מלחתה מדרום ובין נחל באר שבע מצפון. תל מלחתה שוכן בסמוך לו, על גדתו הדרומית של נחל מלחתה. את החפירות ערכה משלחת חפירות ערד בשנת 1979. בדומה לממצא מערד, שכבת הישוב הקדומה ביותר תוארכה לתקופה הכלקוליתית. הישוב המשיך לברונזה הקדומה א ו־ב. מתקופת הברונזה הקדומה א נחשפו שתי שכבות (5-4); עיקר הממצא הוא משכבה 4, והיישוב בשלב זה כלל מבנים בסגנון 'הבית הערדי' וכן חצרות רבות. בדומה לערד ולתל מאחז גם באתר זה נמצאו שברי קנקנים מצריים הנושאים חרותות של נערמר.[46]

בשנת 1977 ביקר אנואר סאדאת בארץ, בעקבות ביקורו נחתם ב־1978 חוזה השלום עם מצרים, ובו התחייבה ישראל להחזיר למצרים את סיני. אחת ההשלכות של ההסכם הייתה שמחנות צבא אחדים שהיו בסיני הועברו לנגב, וכן נקבעו שטחי אימונים חדשים. עקב כך הוחלט לבצע סקר חירום ארכיאולוגי בנגב, ועליו הופקד רודולף כהן ששימש באותה העת כארכיאולוג מחוז דרום. באותו הזמן חיפשה רות עוזרת מחקר שתעזור לה בעיבוד החומר מערד ומתל מאחז. רודולף שהיה מיודד מאוד עם רות הסכים לממן

43 עמירן וון דן ברינק, 2001; הנ"ל, 2002.
44 גופנא, 1987.
45 עמירן וארנון, 1979; עמירן ואילן, 1992; הנ"ל, 1993.
46 אילן, 2002.

את המשרה מכספי סקר החירום, ורות פרסמה מודעה בחוג לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית. אורנית פוביצר (אילן), סטודנטית בשנה שנייה לתואר ראשון, התקשרה אליה, והצטרפה לצוות. בתוך זמן קצר אורנית ואחר כך גם בעלה דוד אילן שקעו בעולמה של רות. כרמלה שנישאה בינתיים ילדה את בתה הבכורה באפריל 1980, עזבה את העבודה, ועברה לגור בקיבוץ עין דור. אורנית מילאה את מקומה בעבודה, צמודה לרות במוזיאון. אולם אורנית החליפה את כרמלה לא רק בעבודה. בדומה לכרמלה גם אורנית הפכה ל'ילדתם' של רות ודוד. הם התעניינו גם בדוד בעלה ובילדים, ונהגו להזמינם לסעוד אתם במסעדות. רות ודוד כבר היו באותה העת בראשית שנות השבעים לחייהם, ונהנו להיות סוג של סבא וסבתא לילדיה של אורנית. הם הוזמנו למסיבות יום הולדת של הילדים והביאו עימם ספרים במתנה. והילדים שנקשרו אליהם, כינו אותם סבתא רות וסבא דוד.

כל אותה העת המשיכה רות לחפש גיאולוגים שיעסקו בבדיקות פטרוגרפיות. במהלך העבודה בסקר החירום שמעה על סטודנטית לגיאולוגיה העובדת בסקר. הייתה זו נעמי פורת שהצטרפה לעבודה בסקר החירום לאחר שסיימה את לימודיה לתואר ראשון במחלקה לגיאולוגיה באוניברסיטה העברית. בלימודי התואר למדה חטיבה בפרהיסטוריה, וכיוון שבסקר החירום נזקקו לסוקרים עם רקע פרהיסטורי, התקבלה לעבוד בסקר. רות שהייתה מעורבת בנעשה בסקר החירום, פתחה בפניה את תחום הפטרוגרפיה, שעליו לא ידעה דבר קודם לכן. רות שכנעה את נעמי לעסוק בפטרוגרפיה, ונתנה לה לבדיקה את כלי הבזלת מערד.[47] תוצאות המחקר התפרסמו בשנת 1984, אך עוד קודם לכן הציעה לה רות לכתוב את עבודת ה'מוסמך' שלה בתחום זה. המחקר שנעשה בהנחיית רות, פרופ' ליזה הלר־קלאי ופרופ' איתן שש עסק בפטרוגרפיה ומינרלוגיה של חרסים מאתרים ארכיאולוגיים בבקעת עובדה ובדרום ארץ ישראל.[48] רות לא הייתה בעלת תואר דוקטור, ועל כן נדרש אישור מיוחד כדי שתנחה את העבודה. לאחר שסיימה נעמי את התואר, שכנעה אותה רות להמשיך ולעסוק בפטרוגרפיה גם בעבודת הדוקטורט.

47 עמירן ופורת, 1984.
48 פורת, 1984.

חפירות ערד, 1976

באמצע שנות השישים כשחשבה רות כי במוזיאון תקום מעבדה פטרוגרפית, היא תכננה לבחון את הכלים שנמצאו בערד. אחד מן המאפיינים של תרבות הברונזה הקדומה א היא הימצאותם של כלים מצריים באתרים שונים בארץ ישראל. עדויות לקשרים אלו ניתן למצוא כבר בתקופה הכלקוליתית, ואולם בתקופת הברונזה הקדומה א חל שינוי באופי הקשרים, והוא בא לידי ביטוי

בראש ובראשונה בכמות הממצא. כלים מצריים נמצאו בכל האתרים שבדרום הארץ, ובהם עין הבשור, תל עירני, תל חליף, תל מאחז וערד. במחקר הראשוני שתכננה לעשות במעבדת המוזיאון התכוונה רות לבצע בדיקות פטרוגרפיות לכלים המצריים שנתגלו בחפירות תל עירני ותל ערד, ולאור התוצאות ללמוד על יחסי כנען ומצרים בתקופה זו. רות שלא הצליחה, בסופו של דבר, להוציא לפועל את תכניתה מאמצע שנות השישים, הציעה אותה לנעמי כנושא לעבודת הדוקטורט. נושא העבודה היה: הרכב של קרמיקה — יישום לחקר הקשרים בין כנען ומצרים באלף השלישי לפני הספירה, ובה בחנה נעמי את מוצאה של הקרמיקה המצרית שנמצאה באתרי ברונזה קדומה א בארץ ישראל ומוצא הקרמיקה הארץ־ישראלית שנמצאה באתרי ברונזה קדומה א במצרים.[49] רות הפנתה אותה בעיקר לחוקרים שאינם שייכים למכון לארכיאולוגיה של האוניברסיטה העברית, כגון רם גופנא ואליעזר אורן, האם היה זה רק מקרה, או שהיה בזה המשכיות לקשריה המורכבים עם החוג בירושלים?

לאחר שהחלה נעמי לחקור את החומר, התברר שדווקא ערד, שהייתה בשביל רות מרכז העולם, אינה כה חשובה בקשרים עם מצרים, וישנם אתרים שבהם הממצא המצרי רב יותר, למשל תל עירני. אף על פי שערד לא הייתה במרכז המחקר רצתה נעמי לבחון את הממצא המצרי שמקורו בערד, ואולם למרבה הפלא, רות שיזמה את העבודה מיעטה בהעברת חומר מערד לצורך המחקר הזה. מסקנותיה של נעמי עסקו גם בהיבטים ארכיאולוגיים הנובעים מן המחקר הפטרוגרפי. כך בנוגע להימצאות של אוכלוסייה מצרית קבועה בשפלה ובדרום הארץ, וכך בזיקה שיצרה בין אתרים בכנען לאתרים במצרים. רות התנגדה לכתיבת פרק זה בדוקטורט, שכן על אף השנים הרבות שעברו מאז גיבשה לראשונה את תפיסת עולמה בנושא שילוב המדעים בארכיאולוגיה, עדיין ראתה בפטרוגרפיה לא יותר מכלי עזר שתכליתו לשרת את הארכיאולוג. רות חשבה שבחינת ההקשרים הרחבים יותר תיעשה אך ורק בידי הארכיאולוג הואיל ורק בידיו יש הכלים המתאימים לעסוק בכך. במבט לאורך זמן אפשר לקבוע, שעבודתה זו הייתה נקודת מפנה במחקר הפטרוגרפי. מראשית שנות הארבעים ניסתה רות לשלב את המחקר הפטרוגרפי במחקר הארכיאולוגי, אך

49 פורת, 1989.

הדבר היה בגדר אפיזודה חולפת, והמחקר הפטרוגרפי עדיין לא היה לחלק משגרת העבודה הארכיאולוגית. ואולם החל מראשית שנות התשעים, אף שנעמי עצמה לא המשיכה בתחום הזה, נוצר רצף של שימוש בפטרוגרפיה, ובתוך כמה שנים היו הבדיקות הפטרוגרפיות לחלק בלתי נפרד מכל חפירה ארכיאולוגית.

בדצמבר 1979 מלאו לרות 65 שנים, ובראשית ינואר פרשה רשמית לגמלאות. רות שכל חייה הוקדשו לעבודה לא הייתה מסוגלת להפסיק לעבוד, ולפי תפיסתה, בתאריך זה "היא פרשה ממשכורת אבל לא מהעבודה". היא המשיכה לפקוד את המוזיאון, ולעבוד כהרגלה. בשנת 1980 גם חזרה רות לנהל את ארבע עונות החפירה האחרונות בערד. בעונות האלה התמקדה החפירה בסיום חשיפת מאגר המים והמבנים שנבנו בסמוך. צורתה הקעורה של הגבעה קבעה את מקומם של מפעלי המים. בשקע שבמרכז הגבעה הוקם מאגר המים של העיר הכנענית. בתקופת הברזל נחפרה במקום באר שהייתה חלק ממפעל מים שנבנה בתל המצודות. בתקופה ההרודיאנית שוחזר הדיפון של הבאר, הבאר שופצה וחזרה לשימוש.[50] במהלך החפירה בעונות אלו נעשו גם בדיקות שהתבקשו כתוצאה מהכנת הדו"ח הסופי. בשנת 1982 הייתה אורנית בהיריון עם בנה הבכור, ורות חיפשה מישהו שיחליף אותה זמנית. כהרגלה תלתה רות מודעה בלוח המודעות של החוג לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית. במודעה נאמר כי דרוש סטודנט לארכיאולוגיה לעיבוד החומר של ערד במוזיאון ישראל. מיקי סבן, שהיה בסוף שנה שנייה בחוג, נבחר לאחר ריאיון עם רות ואורנית. מיקי נשאר גם לאחר שאורנית חזרה מחופשת הלידה, והצטרף לשתיהן בהכנת הדו"ח על סדרת החפירות השנייה בערד. אורנית ומיקי היו למעשה שני החוקרים האחרונים שהיו ל'ילדי רות עמירן'.

החפירה בערד הסתיימה בשנת 1981, אבל רות הייתה עדיין מעורבת בכל הקשור לפעולות השחזור שנעשו בתל שהוכרז כגן לאומי. בראשית שנת 1989 התגבשה קבוצת תושבים מערד שרצתה להדק את הקשר בין תושבי ערד וסביבתה לעברם באמצעות פעילות הקשורה בתל. רות נרתמה מיד למשימה במפגשים, בהסברים, בהרצאות ובהדרכות. וכך ב־18 בפברואר 1989, ביום

50 עמירן ואחרים, 1985.

השנה ה־27 להגעת משלחת החפירות הארכיאולוגיות לתל ערד, התכנסו חברי העמותה והחליטו רשמית על הקמת עמותת "נאמני תל ערד" שתפעל למען הידוק הקשר בין תושבי ערד להיסטוריה של מקום מגוריהם, ולחיזוק הקשר לתל ערד. העמותה פעלה לקידום נושאים הקשורים לחפירות; הקמת לובי שייפגש עם ראש עיריית ערד והגופים הממשלתיים הרשמיים במטרה לקדם את הכללת שטח התל בשטח השיפוט של ערד, וכן גיבוש תכנית מקצועית לשחזור התל והכנתו להגעת מבקרים. כדי לקרב את תושבי ערד והאזור כולו ארגנו חברי העמותה פעילויות שונות בתל.[51] שיאה של פעילות העמותה היה בשבת ה־16 בספטמבר 1989. באותו היום נערכה בתל 'שבת חוויות', והשתתפו בה יותר מאלף מבקרים. בתכנית היום נכללו הפעלות שהפעילו 130 מתנדבים. בהפעלות השונות נכללו התנסות בעבודות שחזור ארכיאולוגיות בחומה המערבית של האתר, יצירת כלי חרס בסגנון של הכלים שנמצאו באתר, התנסות בעבודת הרפאות, פענוח כתבי חידה שעסקו בחרסי ערד וסיורים בשטח העיר הכנענית שנערכו בהדרכת רות.[52] רות הייתה מעורבת בפעולות העמותה, הן אלו שהיו קשורות בפעולות לשחזור התל הן בפעולות החינוכיות. היא סייעה בארגון סדרת הרצאות בערד שעסקו בארכיאולוגיה של הנגב, והזמינה את חברי העמותה לסיור במוזיאון ישראל. פעילות העמותה, שרות הייתה בה שותפה מלאה, הקדימה את זמנה. הייתה זו למעשה 'ארכיאולוגיה קהילתית' שנים רבות קודם שקראו לכך בשם זה. ההשוואה המתבקשת לפעולותיה של רות בעמותת 'נאמני תל ערד' היא ל'חבר שוחרי העתיקות' שאותו עודדה, והייתה ממקימיו. אמנם את שתי ההתארגנויות מאפיינת פעילות שמטרתה לטפח את הממצא הארכיאולוגי שנתגלה באזור מגוריהם של 'הנאמנים', ולשמור עליו. ואולם יש שוני מהותי בין שתי התארגנויות; בזמן שייסוד 'חבר שוחרי העתיקות' תאם את מערכת הערכים הלאומית שמטרתה הייתה לכונן בעזרת הארכיאולוגיה זהות לאומית ישנה־חדשה, הרי שעמותת תושבי ערד מייצגת מערכת שונה, ובמרכזה עומדת הקהילה המקומית. מושא הזהות הראשוני של ההתארגנות היה המסגרת החברתית תרבותית מקומית של תושבי

51 ארכיון עיריית ערד.

52 דו"ח תקופתי של העמותה, עיזבון רות עמירן, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב.

ערד. נראה שפעילותה של רות בשתי ההתארגנויות משקפת יותר מכול את השינויים שחלו על ציר הזמן בחברה הישראלית בכלל ובמחקר הארכיאולוגי בפרט. מראשית שנות השבעים ואילך השתנתה החברה הישראלית והייתה מחברה לאומית שזהותה הראשונית מבוססת על המחויבות הקולקטיבית לחברה שנותנת את הדעת בייחוד על הפרט ועל הקהילה המצומצמת. מבחינת רות, ערכי אהבת הארץ, שכבר בראשית חייה המקצועיים רצתה להטמיע בקרב החברה הישראלית, נשארו אותם ערכים, ואולם בערוב ימיה עשתה זאת בכלים שונים, שהתאימו את עצמם לזמנים אחרים.

בראשית שנות השמונים הייתה רות בסוף שנות השישים לחייה. לאחר למעלה מארבעים שנה בהן הקדישה את כל חייה למחקר, בפעם הראשונה הוכרה תרומתה לארכיאולוגיה של ארץ ישראל. בשנת 1982, חמש שנים לאחר שזכה דוד בפרס ישראל, זכתה גם רות בפרס זה, ובכך היו לזוג היחיד בתולדות מדינת ישראל ששני בני הזוג קיבלו את פרס ישראל. פרחיה בק, עוזה זבולון ורם גופנא הם שהציעו את מועמדותה של רות, והפרס הוענק לרות "על מפעל חיים למופת במחקר, בחפירות ובפרסומים מדעיים בתחומי הארכיאולוגיה במשך קרוב ליובל שנים". ועדת הפרס, שחבריה היו בנימין מזר, נחמן אביגד ומשה ברור, ציינה בנימוקים לקבלת הפרס כי "לאורך כל דרכה לא פסקה ואיננה חדלה מלעסוק במסירות ודבקות ללא סייג בחפירות וסקרים ארכיאולוגיים במרחבי הארץ, למן הגליל העליון ועד לנגב. זוהי עבודת שדה פורייה, מפרכת ורבת תוצאות, אשר מלווה סיכומי מסקנות ובמחקר עיוני מקיף, הבאים לביטוי בפרסומים רבים בעברית ובאנגלית [...] מרובים מחקריה המקיפים והתמציתיים, שיצאו להם מוניטין בעולם המדע [...] ראוי לציון מיוחד ספרה הגדול הקרמיקה הקדומה של ארץ ישראל, שנתפרסם בעברית ובאנגלית. ספר זה מהווה מחקר בסיסי וכלי־עזר בלעדי וחיוני לכל חוקר המעוניין בארכיאולוגיה של ארץ ישראל הקדומה". בנוסף הוועדה הזכירה אף את תפקידה של רות בעיצוב מוזיאון ישראל וביתן הקרמיקה במוזיאון הארץ וכן את מפעל החפירות בערד הכנענית.[53]

53 מתוך החוברת שחולקה בטקס קבלת הפרס בהוצאת אגף פרסי ישראל, משרד החינוך.

ימי זקנה

לקראת סוף שנות השמונים, ורות כבר באמצע שנות השבעים לחייה, החלה רות להתקשות בכתיבת מחקריה. ההידרדרות במצבה הייתה אטית והדרגתית. בראשית שנות התשעים כאשר כבר הייתה קרוב לגיל שמונים החל גופה לבגוד בה. היא החלה לסבול מחולשה פיזית ומבעיות בזיכרון. דוד שלא חדל כל הזמן לדאוג לה, החליט לאחר לבטים רבים כי לטובתה עליהם לעבור לבית דיור מוגן. בשנת 1994, אחרי יותר מארבעים שנה בדירת המרתף באלפסי 9, עברו לגור בנופים, בית דיור מוגן השוכן בקרית מנחם בירושלים, לא רחוק מן הרגמים שחפרה בשנת 1953. המעבר מן הבית עמוס הספרים לנופים הצריך שינויים, ודוד שתמיד דאג לרות, ויתר למענה גם הפעם. לחדר הקטן הביאו את שולחן העבודה שלה עם הספרים הרבים, ואילו הוא ויתר על שולחן העבודה שלו, והחליפו בשולחן קטן ממנו כדי שיהיה אפשר להכניסו עם השולחן שלה. גם על ספרייתו הגדולה ויתר למען הספרייה שלה, ואת רוב ספריו השאיר בארגזים. רות שכל חייה סבבו סביב העבודה התעקשה להמשיך לעבוד במוזיאון אף על פי שהדבר היה כמעט בלתי אפשרי. את ילנה מגיד, שעבדה בחדר הצמוד אליה, הייתה שולחת כל הזמן כדי לבדוק אם קיבלה מכתבים, הד עמום לימים אחרים שבהם התכתבה עם בכירי הקהילה הארכיאולוגית בעולם כולו. דוד היה מביא אותה בבוקר לעבודה, ואוסף אותה בצהריים, ואולם לאחר שבאחד הימים השאירה בתום העבודה את מחסן הממצאים פתוח, היה ברור כי הדבר אינו אפשרי עוד. פטירתן של שתיים מ׳ילדותיה׳, פרחיה בק בשנת 1998 ואורנית אילן ארבע שנים מאוחר יותר, הביאה להדרדרות נוספת. את הרצאתה הפומבית האחרונה נשאה באפריל 1998 בכנס שארגנו תום לוי ואדווין ון־דן ברינק, ונושאו היה מצרים והלבנט. פרסומיה הלכו ופחתו, ונגעו בעיקר בעיבוד הממצאים מן החפירות שאותן ניהלה בשנים שעברו. שני מאמריה האחרונים, שאותם פרסמה עם ואן דן ברינק, עסקו בממצא הקרמי מתל מאחז.[54]

54 עמירן וואן דן ברינק, 2001; הנ״ל, 2002.

רות בסוף שנות השישים לחייה

בתחילה המשיכו חבריהם לבקרם בדירתם החדשה, ואולם ככל שעבר הזמן, כך מצבה של רות החמיר, והיא כבר לא זיהתה את רוב המבקרים. דוד ששמר עליה כל העת נפטר בחורף 2003. שנתיים לאחר מכן, בי"ג כסלו תשס"ו (14.12.2005) נפטרה רות, והיא בת תשעים ואחת. רות ודוד כתבו צוואה משותפת בעודם בחיים. בצוואה תרמו שניהם את גופם למדע ואת כל נכסיהם הכספיים תרמו לאוניברסיטה העברית לצורך הקמת שתי קרנות. קרן למחקר גיאוגרפי על שם דוד עמירן וקרן על־שם רות עמירן למחקר בארכיאולוגיה של ארץ־ישראל במכון לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית. רות נקברה בהר המנוחות בירושלים.

אחרית דבר

רות החלה את לימודיה באוניברסיטה העברית בטרם הוקם החוג לארכיאולוגיה. כאשר הוקם החוג בשנת 1935 כבר הייתה בעיצומם של לימודיה בחוג ל׳ידיעת הארץ׳. רות למדה שנה נוספת, סיימה את חובותיה לתואר ׳מוסמך בארכיאולוגיה׳, והייתה בשנת 1939 לבוגרת הראשונה של החוג לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית. חייה המקצועיים מסיום לימודי ה׳מוסמך׳ בסוף שנות השלושים ועד סיום עבודתה בערד בשנות השמונים משקפים במידה רבה את תולדות המחקר הארכיאולוגי הישראלי, ובכלל זה את התמורות שחלו בו לאורך השנים. רות עסקה בנושאים רבים בכל שנות פעילותה, אך את עבודתה המדעית אפשר לחלק לשתי תקופות עיקריות; בשנות הארבעים והחמישים עסקה בחקר הקרמיקה, ומראשית שנות השישים ועד סוף ימיה חקרה בעיקר את תקופת הברונזה הקדומה.

עבודתה בחקר הקרמיקה הקדומה הייתה ייחודית שכן כבר מראשית דרכה אפשר להבחין במחקריה את הגישה הרב־תחומית בחקר הקרמיקה. היא לא ראתה בכלי החרס רק כלי עזר שמטרתם לסייע בתארוך הממצא הארכיאולוגי, אלא גם כלים בעלי ערך העומד בפני עצמו ״כמוצר המבטא את ההישגים הטכניים והאומנותיים של תקופתו״. במחקריה הרבים אפשר למצוא שילוב של כמה כיווני מחקר, ובהם: תולדות מלאכת הקדרות, דרכי היצירה, מעמד הקדרים, היבטים כרונולוגיים וטיפולוגיים של כלי החרס ושימושי הקרמיקה באמנות ובדת.

במרוצת שנות החמישים היה חקר הקרמיקה הקדומה לתחום מחקרה העיקרי. הספר ׳הקראמיקה הקדומה של ארץ ישראל׳ שכתבה בשנים 1960-

1961 הוא שיאו של מחקר זה. יד הגורל הביאה לכך שמיד לאחר פרסומו נחשפה העיר הכנענית של תקופת הברונזה הקדומה בערד, וכל האוריינטציה המחקרית של רות השתנתה. אמנם איננו יכולים לעסוק בשאלות של "מה היה קורה אילו..."‏, אבל אפשר לשער שאלמלא ערד, הייתה רות משלימה את תכניתה לכתוב ספר המשך העוסק בתקופות המאוחרות. התעניינותה בתקופת הברונזה הקדומה כבר החלה בחפירתה בעי בשנים 1934-1935. בשנת 1938 ניסתה לקבל לידיה את הממצאים מן העי לצורך עיבודו לעבודת ה'מוסמך', אך לא עלה הדבר בידה. גם ניסיונה לכתוב עבודת דוקטור בנושא 'הברונזה הקדומה ובעיותיה' לא צלח, בסופו של דבר. אולם מרגע שהתגלתה חומת העיר הכנענית בערד היה העיסוק בתקופה זו לכל עולמה, וכל חייה הוקדשו לחקר תקופת הברונזה הקדומה בכלל, ולגילויה של העיר הכנענית בערד בפרט.

עיון ברשימת הפרסומים שלה מלמד כי לאורך השנים חקרה גם סוגיות הקשורות בפולחן, וזאת עם נתינת הדעת לעולם האמונות הדתיות המאפיין את המזרח הקדום. אחד ממאמריה הראשונים בנושא עוסק בצלמיות האדם שנתגלו ביריחו, ובהן ראתה ביטוי למיתוס בריאת האדם בדומה למתואר במסורות המסופוטמיות.[1] מאמרים נוספים ייחדה למקומות פולחן, לתופעת כני הפולחן וכמובן לאסטלה מערד, שבה קשרה בין האלוהות המוצגת על גבי האסטלה ובין דמותו של האל דומוזי־תמוז.[2] ואולם לעומת חקר הקרמיקה הקדומה בתחום זה התפרסמו לא מעט מחקרים שלה, אבל רות לא ריכזה אותם למחקר מסכם אחד.

רות הקדימה את זמנה בכמה תחומים שברבות הימים נעשו חלק בלתי נפרד מכל חפירה ארכיאולוגית. התחום הבולט ביותר הוא חשיבותם של המדעים השונים למחקר הארכיאולוגי שכבר בראשית שנות הארבעים הכירה בו. רות הייתה חלוצה בהכנסת השימוש במדעים לתחום הארכיאולוגיה בארץ. רות החלה לבצע בדיקות פטרוגרפיות כמעט בו־זמנית לראשית המחקר הפטרוגרפי בארצות הברית. ואולם ניסיונה בתחום זה לא היה חד־פעמי,

1 עמירן, 1962.
2 וראו לדוגמה: עמירן, 1972, הנ"ל, 1981, הנ"ל, 1989.

בכל עשור ניסתה לעניין גיאולוגים שיתמחו בכך. בראשית שנות השישים את חיה שנהב, בשנות השבעים את יונתן גלס, ורק בשנות השמונים עם עבודתה של נעמי פורת החל רצף הנמשך עד היום, והבדיקות הפטרוגרפיות הן חלק קבוע משגרת המחקר הארכיאולוגי. הניסיון להקים בראשית שנות השישים מעבדה לבוטניקה ארכיאולוגית במסגרת מוזיאון ישראל היה חדשני אף הוא. רות הבינה את התרומה הגדולה שיכולה לצמוח משיתוף הפעולה בין הדיסציפלינות השונות במחקרן של בעיות ארכיאולוגיות והיסטוריות חשובות הרבה לפני שהממסד הארכיאולוגי הכיר בכך. זאת ועוד, כבר בראשית שנות החמישים הבינה רות את החשיבות הרבה של כינון קשרי מדע בין־לאומיים בין חוקרים ישראלים ובין חוקרים מרחבי העולם. גם בתחום זה הייתה פעולתה של רות חלוצית שכן קשריה עם תחסין אוזגוץ׳ ואשתו פתחו את הדלת לשילובה של הארכיאולוגיה הארץ־ישראלית במחקר הכולל של המזרח הקדום. בשנים הבאות שמרה על קשרים הדוקים הן עם חוקרים העוסקים בארכיאולוגיה של ארץ ישראל והמזרח הקדום הן עם חוקרים העוסקים בטכנולוגיות של כלי חרס בארכיאולוגיה של אמריקה.

ואולם כל דיון בעולמה המדעי של רות לא יכול להיות מנותק מעולמה האישי. רות הייתה ׳תבנית נוף מולדתה׳; הערכים של הסתפקות במועט, פשטות הליכות, ובעיקר היחס ׳הקדוש׳ לעבודה הם בראש ובראשונה ערכי העלייה השנייה, שניכסו לה הוריה. רות לא רק התחנכה לאורם של ערכים אלו, אלא שנות ילדותה ביבנאל של שנות העשרים הם התגלמותם הלכה למעשה. רות ראתה את אמה, שאותה העריצה, מתחילה את יום עבודתה בטרם עלה השחר, ומסיימת רק לאחר חשכה. היא גם ידעה שעבודתם הקשה של הוריה היא כדי לאפשר לה ללמוד בתחילה בתיכון ואחר כך באוניברסיטה. אלו החיים שעיצבו את אישיותה של רות, את שקדנותה בלימודיה, את הישגיה ואת חתירתה למרביות, וכאשר בגרה הייתה העבודה הארכיאולוגית למוקד חייה. לא היה מקום לשיחה בטלה, וכל מעייניה בארכיאולוגיה. מציאות זו, שבה כל עולמה הוא ארכיאולוגיה בלבד, הייתה עבורה גם נחמה שכן לאחר לידת התינוק שמת לא ילדה עוד, והייתה חשוכת ילדים. את הרכות האימהית מצאה רות בסטודנטים הצעירים שאותם טיפחה לאורך השנים כילדיה. אולם

כמו כל בני דורה, היא התעניינה בחייהם ובמשפחתם, אבל לא חשפה בפניהם את עולמה הפנימי.

במידה רבה יש לראות ברות דמות טרגית; על אף כישוריה המקצועיים, רעיונותיה המקוריים ותרומתה למחקר הארכיאולוגי לא הייתה בעלת תואר דוקטור, ולא הצליחה למצוא משרה שתתאים לכישוריה. לכך תרם גם אופייה הקשה, שהרחיק ממנה חוקרים רבים שהעדיפו אחרים עליה.

האם הייתה רות פורצת דרך כאישה בעולם ארכיאולוגי גברי? התשובה על כך מורכבת. לעומת תחומי מדע שהיו נחלתם של גברים בלבד, משנות העשרים של המאה ה־20 אפשר למצוא בארכיאולוגיה של ארץ ישראל נשים שהטביעו את חותמן על המחקר קודם לרות ובזמן פעילותה, ובכללן דורותי גרוד (Garrod), שחפרה בראשית שנות השלושים את שרידי האדם הקדמון במערות הכרמל; אולגה טפנל שחפרה עם פטרי בשנות העשרים בתל פרעה ותל עג׳ול ולאחר מכן בשנות השלושים עם ג׳יימס לסלי סטארקי (Starkey) בלכיש. לאחר הירצחו של סטארקי הייתה זו טפנל שפרסמה את דו״ח החפירה. קתלין קניון הצטרפה למשלחת החפירות בשומרון במחצית הראשונה של שנות השלושים. בשנות החמישים ניהלה את החפירות ביריחו, ובמחצית הראשונה של שנות השישים ניהלה את החפירות בירושלים. מכלל הארכיאולוגיות הישראליות יש להזכיר את קלר אפשטיין וטרודה דותן ששתיהן, כמו רות, זכו בפרס ישראל בחקר הארכיאולוגיה.

זאת ועוד, רוב הנשים שהקדישו את חייהן למדע שילמו בעבור רצונן זה במטבע המשפחתי שכן העול הכרוך בגידול ובטיפול בילדים הוא חסם המגביל לעתים קרובות את הקריירה אצל נשים. רות, לרוע מזלה, לא הייתה צריכה להתמודד אף פעם עם הדילמות הקשורות בכך. מצבה המשפחתי אפשר לה ביתר קלות לנסוע לחוץ־לארץ גם לפרקי זמן ארוכים יחסית, והחיים הזוגיים שלה עם דוד התקיימו בנפרד בזמן הזה. ואולי התשובה לשאלה זו תלויה בכלל בשאלה אחרת: האם הייתה הצלחתה המקצועית של רות דגם לחיקוי לנשים אחרות? נראה כי גם התשובה לשאלה זו מורכבת. תלמידותיה, ותלמידות תלמידותיה ראו בה דמות מעוררת השראה. ואולם ככל שעברו השנים נקשרה דמותה של רות בעיקר לספר על הקרמיקה הקדומה, וכיום

עשייתה המגוונת, מחקריה ומאבקיה, כמעט לא מוכרים לדור הצעיר של הארכיאולוגיות.

בחירתה של רות בארכיאולוגיה לא הייתה מקרית, היא ראתה במדע זה משהו שקושר אותה לארץ הזאת, לתרבות הזאת, לאנשים שחיו במקום הזה, שאליהם היא הרגישה שייכות, וכל מה שקשור בהם קשור גם אליה ולכל הדורות שאחריה. היא הקדישה את כל חייה למדע (וגם לאחר מותה, כשתרמה את גופה למדע), והישגיה הרבים מציבים אותה ללא ספק ברשימה נכבדת של חוקרות שמקומן לא ייפקד מפנתיאון הארכיאולוגיות החשובות של המאה ה־20. מחקריה הרבים משמשים עד היום בסיס איתן להבנתנו את תולדות העבר, ותרומתה רבה למחקר הארכיאולוגי של ארץ ישראל בפרט ושל המזרח הקדום בכלל.

רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים

אביזוהר, 2002 — מאיר אביזוהר, מוריה בירושלים בתש"ח: גדוד החי"ש הראשון בקרבות, לוד תשס"ב

אביצור, 1958 — שמואל אביצור, הירקון: הנהר וגלילותיו, תל אביב תשי"ח

אגמון 2007 — תמר אגמון, שדות אדומים: עד תל־חי — חיי בנימין מונטר, ירושלים תשס"ז

אגסי 1993 — עוזי אגסי, "הבריזה הקרירה באה ממערב": 65 שנות ארכיטקטורה / ו. י. ויטקובר, תל אביב 1993

אהרוני, 1978 — יוחנן אהרוני, ארכיאולוגיה של ארץ ישראל, ירושלים 1978

מרים אהרוני, 1998 — מרים אהרוני, יוחנן אהרוני: חייו, תל אביב תשנ"ח

אהרוני ועמירן, 1958 — Yohanan Aharoni and Ruth Amiran, 'A New Scheme for the Sub-Division of the Iron Age in Palestine', *Israel Exploration Journal* 8 (1958), pp. 171–184

אולברייט, 1923 — William F. Albright, 'Interesting Finds in Tumuli near Jerusalem', *Bulletin of the American School of Oriental Research* 10 (1923), pp. 1–3

אולברייט, 1923א — William F. Albright, 'Contributions to the Historical Geography of Palestine', *The Annual of the American School of Oriental Research in Jerusalem*, I–II, New Haven 1923 , pp. 1–46

אולברייט, 1924 — William F. Albright, 'Appendix V – Ai and Beth-Aven', *Annual of the American Schools of Oriental Research* 4 (1924), pp. 141–149

אילן, 2002 Ornit Ilan, 'Egyptian Pottery from Small Tel Malhata and the Interrelations between the Egyptian "Colony" in Southwest Palestine and the "Canaanite" Arad Basin and Central Highlands', Edwin C. M. van den Brink and Thomas E. Levy (eds.), *Egypt and the Levant; Interrelations from the 4th through the Early 3rd Millennium BCE.*, London 2002, pp. 306–322

בילוב ומיצ'ל, 1961 S. Bülow and R.A. Mitchell, 'An Iron Age II Fortress on Tel Nagila', *Israel Exploration Journal* 11 (1961), pp. 101–110

בירן ועמירן (ברגמן אברהם ברגמן ורות ברנדשטטר, 'סיורים ארכיאולוגיים בעמק וברנדשטטר), 1941 בית שאן, ידיעות ח' (תש"א), עמ' 85-90

בישופ, 1991 Ronald L. Bishop, 'Anna O. Shepard: a Correspondence Portrait', Ronald L. Bishop and Frederick W. Lange (eds.), *The Ceramic Legacy of Anna O. Shepard*, Niwot 1991, pp. 42–87

ביתן, 1982 אריה ביתן, תמורות יישוביות בגליל התחתון המזרחי (1978-1800), ירושלים, תשמ"ב

בן־אבות 2009 אהרון בן־אבות, 'סטודנטים ומסיימים של האוניברסיטה העברית, 1925-1947: פרופיל חברתי ואקדמי', חגית לבסקי (עורכת), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים; התעצמות אקדמית תוך מאבק לאומי, כרך ג, ירושלים תשס"ט, עמ' 303-342

בן־אריה 1999 יהושע בן־אריה, 'המוסדות הזרים לארכיאולוגיה ולחקירת ארץ־ישראל בתקופת המנדט: חלק א', קתדרה 92 (תשנ"ט), עמ' 135-172

בן־אריה 1999א יהושע בן־אריה, 'המוסדות הזרים לארכיאולוגיה ולחקירת ארץ־ישראל בתקופת המנדט: חלק ב', קתדרה 93 (תש"ס), עמ' 135-172

בן־אריה, 2001 יהושע בן־אריה, 'התפתחות לימוד ידיעת ארץ־ישראל בעם היהודי בעת החדשה', קתדרה 100 (תשס"א), עמ' 305-338

בן־אריה, 2005 יהושע בן־אריה, 'חקירת ארץ ישראל באוניברסיטה העברית', חגית לבסקי (עורכת), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים; התבססות וצמיחה, כרך א, ירושלים תשס"ה, עמ' 347-409

בן־אריה, 2008 יהושע בן־אריה, 'ארכאולוגיה יהודית או כללית: "חקירת ארץ ישראל" עד 1948', מיכאל פייגה וצבי שילוני (עורכים), קרדום לחפור בו: ארכאולוגיה ולאומיות בארץ ישראל, שדה בוקר תשס"ח, עמ' 19-41

בר"ג, 1996 דן בר"ג, 'יהודית קראוזה־מרקה — הארכיאולוגית ה"צברית" הראשונה', קדמוניות 112 (תשנ"ו), עמ' 118-119

בר־גל, 2005 יורם בר־גל, '"כבר שמעתי שדנים עליך בסינאט": מיסוד לימודי הגאוגרפיה באוניברסיטה העברית, 1927–1949', חגית לבסקי (עורכת), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים; התבססות וצמיחה, כרך א, ירושלים תשס"ה, עמ' 411–441

ברדינג, 2001 D. A. Brading, 'Monuments and Nationalism in Modern Mexico', *Nations and Nationalism* 7 (2001), pp. 521–531

ברור, 1944 אברהם יעקב ברור, 'שלושים שנות החברה, יסוד החברה היהודית לחקירת ארץ־ישראל (ירושלים, תרע"ג)', ידיעות י' (תש"ג), עמ' 125–128

ברטל, 2005 Israel Bartal, *The Jews of Eastern Europe, 1772–1881*, Philadelphia 2005

יצחק ברנדשטטר, 1944 יצחק ברנדשטטר, ר' יצחק בן אברהם ברנדשטטר (כ"ח חשון תרכ"ג — ז' אדר תש"ד), לזכרו, בהוצאת המשפחה 1944

ברנדשטטר, 1972 יחזקאל ברנדשטטר, 'ברנדשטטר יחזקאל, יבנאל', יעקב שרת ונחמן תמיר (עורכים), אנשי העליה השניה: פרקי זכרונות, כרך ד, תל אביב תשל"ב

ברנדשטטר, 1977 יחזקאל ברנדשטטר ז"ל: איש יבניאל, (הוצאת המשפחה), יבנאל תשל"ז

ברני, 1958 Charles Allen Burney, 'Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age', *Anatolian Studies* 8 (1958), pp. 157–209.

ברקאי 1985 גבריאל ברקאי, צפונה ומערבה של ירושלים בסוף תקופת הברזל, (עבודת דוקטור), אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב תשמ"ה

גבע, 1982 Shulamit Geva, *Tell Jerishe: the Sukenik Excavations of the Middle Bronze Age Fortifications* (Qedem 15), Jerusalem 1982

גבע, 1992 שולמית גבע, 'פה בארץ חמדת אבות: הארכיאולוגיה המקראית הישראלית בראשית דרכה', זמנים 42 (1992), עמ' 93-102

גולדשטיין ושטרן, 1991 יעקב גולדשטיין ובת-שבע שטרן, 'פיק"א — ארגונה ומטרותיה', קתדרה 59 (תשנ"א), עמ' 103-125

גופנא, 1987 Ram Gophna, 'Egyptian Trading Posts in Southern Canaan at the Dawn of the Archaic Period', Anson F. Rainey, (ed.), *Egypt, Israel Sinai: Archaeological and Historical Relationships in the Biblical Period*, Tel Aviv 1987, pp. 13–21

גיא, 1957 יד לפ. ל. א. גיא: (1885-1952), ירושלים תשי"ז

גליק, 1957 Nelson Glueck, 'The Fifth Season of Exploration in the Negev', *Bulletin of the American School of Oriental Research* 145 (1957), pp. 11–25

גרינברג וצינמון, 2000 רפאל גרינברג וגלעד צינמון, 'החפירות ברוגם גנים: מפעל קהילתי לשיקום אתר קדום במערבה של ירושלים', איל ברוך ואברהם פאוסט (עורכים), חידושים בחקר ירושלים ו' (תשס"א), עמ' 44–51

גרינברג וצינמון, 2006 — Raphael Greenberg and Gilad Cinamon, 'Stamped and Incised Jar Handles from Rogem Gannim and their Implications for the Political Economy of Jerusalem, Late 8th-Early 4th Centuries BCE.', *Tel Aviv* 33 (2006), pp. 229–243

גרסטנג, 1927 — John Garstang, 'The Site of Hazor', *Annals of Archaeology and Anthropology* 14 (1927), pp. 35–42

דיוויס, 2008 — Miriam C. Davis, *Dame Kathleen Kenyon: digging up the Holy Land*, Walnut Creek 2008

הוד, 1951 — Sinclair Hood, 'Excavations at Tabara el Akrad, 1948–1949', *Anatolian Studies* 1 (1951), pp. 113–147

הטאצ'ינסון 2001 — John Hutchinson, 'Archaeology and the Irish Rediscovery of the Celtic Past', *Nations and Nationalism* 7 (2001), pp. 505–519

הירשברג, 1964 — חיים זאב הירשברג, 'ליון אריה מאיר, חמש שנים לפטירתו', ארץ ישראל ז' (תשכ"ד), עמ' י"א–ט"ז

אברהם שמואל הירשברג, 1977 — אברהם שמואל הירשברג, בארץ המזרח (פתח דבר: ישראל ברטל), ירושלים תשל"ז

הלפרין, 1970 — שרה הלפרין, ד"ר א. בירם וביה"ס הריאלי: דרכים חדשות ומסלול קבוע, ירושלים 1970

הנסי, 1967 — Basil J. Hennessy, *The foreign Relations of Palestine during the Early Bronze Age*, London 1967

הרטל, 2001 — משה הרטל, 'קלר אפשטיין (1911–2000)', קדמוניות 122 (תשס"ב), עמ' 136

ווהן, 1999 — Andrew G. Vaughn, *Theology, History, and Archeaology in the Chronicler's Account of Hezeziah*, Atlanta 1999

ברנדשטטר, 1977 יחזקאל ברנדשטטר ז"ל: איש יבניאל, (הוצאת המשפחה), יבנאל תשל"ז

ברני, 1958 Charles Allen Burney, 'Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age', *Anatolian Studies* 8 (1958), pp. 157–209.

ברקאי 1985 גבריאל ברקאי, צפונה ומערבה של ירושלים בסוף תקופת הברזל, (עבודת דוקטור), אוניברסיטת תל־אביב, תל־אביב תשמ"ה

גבע, 1982 Shulamit Geva, *Tell Jerishe: the Sukenik Excavations of the Middle Bronze Age Fortifications* (Qedem 15), Jerusalem 1982

גבע, 1992 שולמית גבע, 'פה בארץ חמדת אבות: הארכיאולוגיה המקראית הישראלית בראשית דרכה', זמנים 42 (1992), עמ' 93-102

גולדשטיין ושטרן, 1991 יעקב גולדשטיין ובת־שבע שטרן, 'פיק"א — ארגונה ומטרותיה', קתדרה 59 (תשנ"א), עמ' 103-125

גופנא, 1987 Ram Gophna, 'Egyptian Trading Posts in Southern Canaan at the Dawn of the Archaic Period', Anson F. Rainey, (ed.), *Egypt, Israel Sinai: Archaeological and Historical Relationships in the Biblical Period*, Tel Aviv 1987, pp. 13–21

גיא, 1957 יד לפ. ל. א. גיא: (1885-1952), ירושלים תשי"ז

גליק, 1957 Nelson Glueck, 'The Fifth Season of Exploration in the Negev', *Bulletin of the American School of Oriental Research* 145 (1957), pp. 11–25

גרינברג וצינמון, 2000 רפאל גרינברג וגלעד צינמון, 'החפירות ברוגם גנים: מפעל קהילתי לשיקום אתר קדום במערבה של ירושלים', איל ברוך ואברהם פאוסט (עורכים), חידושים בחקר ירושלים ו' (תשס"א), עמ' 44–51

ידיעות, 1940 — ידיעות ז׳, חוברות ג-ד (ת״ש) — חוברת לזכרו של הפרופסור הרב שמואל קליין

ידיעות, 1950 — ׳הכינוס הארצי השישי לידיעת הארץ׳, ידיעות ט״ו (תש״י), עמ׳ 116-131

ינאית, אברהמי — רחל ינאית, יצחק אברהמי וירח עציון, ההגנה בירושלים: ועציון, 1973 — עדויות וזכרונות מפי חברים, ירושלים תשל״ד

יפה, 1971 — אביגדור יפה, זכרונות, יבנאל 1971

כאמעט, 1954 — אברהם כאמעט, ׳צו דער געשיכטע פון יידן אין טארנע׳, אברהם כאמעט (עורך), טארנע: קיום און חורבן פון א יידישער שטאט, תל־אביב תשי״ד, עמ׳ 3-186

כאמעט, 1954 א׳ — אברהם כאמעט, ׳די ציוניסטישע באוועגונג אין טארנע׳, אברהם כאמעט (עורך), טארנע: קיום און חורבן פון א יידישער שטאט, תל־אביב תשי״ד, עמ׳ 351-595

כהן, 2005 — אורי כהן, ׳מוסדות ניהול האוניברסיטה העברית, 1925-1948: תהפוכותיה של החתירה לאוטונומיה מוסדית מוחלטת׳, חגית לבסקי (עורכת), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים; התבססות וצמיחה, כרך א, ירושלים תשס״ה, עמ׳ 3-70

לוי והיים, 2005 — Thomas E. Levy and Thomas Higham, (eds.), *The Bible and Radiocarbon Dating*, London 2005

למב, 1937 — Winifred Lamb, ׳Excavations at Kusura near Afyon Karahisar׳, *Archaeologia* 86 (1937), pp. 1-64

למב, 1938 — Winifred Lamb, ׳Excavations at Kusura near Afyon Karahisar, II׳, *Archaeologia* 87 (1938), pp. 217-273

מומזן, פרלמן וילין, 1984 — Hans Mommsen, Isadore Perlman and Joseph Yellin, ׳The Provenience of the LMLK Jars׳, *Israel Exploration Journal* 34 (1984), pp. 89-113

מזר (מייזלר), 1942 — מייזלר בנימין, ׳קבר מתקופת הברונזה הקדומה שנתגלה בכנרת׳, ידיעות י׳ (תש״ג), עמ׳ 1-9

מזר, 1970 — בנימין מזר (עורך), האנציקלופדיה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, ירושלים תשל"א

מזר, עמירן והאס, 1973 — בנימין מזר, רות עמירן וניקו הס, 'קבר מתקופת־הברונזה הקדומה II בבית־ירח (כינרת)', ארץ ישראל יא (תשל"ג), עמ' 193-176

עמיחי מזר, 1990 — Amihai Mazar, *Archaeology of the Land of the Bible*, New York 1990

עמיחי מזר, 2005 — Amihai Mazar, 'The Debate over the Chronology of the Iron Age in the Southern Levant', Thomas E. Levy and Thomas Higham, (eds.), *The Bible and Radiocarbon Dating*, London 2005, pp. 15-30

מטסון, 1965 — Frederick R. Matson (ed.), *Ceramics and man*, Chicago 1965

מלון ואחרים, 1934 — Alexis Malon et al, *Teleilāt Ghassūl*, I, *Compte Rendu des Fouilles de l'Institut Biblique Pontifical 1929–1932*, Rome 1934

נדורו, 1997 — Webber Ndoro, 'Great Zimbabwe', *Scientific American*, November (1997), pp. 94-99

נוימן, 2009 — בועז נוימן, תשוקת החלוצים, תל אביב תשס"ט

סוקניק, 1935 — Eleazer Lipa Sukenik, 'Tell Jerishe', *The Quarterly of the Department of Antiquities in Palestine* 4 (1935), pp. 208–209

סוקניק, 1938 — Eleazer Lipa Sukenik, 'Tell Jerishe', *The Quarterly of the Department of Antiquities in Palestine* 6 (1938), p. 225

סוקניק, 1942 — אליעזר ליפא סוקניק, 'בית הנכות לעתיקות יהודים', קדם, קובץ לחקר קדמוניות ישראל 1 (תש"ב), עמ' 5–8, 99–103

סוקניק, 1944 — Eleazer Lipa Sukenik, 'Tell Jerishe', *The Quarterly of the Department of Antiquities in Palestine* 10 (1944), pp. 198–199

סלושץ, 1921 נחום סלושץ, קובץ החברה העברית לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה, ירושלים 1921

עבר־הדני, 1953 אהרון עבר־הדני, חיים צימרמן: חייו, כתביו ומעשיו בגליל וב"החקלאית", תל אביב, תשי"ד

עבר־הדני, 1955 אהרון עבר־הדני, ההתיישבות בגליל התחתון: חמישים שנות קורותיה, רמת גן תשט"ו

עוזיאל, 2008 Joseph Uziel, *The Southern Coastal Plain of Israel during the Middle Bronze Age*, (Ph. D. dissertation), Bar-Ilan University, Ramat-Gan 2008

עלון, 1949 עלון מחלקת העתיקות של מדינת ישראל, א', פנימי. ירושלים 1949

עלון, 1950 עלון מחלקת העתיקות של מדינת ישראל, ב', פנימי, ירושלים 1950

עלון, 1951 עלון מחלקת העתיקות של מדינת ישראל, ג', פנימי, ירושלים 1951

עמירן (ברנדשטטר), 1939 רות ברנדשטטר, הקרמיקה של "גרר" (עבודת גמר), האוניברסיטה העברית, ירושלים תרצ"ט

עמירן (קלנר ב.), 1943 רות ב. קלנר, 'סוג כלי־ח'רבת — כרך ויחסו לקבר שנתגלה בכנרת', ידיעות י' (תש"ד), עמ' 63-65

עמירן, 1950 רות עמירן, 'כתובת עברית חדשה בעלמא', עלון מחלקת העתיקות ב' (1950), עמ' 26-35

עמירן 1951 רות עמירן, 'כלי־החרס וערכם להיסטוריה', שרידי עבר: קובץ לידיעת הארץ וקדמוניותיה, תל־אביב תשי"א, עמ' 21-32

עמירן, 1952 Ruth. B.K. Amiran, 'Connections between Anatolia and Palestine in the Early Bronze Age', *Israel Exploration Journal* 2 (1952), pp. 89–103

עמירן, 1953 Ruth Amiran, 'The Tumuli West of Jerusalem', *Israel Exploration Journal* 3 (1953), p. 264

עמירן, 1953א Ruth B. Kellner-Amiran, 'Two Notes on the Repertoire of the Chalcolithic Pottery of Palestine', *Bulletin of the American School of Oriental Research*, 130 (1953), pp. 11–14

עמירן, 1956 רות עמירן, 'שני קברים מירושלים מתקופת מלכי יהודה', ידיעות כ' (תשט"ז), עמ' 173-179

עמירן, 1958 Ruth Amiran, 'The Tumuli West of Jerusalem: Survey and Excavations', *Israel Exploration Journal* 8 (1958), pp. 205–227

עמירן, 1958א רות עמירן, על כלי חרס ארצישראליים, ירושלים תשי"ח

עמירן, 1960 רות עמירן, 'קבוצת כלים מקבר בירושלים מהתקופה הכנענית המאוחרת ב'', ארץ ישראל ו' (תשכ"א), עמ' 25–37

עמירן, 1962 Ruth Amiran, 'Myths of the Creation of Man and the Jericho Statues', *Bulletin of the American School of Oriental Research,* 167 (1962), pp. 23–25

עמירן, 1963 רות עמירן, הקראמיקה הקדומה של ארץ ישראל: מראשית התקופה הניאוליתית ועד חורבן בית ראשון (בהשתתפות: פרחיה בק ועוזה זבולון), ירושלים תשכ"ג

עמירן, 1965 רות עמירן, 'המדע בשירות הארכיאולוגיה', אריאל י' (תשכ"ה), עמ' 22–24

עמירן, 1970 Ruth Amiran, 'The Egyptian Alabaster Vessels from Ai', *Israel Exploration Journal* 20 (1970), pp. 170–179

עמירן, 1970א רות עמירן, 'תל גמה' אנציקלופדיה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ־ישראל, כרך א', ירושלים תשל"א, עמ' 547–576

עמירן, 1972 Ruth Amiran, 'A Cult Stele from Arad', *Israel Exploration Journal* 22 (1972), pp. 86–88

עמירן, 1981 Amiran, Ruth, 'Some Observations on Chalcolithic and Early Bronze Age Sanctuaries and Religion', in: Biran, Avraham (ed.), *Temples and High Places in Biblical Times: A Colloquium in Honour of the Centennial of Hebrew Union College-Jewish Institute of Religion, 14–16 March 1977*, Jerusalem 1981, pp. 47–53

עמירן, 1989 Ruth Amiran, 'Re-examination of a Cult and Art Object from Beth Yerah', Albert Leonard and Bruce Beyer Williams (eds.), *Essays in Ancient Civilization Presented to Helene J. Kantor* (Studies in ancient oriental civilization; no. 47), Chicago 1989, pp. 31–37

עמירן ואילן, 1992 רות עמירן ואורנית אילן, 'מלחתה, תל (הקטן), האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, כרך 3, ירושלים 1992, עמ' 951-952

עמירן ואילן, 1993 Ruth Amiran and Ornit Ilan, 'Malhata, Tel (Small), *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land,* Vol. 3, Jerusalem 1993, pp. 937–939

עמירן ואילן, 1996 Ruth Amiran and Ornit Ilan, *Early Arad: the Chalcolithic and Early Bronze IB Settlements and the Early Bronze City, Architecture and Town Planning, Vol. II, Sixth to Eighteenth Seasons of Excavations, 1971–1978, 1980–1984*, Jerusalem 1996

עמירן ואיתן, 1964 רות עמירן ואברהם איתן, שתי עונות החפירה הראשונות בתל נגילה (1962-1963), ידיעות כ"ח (תשכ"ד), עמ' 193-203

עמירן ואיתן, 1964א Ruth Amiran and Avraham Eitan, 'A Krater of Bichrome Ware from Tel Nagila', *Israel Exploration Journal* 14 (1964), pp. 219–231

עמירן ואיתן, 1965 — Ruth Amiran and Avraham Eitan 'A Canaanite-Hyksos City at Tell Nagila', *Archaeology* 18 (1965), pp. 113–123

עמירן ואיתן, 1973 — רות עמירן ואברהם איתן, 'החפירות במצודה בירושלים בשנים 1968-1969', ארץ ישראל י"א (תשל"ג), עמ' 213-218

עמירן וארנון, 1979 — Ruth Amiran and Carmela Arnon 'Small Tel Malhata', *Israel Exploration Journal*, 29 (1979), pp. 255–256

עמירן, בית אריה וגלס, 1973 — Ruth Amiran, Itzhaq Beit-Arieh and Jonathan Glass, 'The interrelationship between Arad and sites in southern Sinai in the Early Bronze Age II (preliminary report)', *Israel Exploration Journal* 23 (1973), pp. 193–197

עמירן וואן דן ברינק, 2001 — Ruth Amiran and Edwin C. M. van den Brink, 'A Comparative Study of the Egyptian Pottery from Tel Ma'ahaz, Stratum I', Samuel R. Wolff (ed.), *Studies in the Archaeology of Israel and Neighboring Lands, in Memory of Douglas L. Esse*, Chicago 2001, pp. 29–58

עמירן וואן דן ברינק, 2002 — Ruth Amiran and Edwin C. M. van den Brink, 'The Ceramic Assemblage from Tel Ma'ahaz, Stratum I (Seasons 1975–1976)', Edwin C. M. van den Brink and Thomas E. Levy (eds.), *Egypt and the Levant; Interrelations from the 4th through the Early 3rd Millennium BCE.*, London 2002, pp. 273–279

עמירן וון ביק, 1975 — Ruth Amiran and Gus W. van Beek, 'Jemmeh, tell', *Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, Vol. 2, London 1975, pp. 545–548

עמירן ופורת, 1984 — Ruth Amiran and Naomi Porat, 'The Basalt Vessels of the Chalcolithic Period and Early Bronze Age I', *Tel Aviv* 11 (1984), pp.11–19

עמירן (קלנר ב.) רות ב. קלנר ויעקב פרומן, 'בדיקות פטרוגרפיות של חרסים'

ופרומן, 1946 ידיעות י"ב (תש"ו), עמ' 10-15

עמירן ושנהב, 1966 רות עמירן ודודו שנהב, 'נסיונות להפעיל אבניים עתיקים וליצור בהם כלים', ידיעות ל' (תשכ"ו), עמ' 85-97

עמירן ואחרים, 1978 Ruth Amiran et al, *Early Arad: the Chalcolitic Settlement and Early Bronze City,* Vol. I, Jerusalem 1978

עמירן ואחרים, 1985 רות עמירן ואחרים, 'מפעלי המים בערד', קרמוניות 69-70 (תשמ"ה), עמ' 15-17

פוקס, 2000 Nili Sacher Fox, *In the Service of the King: Officialdom in Ancient Israel and Judah*, Cincinnati 2000

פורת, 1984 נעמי פורת, פטרוגרפיה ומינרלוגיה של חרסים מאתרים ארכיאולוגיים בבקעת עובדה ודרום ארץ ישראל (עבודת גמר), ירושלים 1984

פורת, 1989 Naomi Porat, *Composition of Pottery: Application to the Study of the Interrelations between Canaan and Egypt during the 3rd Millennium B.C.*, (Ph. D. dissertation), The Hebrew University, Jerusalem 1989

פטרי, 1928 William M. Flinders Petrie, *Gerar*, London 1928

פייגה, 2008 מיכאל פייגה, 'מבוא: קרדום לחפור בו: ארכיאולוגיה ולאומיות בארץ ישראל', מיכאל פייגה וצבי שילוני (עורכים), קרדום לחפור בו: ארכאולוגיה ולאומיות בארץ ישראל, שדה בוקר תשס"ח, עמ' 1-17

פייגה, 2008א מיכאל פייגה, 'הארכאולוגיה ועיצוב המרחב הישראלי: כנסי החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה', מיכאל פייגה וצבי שילוני (עורכים), קרדום לחפור בו: ארכאולוגיה ולאומיות בארץ ישראל, שדה בוקר תשס"ח, עמ' 65-77

פינקלשטיין, 1996 Israel Finkelstein, 'The Archaeology of the United Monarchy: An Alternative View', *Levant* 28 (1996), pp. 177–187

פיתאן־אדמס, 1923	William John Phythian-Adams, 'Report on Soundings at Tell Jemmeh', *Palestine Exploration Quarterly* 55 (1923), pp. 140–146
פרידברג 1954	חיים דב פרידברג, 'מראשית התהוות עדת־ישראל בטרנוב, רבניה פרנסיה, תורניה וסופריה', אברהם כאמעט (עורך), טארנע: קיום און חורבן פון א יידישער שטאט, תל־אביב תשי"ד, עמ' 201–204
צוקרמן ואחרים, 2009	Sharon Zuckerman et al, 'Production Centers and Distribution Patterns of Khirbet Kerak Ware in the Southern Levant: A Typological and Petrographic Perspective', *Tel Aviv* 36 (2009), pp. 135–180
קויפמן, 1929–1932	יחזקאל קויפמן, גולה ונכר: מחקר היסטורי־סוציולוגי בשאלת גורלו של עם ישראל מימי קדם ועד הזמן הזה, תל אביב תרפ"ט־תרצ"ב
קויפמן, 1995	יחזקאל קויפמן, מבחר כתבים לאומיים: פרקים בביקורת המחשבה הלאומית (כינס ערך והקדים מבוא: אבינועם ברשאי), ירושלים 1995
קולינס ולאפייר, 1972	Larry Collins and Dominique Lapierre, *O Jerusalem*, London 1972
קיידר ושפרד, 1936	Alfred Vincent Kidder and Anna O. Shephard, *The Pottery of Fecos*, Vol. II, New Haven 1936
קלאווי, 1972	Joseph A. Callaway, *The Early Bronze Age Sanctuary at Ai (et-Tell)*, London 1972
קלאווי, 1980	Joseph A. Callaway, *The Early Bronze Age Citadel and Lower City at Ai (et-Tell)*, Cambridge, Ma. 1980
קלטר, 2006	Raz Kletter, Just Past?: the Making of Israeli Archaeology, London 2006
קפלן, 1951	יעקב קפלן, 'תל־אביב', עלון מחלקת העתיקות ג' (1951), עמ' 29–32

קפלן, 1954 — יעקב קפלן, 'על שני כלים מן התקופה הכלקוליתית בארץ ישראל', ידיעות י"ח (תשי"ד), עמ' 60–65

קראוזה־מרקה, 1935 — יהודית קראוזה־מרקה, 'החפירות האחרונות בעי (א־תל) 1934/35', ידיעות ג' (תרצ"ו), עמ' 73–77

קרויאנקר, 1989 — דוד קרויאנקר, אדריכלות בירושלים: הבנייה בתקופת המנדט הבריטי, 1918–1944, ירושלים 1989

קרסוול, 1969 — Keppel Archibald Cameron Creswell, Early Muslim Architecture, Oxford 1969. (2nd ed)

רייך, 1993 — רוני רייך, 'בית־הקברות באיזור ממילא בירושלים, קדמוניות, 103–104 (תשנ"ד), עמ' 103–109

ריני ונוטלי, 2006 — Anson F. Rainey and R. Steven Notley, *The Sacred Bridge: Carta's Atlas of the Biblical World*, Jerusalem 2006

רמון, 1998 — אמנון רמון, "דוקטור מול דוקטור גר": שכונת רחביה בירושלים, ירושלים תשנ"ח

רנינג ופרידמן, 1975 — Leona Glidden Running and David Noel Freedman, William Foxwell Albright: a Twentieth Century Genius, New York 1975

שביט, 1987 — יעקב שביט, "אמת מארץ תצמח": קווים להתפתחות העניין הציבורי היהודי בארכיאולוגיה (עד שנות השלושים)', קתדרה 44 (תשמ"ז), עמ' 27–54

שחר, 1991 — אריה שחר, 'להערכת פועלו המדעי של דוד עמירן', ארץ ישראל כ"ב (תשנ"א), עמ' יא–יז

שנהב, 1964 — חיה שנהב, בדיקות פטרוגרפיות של חרסים מחפירות חצור (עבודת גמר), האוניברסיטה העברית, ירושלים 1964

שומכר, 1888 — Gottlieb Schumacher, The Jaulân, London 1888

שפירא, 2004 — אניטה שפירא, יגאל אלון: אביב חלדו: ביוגרפיה, תל אביב תשס"ד

שפירא, 2005 — אניטה שפירא, התנ"ך והזהות הישראלית, ירושלים, תשס"ו

שפר, 2004 רפאל שפר, אופי אכרות הגליל, המקרה של יבנאל בעשורה השני (עבודת גמר), אוניברסיטת בן־גוריון בנגב, באר שבע תשס"ה

שרמן והלר, 1990 ניל שרמן ודניאלה הלר, 'הקמתה והתארגנותה של התאחדות האכרים בארץ־ישראל', קתדרה 58 (תשנ"א), עמ' 155–171

תומפסון, 1991 Raymond. H. Thompson, 'Shepard, Kidder, and Carnegie', Ronald L. Bishop and Frederick W. Lange (eds.), *The Ceramic Legacy of Anna O. Shepard*, Niwot 1991, pp. 11–41

ראיונות בעל פה:

פרופ' דוד אוסישקין
מרים אורי־אמן
ד"ר דוד אילן
אבי איתן
כרמלה ארנון
פרופ' יצחק בית אריה
פרופ' יהושע ושרה בן־אריה
פרח בן־גד
פרופ' אמנון בן־תור
גבי בקי
רפי בראון
ד"ר גבי ברקאי
עוזה זבולון
פרופ' טרודה דותן
יעל ישראלי

מלכה לוי
שמעון נחמני
מיכאל סבן
אביטל עמיר
שולמית עמיר־זרמי
פרופ' זאן פרו (Perrot)
ד"ר נעמי פורת
פרופ' יורם צפריר
פרופ' מרים רוזן־איילון
יצחק לוי רחמני
פרופ' רוני רייך
דורית שושן
חיה שנהב
מרים תדמור

מקורות האיורים

חובה נעימה היא להודות למי שהרשו לבית ההוצאה להשתמש בתצלומים שברשותם. בסוגריים מרובעים מצויין מספר העמוד שבו מופיע האיור בספר זה.

ערד — תצלום מהאוויר (באדיבות החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה) [כריכה]

אביטל עמיר [23, 31, 33, 39, 40, 48, 53, 60, 107, 110, 112, 146]

הספריה הלאומית [104]

רשות העתיקות [69, 80]

החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה:

ארץ־ישראל כרך כ״א, ספר רות עמירן [163]

יגאל ידין ואחרים, חצור ג-ד: פרשת החפירות בעונות השלישית והרביעית, ירושלים תשכ״א, לוחות XXXI:2 (שטח ב); CLIV (צוות) [112, 115]

רות עמירן ואברהם איתן, שתי עונות החפירה הראשונות בתל נגילה (1962-1963), ידיעות כ״ח (תשכ״ד), לוח יט:4 [128]

Ruth Amiran, 'The Tumuli West of Jerusalem: Survey and Excavations', *Israel Exploration Journal* 8 (1958), pp. 205-227, Fig. 6 [95]

Ruth Amiran et al., *Early Arad: the Chalcolitic Settlement and Early Bronze City*, Vol. I, Jerusalem 1978, Pls. 149:2, 150:1 [132, 142]

מפתח

אבי־יונה מיכאל 61, 66, 115, 140
אביגד נחמן 39, 48, 54, 126, 140, 147, 161
אבירם יוסף 117
אגף העתיקות, ראו: מחלקת העתיקות של מדינת ישראל
אהבת ציון, אגודת 14
אהרוני יוחנן 77–79, 92, 108–110, 113–118, 126, 131–134, 140, 142, 144, 147
אוגרית 105
אוזגוץ׳ נימט 91, 116
אוזגוץ׳ תאחסין 91–92, 116
אולברייט ויליאם פוקסוול 42, 93, 100, 127
אוניברסיטת אוקספורד 152
אוניברסיטת קולומביה 141
אוסישקין דוד 113, 116
אורי־אמן מרים 26, 30–34
אורי אברהם אבא 25–26
אורן אליעזר 158
אטלס ישראל 59, 98
איילון דוד 61
אייליף ג׳ון הנרי 66–67
איילת השחר 110
אילן אורנית 156, 159, 162
אילן דוד 156
אינשטיין אלברט 40 הע׳ 14
איסטנבול 91, 105
איש־שלום (פרידמן) מאיר 14
איתן אבי 113, 126–127, 130, 133, 145
אלון דוד 154
אליאב לובה 130–131
אלפרין חיים 121
אנטוליה 91–92, 102–103, 115–116
אפשטיין קלר 74–76, 85, 168
ארנון כרמלה 154
ארנסט ואלה קצנשטיין 61
אתונה 105, 151
באב אד־דרע 148
בבל 106
בוטניקה ארכיאולוגית 138–139
בורג וארטנשטיין, אוסטריה 119, 121
בילוב, ס׳ 127
בירם ארתור 28, 30, 60–61
בירם חנה 60–61
בירן אברהם 54, 134–135
בית־אריה יצחק 149–150, 154
בית־גן 17
בית אל 42
בית הנכות לעתיקות היהודים 54, 65–66, 77, 99, 139
בית הספר האמריקאי לארכיאולוגיה וללימודי המזרח 36, 38
בית הספר הבריטי לארכיאולוגיה 73
בית הספר הריאלי 25, 27–30, 33–35, 60–61, 77
בית הספר למקרא של האבות הדומיניקנים 36
בית ירח, כלי 55–57, 91–92, 99, 103–

102, 141, 152
בית ירח, תל 55-56
בית ספר לאומנות בצלאל 125
בית שאן, עמק 55
בית שערים 54
בליס פרדריק 64
בלקינד נעמן 21
בן־גוריון דוד 88, 134
בן־דור סטלה 54
בן־דור עמנואל 67
בן־תור אמנון 113, 130
בן אריה שרה 116
בן יהודה אליעזר 37
בק פרחיה 113, 116-119, 130, 150, 161-162
בראון רפי 130, 144
ברדפילד ווסלי 57
ברונפמן שמואל 126
ברור אברהם יעקב 36
ברור משה 161
ברמקי דימטרי 66
ברנדשטטר גיטל 15-16
ברנדשטטר דבורה 13, 15-16, 19-24, 27-28, 98, 167
ברנדשטטר יהושע 16
ברנדשטטר יחזקאל 13, 15-16, 19-21, 24-25, 27-28, 98
ברנדשטטר יצחק 13-16
ברנדשטטר עמוס 20-21, 23, 27
ברסטד ג'יימס הנרי 65
ברקאי גבי 94
ג'ונס סדריק נורמן 66, 146
ג'מה, תל 50-52
ג'רישה, תל 41-42, 45-46, 77
גארסטאנג ג'והן 42-43, 106, 111
גדרה 84, 97
גולדברג י"ל 45
גולדמן הטי 53
גופנא רם 150, 154-155, 158, 161
גזר 36 הע' 4, 54, 105
גיא פיליפ אורד 73-74, 77
גלס יונתן 150
גלפמן יעקב 25-26
גרוד דורתי 168
גרינברג רפי 94
גרינפלד גרשון 16
דוכובני בנימין 16
דונאייבסקי עמנואל 110-111
דותן טרודה 110, 140, 168
דותן משה 85
דינור בן־ציון 108
דיר דבואן 42, 44
דלפי 105
דמביצה 19
דרום סיני 149-150
האוניברסיטה העברית 29, 34, 58, 61, 125, 131, 140, 153
האוניברסיטה העברית, ארכיאולוגיה 35, 37-41, 46, 53-54, 77, 100, 107-108, 115-118, 133, 139-141, 150-151, 158, 163
האוניברסיטה העברית, בוטניקה 139
האוניברסיטה העברית, גיאוגרפיה 59, 70-71, 98, 163
האוניברסיטה העברית, גיאולוגיה 59, 138, 156
הברון אדמונד דה רוטשילד 17, 43
הדנגרן ג' 68
ההגנה 53, 58-59, 70-71, 131
הוד סינקליר 91
הופף מריה 139
החברה הגרמנית לחקר ארץ־ישראל 36
החברה היהודית לחקירת ארץ־ישראל, ראו: החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה
החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה 36-37, 54, 87-88, 95, 117, 119, 123
הטכניון 16, 28
הירשברג אברהם שמואל
הלבן אלכס 153
הלר־קלאי ליזה 156
המוזיאון הארכיאולוגי בפלשתינה־א"י (מוזיאון רוקפלר) 51, 65-69, 73, 125
המוזיאון הבריטי 101-103, 105, 125
המוזיאונים האזוריים (בתי הנכות

האזוריים) 77, 80-84, 99
המילטון רוברט ויליאם 43, 50, 66-67, 145
המכון הארכיאולוגי של אוניברסיטת לונדון 51, 102-104
המכון המזרחני של אוניברסיטת שיקגו 117
המכון לחקר ארצות הים התיכון 127
הסטרין רות 134
העי (א־תל) 41-47, 50, 54, 77, 89, 99, 166
הקרמיקה הקדומה של ארץ־ישראל 56-55, 88-90, 116-119
הקרן הבריטית לחקר ארץ ישראל 35-36, 93
הרדיקלים, ראו: חבורת קדימה
השחר, אגודת 15-16
ויטקובר ורנר 121
וייס יעקב 15
וייס צילי 15
ויליאמס־סיטון ורוניקה 103
ון־דן ברינק אדווין 162
ון ביק גאס וילארד 52
זבולון עוזה 113, 116-119, 130, 161
זהרי דני 138
זהרי מיכאל 138
זינגר איתמר 134
חבר שוחרי העתיקות 75-77, 80, 84-88, 116, 160-161
חומס 105
חוק העתיקות 85-86
חורן 17-18
חליף, תל 158
חמה 103-104
חסי, תל 52, 89
חצור 105-118, 127, 131, 138
טבעון 77
טבריה 37, 54
טפנל אולגה 103, 168
טרנוב 13-16, 19, 21
יבנאל 13, 16-27, 30-31, 34, 44, 49, 60, 63, 74, 79, 98, 167
ידין יגאל 39-40, 48, 53, 105-108, 110-111, 115, 121, 123, 134, 140, 150-151
ייבין זאב 93
ייבין שמואל 43-44, 46, 73-74, 78, 80-81, 100, 108-110, 116
ילין דוד 36, 38
ימחד 106
ינועם, תל 27
יפה חיים 16
יק"א 16-18, 42-44
ירדן (לוינגר) פירי 118
ירושלים 26, 36, 38, 44, 54, 59, 65, 70-71, 92-93, 99, 125, 163
ירושלים, הגבעה המערבית 146-147
ירושלים, הרגמים ממערב לירושלים 93-95, 162
ירושלים, מצודת דוד 70, 145-147
יריחו 102, 139
ישראלי יעל 130, 134
כהן רודולף 154-155
כהנא פנואל 66, 81-82, 99, 116, 126, 134
כוכבי משה 133
כנרת 17, 21, 55, 57, 106
כסלו מרדכי 139
כפר תבור 17
כרנב (ממפיס) 64
כרתים 122
לוז קדיש 123
לוי תום 162
לונדון 35, 75, 101, 107
ליברסון תחיה 18
לישנסקי יוסף 21
לכיש 102
לרסה 105
מאגנס יהודה לייב 40 הע' 14, 49
מאחז, תל 154-155, 158, 162
מאיר ליאו אריה 38, 40-41, 61, 100
מארי 105-106
מגיד ילנה 162
מגידו 105
מוזיאון ברונפמן למקרא ולעתיקות, ראו: מוזיאון ישראל

מוזיאון הארץ, ביתן הקרמיקה 120-124
מוזיאון הלובר 104-105, 125
מוזיאון ישראל 123-126, 131, 134-137,
151-153, 155, 159-160, 162
מוזיאון רוקפלר,
ראו: המוזיאון הארכיאולוגי
בפלשתינה־א״י
מוזס וולטר 120-121
מזר (מייזלר) בנימין 55, 58, 83, 100,
115, 121, 127, 140, 147, 161
מזר עמיחי 114-115
מח׳ולי נעים 74
מחבצה 95-97
מחלקת העתיקות של מדינת ישראל 71,
73-88, 100-101, 103-104, 108, 116-
117, 126, 134
מחלקת העתיקות של ממשלת
המנדט 38, 43, 53, 61, 65-66, 71,
73-74, 99, 134, 145
מטולה 18
מטסון פרדריק 119-120
מיצ׳ל ר״א 127, 133
מלואן מקס 103
מלחמת השפות 28
מלחתה הקטן, תל 155
מלמט אברהם 115
מן מרים 117
מנחמיה 16-17, 27
מסופוטמיה 102-103, 105
מצפה 17
מצרים, מצריים 62, 102, 155, 157-158,
162
מקאליסטר רוברט אלכסנדר
סטיוארט 36 הע׳ 4, 54, 105
מקוה ישראל 42-43
מרחביה 25
מרקה איב 43, 50
מרשה 64
נאמני תל ערד 159-161
נבו יהודה 132
נבי צאלח 149
נגילה, תל 113, 126-129, 133
נהריה 79, 84
נחמנזון 16
נחמני שמעון 70-71
נקדה 148
סבן מיקי 159
סג׳רה 16-17, 42, 44
סוסיתא 75-76, 80
סוקניק אליעזר ליפא 38-39, 40-42, 46,
49-51, 54, 61, 66, 68, 100, 140
סטארקי ג׳יימס לסלי 168
סינטור וורנר 49
סלושץ נחום 37
ספיר צבי 82-83
סקר החירום בנגב 155-156
עובדה, בקעת 156
עוזיאל ג׳ו 129
עין גב 74-76
עין הבשור 158
עין המפרץ 82-83
עירני, תל 127, 138, 158
עכו 78
עלמה 87
עמיר (ברנדשטטר) אביטל 20, 101
עמיר רחבעם 101
עמירן דוד 58-63, 70-71, 93, 98, 101,
105, 117-119, 129-130,
139-140, 153-154, 156, 161-163, 168
ערד, בקעת 131
ערד, עיר 130, 159-160
ערד, תל 45, 123, 126, 130-134, 139-
138, 141-145, 147-150, 152, 155-161,
166
פארן עוזי 130
פוסטר ג׳ורג׳ 119-120, 122
פורת נעמי 156, 158
פטרוגרפיה 56-57, 64-65, 135-138,
150, 156-159, 166-167
פטרי פלינדרס 43, 51-52, 89, 104
פייסט מיכאל 133-134
פינקלשטיין ישראל 114-115
פיצג׳ראלד ג׳ראלד 129
פיק״א 25, 44
פיקרד יהודה ליאו 59
פיתיאן־אדמס קנון 51

פקוס , ניו מקסיקו 57
פראוסניץ משה 79
פרו זאן 110
פרומן יעקב עקיבא 56, 64, 135
פרסטר גדעון ונחמה 116
פת יעקב 19
צימרמן חיים 16, 18
צימרמן מרים 22
צימרמן שמואל 22
צינמון גלעד 94
צפון סוריה 102-103
צפריר יורם 130-131, 133
קאמריס, כלי 122
קדימה, חבורת 16, 18-19, 25
קוטשר גדליה משה 54
קויפמן יחזקאל 29-30
קולק טדי 134
קופנהגן 103-104
קטנה 106
קיידר אלפרד 57
קילטפה 91, 116
קלאווי ג'וזף 45 הע' 28
קלאי זכריה 85
קליין שמואל 37-38, 40
קניון קתלין 75, 103, 146-147, 168
קנקני "למלך" 63-64, 94
קסילה, תל 122
קפלן יעקב 84-85, 96-97
קראוזה־מרקה יהודית 42-46, 50, 54
קראוזה אליהו 42-44
קראוזה חיה 42, 50, 99
קרן ונר־גרן 119
קרסוול קפל ארצ'יבלד קאמרון 41
ראש הנקרה 79
רוזן־איילון מרים 61, 122
רוטשטיין סוניה 154
רוקפלר ג'והן הבן 65
רותנברג בנו 149
רחמני לוי יצחק 134
ריו־גרנדה, ניו מקסיקו 120
רייט ארנסט 137
רייך רוני 134
רמת רחל 54
שומכר גוטליב 75, 105
שטקליס משה 140
שילה יגאל 130
שלום גרשם ופניה 61
שלם נתן 59
שנהב דודו 137, 141
שנהב חיה 137, 141
שפסקי אלה 61
שפרד אנה 57, 119-120, 135-138
שרונה 27
שרפפר הנס 59
שש איתן 156
תדמור חיים 61, 93
תדמור מרים 61, 79, 93, 118, 134, 152
תל אביב 96-97, 120
תלילאת ע'סול 95-96
תרסוס 54

'**לא על החרסים לבד חי האדם** אלא גם על הלחם, מדוד שלך לנצח'

הקדשה זו כתב בינואר 1953 דוד, בעלה של פרופ' רות עמירן, בפתח ספר שקנה לה במתנה, והיא מבטאת יותר מכול את דרך חייה מאז הייתה בשנת 1939 לבוגרת הראשונה של החוג לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית. בחירתה של רות בארכיאולוגיה לא הייתה מקרית, היא ראתה במדע זה משהו שקושר אותה לארץ, לתרבות, לאנשים שחיו במקום הזה, שאליהם היא הרגישה שייכות, וכל מה שקשור בהם קשור גם אליה. רות הקדישה את כל חייה למדע, והישגיה הרבים מציבים אותה ברשימה נכבדת של חוקרות שמקומן לא ייפקד מפנתיאון הארכיאולוגיות החשובות של המאה העשרים. מחקריה הרבים משמשים עד היום בסיס איתן להבנתנו את תולדות העבר, ותרומתה רבה למחקר הארכיאולוגי של ארץ ישראל בפרט ושל המזרח הקדום בכלל.

ספר זה מביא את סיפור חייה של רות. עשייתה המגוונת לא הצטמצמה לכיוון מחקר אחד בלבד. כך במחקריה בתחום הקרמיקה הקדומה, בפעולתה החלוצית לשילוב המדעים בארכיאולוגיה, ובשמונה עשרה עונות החפירה בערד הכנענית. בנוסף, מובא בספר דיון מחודש בכמה מחפירותיה, מתואר המחקר הארכיאולוגי בימי המנדט, ונדונות סוגיות בקשר שבין ארכיאולוגיה ולאומיות המתייחסות לראשית המחקר הארכיאולוגי הישראלי למן שנת 1948 ואילך. סיפור חייה של רות, אפוא, הוא גם סיפורה של הארכיאולוגיה הארץ־ישראלית למן שנות השלושים של המאה העשרים ואילך.

פרדס הוצאה לאור
ת"ד 45855, חיפה 31458
www.pardes.co.il